श्रीशेषकृष्णकृता

प्राकृत-चन्द्रिका

[स्वोपज्ञवृत्तिसहिता]

वा० संस्कृतविश्वविद्यालयीय-
ग्रन्थाध्यक्षचरैः
श्रीसुभद्रोपाध्यायैः
संशोधिता

सम्पादकः
श्रीप्रभाकरझा

एकमात्र वितरक
भारतीय विद्या प्रकाशन
पो० बा० १०८
वाराणसी (भारत)

प्रकाशक·
अमर पब्लिकेशन्स
सी० के० १३/३२ सतीचौतरा
वाराणसी (भारत)

प्रथमावृत्ति १०००
१९६९ ई०
मूल्य १५)

मुद्रक .
मानव मन्दिर मुद्रणालय,
नरहरिपुरा, वाराणसी-१

ग्रन्थसंशोधयितुर्निवेदनम्

भगवतो विश्वनाथस्य कृपया शेषकृष्णकृता सटीकेयं प्राकृतचन्द्रिका पञ्चानां कोशानां साहाय्येन विदुषां पुरतः समुपस्थाप्यते। तत्र द्वौ कोशौ पुण्यपत्तनस्थ भाण्डारकर-अनुसन्धानीय ग्रन्थालयस्य विद्येते, त्रयश्च वाराणसेय-संस्कृतविश्वविद्यालयस्य सन्ति। ग्रन्थेऽस्मिन् विभिन्नकोशस्थपाठ-भेदानां सारिणीम् अनेकेभ्यः हेतुभ्यः उपस्थापयितुमक्षमः क्षमां याचते

श्रावण कृष्ण-सप्तम्यां
२०२४ सस्यकसंवत्सरे
वाराणस्याम्

—सुभद्रोपाध्यायः

प्राकृतचन्द्रिकायाः

प्रकाशक्रमः

प्राकृत-चन्द्रिका

प्रथमः प्रकाशः

अलिकुलमण्डितगण्डं प्रत्यूहव्यूहतिमिरमार्तण्डम् ।
सिन्दूरारुणशुण्डं देवं वेतण्डतुण्डमवलम्बे ॥१॥
कलितकमलपुस्तन्यस्तहस्ताग्रमुद्रा
विशतु लिखनसिद्धिं शारदा सारदा नः ।
प्रतिवदनसरोजं या कवीनां नवीना ५
वितरति मधुधारा माधुरीणां धुरीणाम् ॥२॥
श्रीनृसिंहगुरोर्नत्वा पदपङ्कजतल्लजम् ।
विशदार्थां शिशुहितां कुर्वे प्राकृतचन्द्रिकाम् ॥३॥
प्रकृतिः संस्कृतं तत्र भवत्वात्प्राकृतं स्मृतम् ।
तद्भवं तत्समं देशीत्येवमेतत् त्रिधा मतम् ॥४॥ १०
प्रकृतिप्रत्ययाशाभ्यां विकृतं तद्भवं यथा ।
गोरीआ देउसो हग्ग सामिद्धि पाअडं स्मृतम् ॥५॥
यत्केवलं प्रत्ययांशे विकृतं तत्समं यथा ।
हरिणो चरणे चारु नुमो कमलकोमले ॥६॥
देशी देश-विशेषेण प्रयुक्तमपरिस्फुटम् । १५
यथा हल्लो हलं हालः कदोट्ट सम उप्पवम् ॥७॥
तेषु देश्यं निरूढत्वात् स्वतन्त्रत्वाच्च लक्षणम् ।
नापेक्ष्यतेन्यभाषावत् संप्रदायोस्य बोधकः ॥८॥
संस्कृतप्राकृतोक्ताभ्यां लक्ष्याभ्यां विद्धि तत्समम् ।
अतस्तद्भवमेवैकमिह लक्ष्यतया स्थितम् ॥९॥ २०
तत्रार्षं मागधी शौरसेनी पैशाचिकी तथा ।
चूलिकापैशाचिकं चापभ्रंशेति षड्विधम् ॥१०॥
एषां कार्यविशेषेण भेदोग्रे स्फुटयिष्यते ।
शेषं संस्कृतवत्सिद्धं प्रकृतिप्रत्ययादिकम् ॥११॥
महाराष्ट्रोद्भवां भाषां प्रकृष्टं प्राकृतं विदुः । २५
आकरः सूक्तिरत्नानां सेतुबन्धादि यन्मयम् ॥१२॥

ऐ-औ-ँकँ प-ऋ-ॠ लृ-ॡ-सुतशषाः सर्गाः।
चतुर्थी भ्यसि प्रान्ते हल् ङ्ञनाः पृथग्द्विवचनं
नाष्टादश प्राकृते ॥१३॥

ऐ औ-इति ॥ प्रायोवादोयम् ॥ कैअव [= स० कैतवम्]। सौअरिअं [= सं० सौन्दर्यम्]। कौरवा [= स० कौरवाः] इत्यादौ क्वचित् ऐदौतोरपि दर्शनात्। १।१३।१

जिह्वामूलीयश्च क्वचित् शौरसेन्यादौ वक्ष्यते ॥ तक्ष = त⌣ को ॥ तथा श्कः माग्ध्यां वक्ष्यते ॥ यथा – यश्के [= स० यक्ष.]। लश्का [= स० लाक्षा ।१।१३।२

लहशवशणमिअशुलशिलविअलिअमदालला‌इअ अहियुगे ॥
वीलयिणेय पश्कालदु मह शअलमवय्ययंबाल ॥
= रभसवशनमितसुरशिरोविगलितमन्दारराजिताङ्घ्रियुग'।
वीरजीन' प्रक्षालयतु मम सकलमवद्यजम्बालम् ॥
माग्ध्यां रस्य ल. सः शो जो य सेर्डे च वक्ष्यते ॥ १।१३।३

चतुर्थी भ्यसि इति। चतुर्थ्यां भ्यस् न प्रयुज्यते ॥ यद्वक्ष्यति –
षष्ठी चतुर्थ्याः सदा इति ॥ भ्यसि इति वचनात् चतुर्थ्या एकवचनमस्त्येव ॥ यद् वक्ष्यति—तादर्थ्योदितङेस्तु वा इति। तादर्थ्ये चतुर्थी वाच्या इति विहिता या चतुर्थी तत्सम्बन्धिनो ङे षष्ठी वा स्यात्॥ देवाअ णिवेज्ज देवस्स वा [= स० देवाय नैवेद्यम्] देवार्थमित्यर्थ' ॥ १।१३।४

प्रान्त इति। प्रान्ते हल् नास्ति। लोपोन्त्यस्य हलः इति वचनात्। प्रान्तग्रहणादनन्त्यस्य हल. प्रयोग न वारयति ॥ १।१३।५

ङ्ञना इति। ङञना पृथक्। पृथक् असयुक्ता न सन्ति। पृथग्ग्रहणात् सयुक्तानुमन्यते ॥ पञ्चमो। सपङ्क'। चिन्तइ। झञ्झइ ॥ १।१३।६

द्विवचनेति। स्यादीना त्यादीनां च द्विवचन न प्रयुज्यते। द्वित्वे बहुवचनस्यैव विधास्यमानत्वात् ॥१।१३।७॥

सुप्तिङ्लिङ्गनराङ्गलादिबहुलं षष्ठी चतुर्थ्याः सदा।
तादर्थ्योदितङेस्तु वा बहुवचो द्वित्वे प्रयोज्यं सदा ॥१४॥

तथा प्राकृते सुबादिविधिर्बहुलं भवति। यत्र विहितास्ततोन्यत्रापि भवन्ति। सुबिति स्यादय तिङिति च त्यादय पाणिनीयप्रसिद्ध्योच्यन्ते।

तत्र द्वितीयार्थे षष्ठी यथा—गंगाधरस्स वदे [= गङ्गाधरं वन्दे]। तृतीयार्थे—धणस्स लुद्धो। धनेन हृत्वधः। पञ्चम्यर्थे—चौरस्स बीहइ [= चौराद्

बिभेति] । सप्तम्यर्थे—पिट्ठस्स केसवासो = पृष्ठे केशपाशः इत्यर्थः ॥

क्वचिद् द्वितीयातृतीययोः सप्तमी ॥ यथा—गामे अहिवसामि [= ग्राममधिवसामि] । घरेण जामि [= गृहं गच्छामि] । तिसु तेसु अलंकिआ पुहवी = त्रिभिस्तैरलंकृता पृथिवी इत्यर्थः ॥

क्वचित् पञ्चम्यास्तृतीयासप्तम्यौ ॥ यथा चोरेण बीहइ = चौराद् बिभेति इत्यर्थः । अन्तेउरम्मि उआगओ राआ = अन्तःपुरादुपागतो राजा इत्यर्थः । ५

क्वचित् सप्तम्या द्वितीया । यथा—विज्जुओ अंतरइ रत्तिं = विद्युद् उद्योतते रात्रौ इत्यर्थ. ।

आर्षे तु तृतीयापि । तेणं कालेण तेणं समएणं = तस्मिन् काले तस्मिन् समये इत्यर्थः । १०

क्वचित्प्रथमार्थे द्वितोया ॥ चउवीसं वि जिणवरा = चतुर्विंशतिरपि जिनवराः इत्यर्थः ॥१।१४।१

एव तिङामपि व्यत्यय. । परस्मैपदात्मनेपदयो ॥

यथा—हसइ । हसए [= हसति] ॥ वेवइ । वेवए [= वेपते] ॥१।१४।२

लिङ्गव्यत्ययो यथा— १५

प्रावृट्-शरत्तरणयः पुंसि स्नान्तमपि क्वचित् ।
वचः शिरो नभ' श्रेयः सुमनः शर्म-वर्म न ॥१५॥

प्रावृट् इति । पाउसो [= प्रावृट्] ॥ सरओ [= शरत्] ॥ एसो तरणी [= एषा तरणी] ॥१।१५।१॥

स्नान्त इति । सान्त नान्त च [क्वचित्] पुंसि स्यात् ॥ जसो [= यश.] । पओ [= पयः] । तमो [= तम.] । चेओ [= चेत] । पुरो [= पूः] ॥ नान्तम्—जम्मो [= जन्म] । नम्मो [= नाम] । कम्मो [= कर्म] । पिम्मो [= प्रेम] । २०

सर्वत्रान्त्यहलो लोपे सेर्डो क्वचित् इत्युक्तेनेह—वच. इति वअं ॥ [शिर इति] सिरं । [नभ इति] णहं । [श्रेय इति] = सेअ । [सुमन इति] = सुमणं । [शर्म्म इति] = सम्मं । [वर्म इति] = वम्म ॥ २५

अन्त्यलोपे कृते क्लीबे अन्त्योरम् ॥१।१५॥

बिन्दुः कुलं मण्डलाग्रः खड्गो वचन-भाजने ।
छन्दो माहात्म्यनेत्रार्थदुःखं वृक्षो गुणेस्त्रियाम् ॥१६॥

बिन्दुः इति । एते पुन्नपुंसकयोरुभयोर्भवन्ति ॥ बिंदूइ बिंदू = [बिन्दवः] ॥ कुलं । कुलो । कुलाइं [= कुलानि] ॥ इत्यादि ॥ ३०

नेत्रार्थे। एए अच्छी अच्छीइं [= एते अक्षिणी]॥ चक्खू। चक्खूइं [= चक्षुः। चक्षूंषि]॥ णअणा। णअणाइं [= नयनानि]॥ दुक्खो। दुक्खाइं [= दुःखम्। दुःखानि]॥ रुक्खो। रुक्खाइं [= वृक्षः। वृक्षा]॥ गुणो। गुणाइं [= गुणा·] ॥१।१६॥

५ इमान्ताञ्जलिपृष्ठाक्षिप्रश्नाः कुक्षिर्वलिनिधिः ॥
रश्मिर्ग्रन्थिर्विधिर्विद्युच्चोरिकाद्यास्तु वा स्त्रियाम् ॥१७॥

[इमान्ता इति। इमान्ताः—एस गरिमा। एसा गरिमा [= एष गरिमा]॥ एस धुत्तिमा। एसा धुत्तिमा। [= एष धूर्तिमा]॥ पृथ्व्यादेर्वेमन् इति इमन्प्रत्यय। एस अंजली। एसा अंजली [= एष अञ्जलि.]॥ पुट्ठं। पुट्ठी
१० [= पृष्ठम्]॥ ह्रस्वपक्षे पिट्ठी इति स्त्रियामेवेत्येके॥ एअ अच्छि। एसा अच्छी। [= एतत् अक्षि]॥ एस पण्हो। एसा पन्हा। [= एष प्रश्न.]॥ एस कुच्छी एसा च [= एष कुक्षिः]॥ एष वली। एसा च [= एष वलि.]॥ एस णिही। एसा च॥ [= एष निधि]॥ इस रम्ही। एसा च। [= एष रश्मि.॥ एस गण्ठी। एसा च [= एषा ग्रन्थि.]॥ एस विही। एसा च
१५ [= एष विधि]॥ एस विज्जू। एसा च। [= एषा विद्युत्]॥ विज्जुणा। विज्जूए [= विद्युता। विद्युते]॥ चोरिअ। चोरिआ [= चोरिका]॥१।१७॥
अथां व्यत्ययो बहुलम्॥ यथा।

दीर्घह्रस्वौ समासेचां सन्धिर्वा पदयोः क्वचित्।
नैदात्यादेर नासवर्ण्यवोर्त्रोद्वृत्ते क्वचिन्न लुक ॥१।१८॥

२० दीर्घ इति। समासेचां दीर्घह्रस्वौ भवतो व्यत्ययेन॥ ह्रस्वस्य दीर्घः। अन्तर्वेदि = अन्तावेई॥ क्वचिन्न। जुवइजणो [= युवतिजन]॥ क्वचिद्वा। वारिमई। वारीमई [= वरिमयी]। पइहर। पईहरं [= पतिगृहम्]॥ वेलुवण। वेलूवण [= वेलुवनम्]॥ भुअअन्तं। भुआअन्तं [= भुजयन्त्रम्]॥
२५ दीर्घस्य ह्रस्व। णिअव सिलक्खलिअवीइमालस्य। [= नितम्बशिला-स्खलितवीचिमालस्य]॥

क्वचिद्वा। जउँणजल। जउँणाजलं [= यमुनाजलम्]॥ णइसोत्तं णईसोत्तं। [= नदीस्रोतः]॥ वहुमुहं। वहूमुहं। [= वधूमुखम्]॥ गोरि-हरं। गोरीहरं [= गौरीगृहम्]॥१।१८।१॥
३० सन्धिः इति। संस्कृतोक्तः सन्धि. पदयोर्द्वयोः प्रायेण भवति वा॥ मही ईसरो। महीसरो [= महीश्वर]॥ वास इसी। वासेसी [= व्यासऋषिः]॥

पदयोः इति वचनात् एकपदे सन्धिर्न ॥ पई [= पतिः] ॥ वच्छाओ [= वत्सा.] ॥ मुद्धाए [= मुग्धायाः] ॥ मइइ [= मन्यते] ॥ होइ [= भवति] ॥

प्रायो वचनात्क्वचिदेकपदेपि ॥ काहिइ । काही [= कथयति] बीइओ । बीओ [= बीजितः ॥१।१८। ॥

नैदो इति । एदोतोः स्यादेश्च स्वरस्य स्वरे परे सन्धिर्न स्यात् । अए अच्छरिअं [= आश्चर्यम्] ॥ तीए आणसं [= स्त्रिया आज्ञप्तम्] ॥ आलक्खिमो एण्हिं । [= आलक्षामः] इदानीम् ॥ होइइ [= भविष्यति] ॥ जंपेइ अअं [= जल्पति अयम्] ॥१।१८।३॥

नासवर्णे इति । असवर्णे अचि परे इकारोकारयो सन्धिर्न स्यात् ॥ वंदामि अज्ज [= वन्दे आर्य] ॥ दणुइंदो [= दनुजेन्द्र] ॥

य्वोः किम् ॥ गूढोअर तामरसाणुसारिणी [= गूढोदर ताम्ररसानुसारिणी] ॥

असवर्णे किम् । पुहवीसो । [= पृथ्वीशः] ॥१।१८।४॥

वोद्वृत्त इति । कगच इत्यादिलुप्तव्यञ्जनावशिष्ट स्वर उद्वृत्त । तत्र परेचां सन्धिर्वा स्यात् । व्यवस्थितवाक्यत्वाच्च क्वचिन्नैव ॥ गअणं [= गगनम्] ॥ रअणीअरो [=रजनीचर] ॥ क्वचिद्वा । कुंभआरो । कुंभारो । [=कुम्भकार.] ॥ सुउरिसो । सूरिसो । [=सुपुरुषः] ॥

क्वचित्सन्धिरेव । सालाहणो = शातवाहन ॥ चक्काओ = चक्रवाक ॥१।१८।५॥

क्वचिच्चलुक् इति ॥ अचामपि क्वचिच्च लुगपि स्यात् ॥ त्रिदशेश = तिअसीसो ॥ निश्वासोच्छ्वासौ=निसासूसासा ॥१।१८।६॥

हलां व्यत्ययो यथा—

लोप्योन्त्यो हल् निर्दुरोर्वा न स्वरे श्रदुदोस्तु न ।
अविद्युतः स्त्रियामात्व रा रेफस्य क्षुधस्तु हा ॥१९॥

[लोप्य इति । प्रकृते. प्रत्ययस्य वा यदन्त्यं हल् तल्लोप्यम् ॥ जाव ताव [= यावत् तावत्] ॥ जसो [=यशः] ॥ तमो [=तमः] ॥ णहं [=नभः] ॥ सिरं [=शिर.] ॥

समासे तु विवक्षावशादन्त्यत्वमनन्त्यत्व च ॥ सद्भिक्षु = सभिक्खू । सब्भिक्खू ॥ सज्जन. = सज्जणो । सज्जणो ॥ एतद्गुणाः=एअगुणा । एग्गुणा ॥ तद्गुणाः=तग्गुणा । तगुणा ॥१।१९।१॥

निर् इति। अनयोरन्त्यस्य हलो लुग्वा स्यात्॥ णिस्सह। णीसहं। [=निःसहम्]॥ दुस्सहं। दूसह [=दुस्सहम्]॥ दुक्खिओ। दुहिओ [=दुःखितः]॥१।१९।२॥

न स्वरे इति॥ निर्दुरो. अन्त्यस्य लोपो न स्यादचि॥ णिरन्तरं [=निर-
५ न्तरम्]॥ णिरवआस [=निरवकासम्]॥ दुरुत्तर [=दुरुत्तरम्]॥ दुरव-
गाहं [=दुरवगाहम्]॥

बाहुलकादन्तरोपि न लोप.॥ अन्तरप्पा [=अन्तरात्मा]॥

क्वचिद् भवत्यपि॥ अंताउरिआ। [=अन्त पुरिका]॥१।१९।३॥

श्रदुदोरिति॥ अनयोर्नान्त्यलोप॥ सद्दहिअ [=श्रद्दितम्]॥ सद्धा
१० [=श्रद्धा]॥ उग्गअ [=उद्गतम्]॥ उण्णअं [=उन्नयम्]॥१।१९।४॥

अविद्युत इति। विद्युद्वर्ज्जस्य स्त्रीलिङ्गस्यात्वम् अन्त्यहल स्यात्॥ लोपाप-
वादः॥ सरित्=सरिआ॥ [प्रतिपत्]=पडिवआ॥ [सपत्]=सपआ॥
विद्युतस्तु विज्जू॥ अन्त्यलोपे दीर्घ॥१।१९।५॥

रा इति। स्त्रियामन्त्यस्य रेफस्य रा स्यात्॥ गिरा [=गीः]॥ पुरा
१५ [=पू]॥ धुरा [=धूः]॥१।१९।६॥

क्षुध इति॥ छुहा [=क्षुधा]॥१।१९।७॥

शरदोद् दिक्प्रावृषोः स आयुरप्सरसोस्तु वा॥
ककुभो हो वा धनुषो मोनुस्वारः स्वरे तु वा॥१।२०॥

शरदो इति। शरदोन्त्यस्य अत्व स्यात्। पुंस्त्वात् सेर्डो॥ सरओ
२० [=शरत्]॥ बाहुलकात् भिषक्। भिसओ॥१।२०।१॥

दिगिति॥ अनयोरन्त्यस्य स इत्यादेश। स्त्रीत्वादाप्। दिसा
[=दिक्]॥ पुंस्त्वात्सेर्डो॥ पाउसो [=प्रावृट्]॥ १।२०।२॥

आयुरिति। अनयोरन्त्यस्य सो वा स्यात्। दीहाउसो। दीहाऊ।
[=दीर्घायु.]॥ अच्छरसा। अच्छरा। [अप्सर.]॥१।२०।३॥

२५ ककुभ इति॥ स्त्रीत्वादाप्॥ कउहा [=ककुप्]॥१।२०।४॥

वा धनुषः इति॥

धणुहो धणू। [=धनु.]॥१।२०।५॥

मोनु इति। लोपापवादः॥ जलं [=जलम्]॥ वण। [=वनम्]
क्वचिदनन्त्यस्यापि॥

३० वणम्मि। वणंमि। [वने]॥१।२०।६॥

स्वरे इति। स्वरे परे मस्यानुस्वारो वा स्यात्॥

णमह अवहिअतुंग अवसारिअवित्थअं अण्णोणअगहिरं ।
अप्पलघुअपरिसण्हं अण्णाअपरमत्थपाअड महुमहणं ॥
नमतावर्तिततुङ्गमपसारितविस्तृतमर्णोनदगम्भीरम् ।
आत्मलघुप्रसन्नमज्ञातपरमार्थप्राकृतं मधुमथनम् ॥
पक्षे मस्य स्थितिः ॥ ५
मम सअलमवज्जजंबाल [= मम सकलमवखजम्बालकम्] ॥१।२०।७॥

नासिक्यानामनुस्वारोपदान्तेपि विभाषया ॥
मासमांसलकांस्येषु पांशुप्रांशुककिंशुके ॥२१॥
कथ नूनमिदानीं किं-सिंह-कांसिक-दाणिमि ॥
संस्कारे च समो मे च बिन्दोर्वालोप इष्यते ॥२२॥ १०

नासिक्यानामिति । पती । पन्ती । [= पङ्क्ति] ॥ परमुहो । परम्मुहो । [= पराङ्मुख] ॥ कचुअ । कञ्चुअ [= कञ्चुकम्] ॥ उक्कठा । उक्कण्ठा [= उत्कण्ठा] ॥ विझो । विञ्झो [= विन्ध्य] ॥ चदो । चन्दो [= चन्द्र] ॥ कपइ । कम्पइ । [= कम्पते] ॥१।२१।१॥

मांस इत्यादि । माम [= मांसम्] ॥ मासलो [= मासल] ॥ इत्यादि । १५
१।२२।२॥ लोपाभावे ॥

सयोगे ह्रस्वता बिन्दुराद्याद् वक्राश्रु-मूर्द्धसु ।
गुच्छ-पुच्छ-श्मश्रु-पर्शु-ब्रध्न-कर्कोट-दर्शने ॥२३॥
कुड्मल-त्र्यस्र-मार्जार-गृष्टि-वृश्चिक एष्वपि ।
मनःशिला-मनस्विन्योर्वयस्ये च प्रतिश्रुति ॥२४॥
द्वितीया स्यात् तृतीयस्तु स्यादुपर्यतिमुक्तके । २०
शषयो स स्पष्फयोः फः क्षस्य तु छझखा. क्वचित् ॥२५॥

सयोग इति । मस [= मांसम्] ॥ मसलो [= मासलः] ॥ इत्यादि ॥ १।२३।१॥

बिन्दुरिति ॥ वक [= वक्रम्] ॥ असू [= अश्रु] ॥ मुधा [=मूर्धा] ॥ इत्यादि ॥ १।२३।२॥ २५

[द्वितीयेति ॥] मणसिला [= मनःशिला] ॥ माणंसिणी [=मनस्विनी] ॥ १।२५।१॥

तृतीयादिति ॥ अवरिं [=उपरि] ॥ अणिमुत्तअं [= अतिमुक्तकम्] ॥१।२५।२॥

शषयोरिति । शश. = ससो ॥ अश्वः = अस्सो ॥ एष. = एसो ॥ ३०
मेषः = मेसो ॥ १।२५।३॥

स्पष्प इति ॥ स्पष्फ इति संयोगयोः फ इत्यादेशः स्यात् ॥ निस्पन्दः = णिप्फंदो ॥ प्रतिस्पर्द्धी = पाडिप्फद्धी ॥ पुष्पम् = पुप्फ ॥ निष्पेषः = णिप्फेसो ॥

बाहुलकात् क्वचिन्न ॥ निस्पृहः = णिप्पहो ॥१।२५।४॥

क्षस्येति ॥ क्षस्य यथाविधानमेते त्रय स्यु. ॥ क्षीणम् = छीणं । झीणं ।

५ खीण ॥ क्वचित्ख एव ॥ क्षय. = खओ ॥ लक्षणम् = लक्खण ॥१।२५।५॥

र्घ्यर्य इति योगस्य ज स्याज्जझोध्यह्यसाध्वसे ॥
समस्तस्तम्बवर्जस्य स्तस्य थः त्यथ्ययोश्चछौ ॥२६॥

र्घ्यर्येति ॥ संयोगानामेषां ज· स्यात् ॥ द्य—मज्ज = [मद्यम्] ॥ खजए [=खाद्यते] ॥ य्य—जय्य = जज्जो ॥ र्य—भज्जमा [= अर्यमा] ॥

१० सुज्जो [= सूर्य] ॥ अज्ज [= आर्य] ॥ कज्ज [= कार्यम्] ॥ १।२६।१॥

झो इति ॥ एषां संयोगस्य झ स्यात् ॥ ध्य—सझा [= सन्ध्या] ॥ विंझो [= विन्ध्यः] ॥ ह्य—गुज्झ [=गुह्यम्] । सज्झ [=सह्यम्] ॥ सज्झस [=साध्वसम्] ॥१।२६।२॥

समस्तेति ॥ हत्थो [=हस्त] ॥ थुई [=स्तुति] ॥ वलोपः । सत्थि

१५ [=स्वस्ति] ॥ समस्तस्तम्बवर्जस्य किम् । सलोप । समत्तो [= समस्त] ॥ तबो [=स्तम्ब] ॥ १।२६।३॥

त्यथ्ययोरिति ॥ णिच्च [=नित्यम्] ॥ णच्चइ [= नृत्यति ॥ णेवच्छ [=नेपथ्यम्] ॥ पच्छ [=पथ्यम्] ॥ रच्छा [=रथ्या] ॥ १।२६।४॥

ड्मक्मोः पः ह्वस्य भो वाथ न्मस्य मो ग्मस्म चापि वा ॥
२० लुग् युक्ताद्याः ᳵकᳶपशषसकगाः पटडास्तदौ ॥२७॥

ड्मक्मोरिति । अनयो प स्यत् ।' कुड्मलम् । वक्रादित्वाद् बिन्दु । कुपल ॥ रुक्मिणी=रुप्पिणी ॥ १२७।१॥

ह्वस्येति ॥ द्वित्वम् । झला झलि पदान्ते च तृतीय ॥ प्रह्व = पब्भो । पहो ॥ आह्वानम् = अब्भाण ॥१।२७।२ ।

२५ न्मस्येति ॥ द्वित्वम् । [जन्म=] जम्मो ॥ [मन्मन· =] मम्मणं ॥ [तन्मयम्=] तम्मअ ॥१ २७।३॥

ग्मस्ये ॥ तिग्मम्=तिग्ग । तिम्म ॥ युग्मम्=जुम्म । जुग्ग ॥ १।२७।४॥

लुगिति ॥ संयोगस्यादिभूतयोर्जिह्वामूलीयोपध्मानीययो शादीनां च लुक् स्यात् ॥ शुष्कम् = सुक्कं ॥ दु खम्=दुक्खं ॥ दुᳶकरम्=दुक्कर

३० ॥ अन्तःपात = अतप्पाओ ॥ निश्चल.=णिच्चलो । श्लक्ष्णम्=लण्हं ॥ गोष्ठी= गोट्ठी ॥ षष्ठी=छट्ठी ॥ स्कन्ध.=खधो ॥ स्नेह =णेहो ॥ भुक्तम्=भुत्तं ॥ मुक्तम्=

सुत्तं ॥ दुग्धम् = दुद्ध ॥ मुग्धम् = मुद्धं ॥ सुप्तः = सुत्तो ॥ गुप्तः = गुत्तो ।
षट्पदः = छप्पओ ॥ कट्फलम् = कप्फलं ॥ खड्गः = खग्गो ॥ षड्जः = छज्जो ॥
उत्पलम् = उप्पलं ॥ उत्पातः = उप्पाओ ॥ मद्गुर. = मग्गुरो ॥ मुद्गर. =
मोग्गरो ॥१।२७॥

युक्ताधो मनायां प्रायः सर्वत्र लवरामपि ॥ ५
सर्व-शुल्व-द्वितीय-द्विगुणोद्विग्नादिषूर्ध्वलुक् ॥२८॥

युक्तेति ॥ संयोगस्याध स्थितानां मनायाम् प्रायेण लोपः स्यात् ॥ युग्मम्=
युग्गं ॥ स्मर.=सरो ॥ नग्न =णग्गो ॥ साम्यम्=सम्मं ॥ कुड्यम्=कुड्डं ॥१। ॥

सर्वत्रेति ॥ सर्वत्र संयोगस्यादावधो वा स्थितानाम् लकार-वकार-मकराणां
लोप ॥ उल्का = उक्का । वल्कलम्=वक्कलं । शुल्क =सुक्को । विक्लव = विक्कओ ॥ १०
ध्वस्त = धत्थो ॥ पक्वम् = पक्क ॥ विश्वेश्वरः= वीसेसरो ॥ चक्रम्=चक्क ॥ ग्रह =
गहो ॥ आदिलोपादधोलोपो विप्रतिषेधेन ॥ [नग्नः =] = णग्गो ॥

अधोलोपाच्च लवराम् ॥ कल्मषम् = कम्मसं ॥

सर्वेति । सर्वम्=सव्वं ॥ [शुल्वम् =] सुव्वं ॥ [द्वितीयः=] बीओ ॥
[द्विगुण]=बिउणो ॥ [उद्विग्नः =] उव्विग्गो ॥ द्वेष्यः = वेसो ॥१।२८॥ १५

द्विजाति-द्वीप-कुल्या-सुकाव्य-माल्यादिष्वधः ।
द्वारोद्विग्नादिषु द्वेधा रामचन्द्रे तु रो न लुक् ॥२९॥

द्विजातीति । [द्विजातिः =] दुआई ॥ [द्वीपः=] दीओ ॥ [कुल्या=]
कुल्ला ॥ [काव्यम् =] कव्व ॥ [माल्यम्=] मल्ल ॥

द्वारेति । [द्वारम्=] बारं, दारं ॥ [उद्विग्नः=] उव्विण्णो । उद्विण्णो । २०
पक्षे उद्दिग्गो ॥

रामेति । रामचन्द्रो संस्कृतसमोयम् ॥१।२९॥

द्रधात्र्योर्वा त्रस्य रात्रौ हरिश्चन्द्रे शचोरपि ।
लुग् दशार्हे हस्य मधुमथने वा न शब्दलुक् ॥३०॥

द्रधात्र्योरिति । द्रशब्दे धात्रीशब्दे च रस्य लुग्वा ॥ [समुद्र.=] समुद्दा । २५
समुद्दो ॥ [चन्द्रः =] चन्द्रो । चंदो ॥ [रुद्र. =] रुद्दो ॥ [भद्रः =] भद्रो ।
भद्दो ॥ तलोप ॥ [धात्री=] । धाई । धारी ॥

त्रस्येति । रात्रिशब्दे त्र इति संयोगस्य लुग्वा ॥ राई । रत्ती ॥१। ॥

हरिश्चन्द्रेति । [हरिश्चन्द्र.=] हरिअंदो ॥१॥

लुगिति । [दशार्हः =] दसारो ॥१। ३०

मध्विति । थथयोर्हत्वम् । मधुमथः =] महुमहो ॥

[मधुमथन = महुमहणो ॥१॥
सग्गा अपारिआअ कोत्थुह-लच्छिविरहिअ ।
महुमहणस्स उर सुमरामि अमुद्ध महणपुरओ चंदं हरजडापब्भार ॥
स्वर्गमपारिजात कौस्तुभलक्ष्मीविरहितम् ।
५ मधुमथनस्योर स्मरामि मथनपुरतः अमुग्धचन्द्र हरजटाप्राग्भारम् ॥१।३०॥

ह्रस्वाच्छेषादेशयोर्द्वियुक्ते नाद्योर्न रेफहोः ।
समासे वा भवेद् द्वित्वमशेषादेशयोरपि ॥३१॥

ह्रस्वादिति ॥ सयुक्ते लोपावशिष्टस्यादेशभूतस्य चानादेर्ह्रस्वात्परस्य हलो द्वित्वं स्यात्, न तु रेफहकारयोः । शेषे— [उक्तम् =] उत्त ॥ [भुक्तम् =]
१० भुत्तं ॥ [दुग्धम् =] दुद्धं ॥ [अर्क =] अक्को ॥ [मार्गः =] मग्गो ॥ आदेशे—[विद्या =] विज्जा ॥ [विज्ञ =] विण्णो ॥ [मध्यम. =] मज्झिमो ॥
ह्रस्वात्किम् । [नि श्वासः =] णीसासो । [शीर्षम् =] सीस ॥ [ईश्वर =] ईसरो ॥ [आशा =] आणा ॥ [दुस्सहम् =] दूसह [दर्शनम् =] दंसणं ॥ [स्पर्शः =] फासो ॥ [वक्रम् =] वक ॥
१५ युक्ते किम् । [गगनम् =] गअण ॥ अनाद्योः किम् । [स्तम्भ =] खभो ॥ [स्तुतिः =] थुई ॥
रहोस्तु ॥ सौन्दर्यम् = सुदरिअ । सुदेरं ॥ विह्वल =विहलो ॥
समास इति ॥ समासे वा द्वित्व स्यात् । [कुसुमप्रकर. =] कुसुमप्पअरो । कुसुमपअरो ॥ [नन्दिग्राम =] णइग्गामो । णइगामो ॥
२० अशेषा इति ॥ [सर्पिर्व्वास =] सपिवासो । सप्पिवासो ॥ [त्रैलोक्यम् =] तेल्लोक । तेलोक ॥१।३१॥

तैल-प्रभूत-मण्डूक स्रोतो-विचकिलर्ज्जुषु ।
व्रीडाप्रेम्णोर्द्विरन्त्यस्य यौवनादौ तु मध्यतः ॥३२॥

तैलेति । [तैलम् =] तेल्ल ॥ [प्रभूतम् =] बहुत्त ॥ [मण्डूक =] मडुक्को ॥
२५ [स्रोतः =] सोत्तं ॥ [विचकिल =] विअइल्लं ॥ [ऋजु =] उज्जू ॥ [व्रीडा =] विड्डा ॥ [प्रेम =] पेम्म ॥ [यौवनम् =] जोव्वण ॥१।३२॥

सेवा-नीड-नख-स्थूल-निहित-व्याकुले हृते ।
मृदुके व्याहृते स्त्याने दैवे मूके कूतूहले ॥३३॥
स्थाणुतूष्णीकास्मदीयादिषु द्विर्वा यथोचितम् ।

३० सेवेति । सेव्वा । सेवा । नेड्डं । नीडम् ॥ णक्ख । णह । नखम् ॥ थोल्ल । थूलं ॥ [=स्थूलम्] ॥ णिहित्तो । णिहिओ । निहितः ॥ वाउल्लो । वाउलो [=

=व्याकुल]॥ हुत्त । हुअं [=हृतम्]॥ माउक्क । माउअ । [=मृदुकम्]॥ वाहुत्तो । वाहुओ । [=व्याहृतः]॥ थिणण । थीण । [=स्त्यानम्]॥ देव्वं । देव । दइवं । [=दैवम्]॥ मुक्को । मूओ [=मूकः]॥ कोउहल्लं । कोउहल [=कुतूहलम्]॥ खण्णू । खाणू । [=स्थाणुः]॥ तुण्हिक्को । तुण्हिओ । [=तूष्णीकम्]॥ अम्हक्केर । अम्हकेर । [=अस्मदीयम्]॥ ५

शषसां लुप्तयवरां प्राग्दीर्घः स्यात् त्सच्छ्रयोरुतः १॥२४॥

शषसामिति । प्राकृतलक्षणवशाल्लुप्ता यवरा येषां शषसां तेभ्यः पूर्वस्याचो दीर्घः ॥ पश्यति = पासइ ॥ कश्यप = कासवो । अश्वः=आसो ॥ विश्वास = वीसासो ॥ विश्रामः=वीसामो ॥ मिश्रम्=मीस ॥ ष—शिष्यः=सीसो ॥ मनुष्यः= मणूसो ॥ विष्वाण.=वीसाणो ॥ विष्वक्क = वीस ॥ कषक. = कासओ ॥ वर्षा = वासा ॥ स-शस्यम् = सासं ॥ कस्यचित् = कासइ ॥ विकस्वरः = विकासरो ॥ १० निःश्व = णीसो ॥ नि सह = णीसहो ॥

त्सच्छ्रेति । त्सशब्दे छ्रशब्देपि लोपावशिष्टे परे उतो दीर्घ. । उत्सव =ऊसओ ॥ उत्सिक्तः = ऊसित्तो ॥ उच्छ्रसति = ऊससइ । [उच्छ्वास. =] ऊसासो ॥

तालव्ये रोध स्थितानामेव लोपे न दीर्घता ॥

तेनेह न । आदर्शक = आअरसिओ ॥ १॥२४॥ १५

इति सामान्यविधि-प्रकाश ॥

— ० —

द्वितीयः प्रकाशः

[असंयुक्तादेशप्रकाशः]

३५ क-ग-च-त-ज-द-पत्यं लुप्यते नाद्ययुक्तं
न विदुरसमवाये कोपने नो सपापे ॥
स्वगत-सुगत-देवे दानवे चूचुके चा—
गुरु-विजन-सुतारे न प्रयागे सचापे ॥२॥१॥

५ कगचेति । अनादौ स्थिता असंयुक्ताः कादयो लुप्यन्ते विदुरादिवर्ज्जम् ।

क—॥ [लोकः] = लोओ ॥ [शकटम्] = सअड ॥

ग—॥ [नगरम्] = णअरं ॥

च—॥ [शची]=सई ॥ [लोचनम्] = लोअण ॥

ज—॥ [राजा] = राआ ॥

१० त—॥ [भूतलम्]=भूअलं ॥ [आगतः] = आगओ ॥

द—॥ [मदनः]=मअणो ॥

प—॥ [रिपु] = रिऊ ॥

व —[लावण्यम्=] लाअण्ण ॥

वर्ग्योऽपि वो गृह्यते ॥ [विबुद्धः] = विउद्धो ॥

१५ य—[नयनानि =] णअणाइं ॥

अनादौ किम् । [कालः]=कालो ॥ [गन्धम् =] गन्धो ॥ [चौरः=] चोरो ॥ [जारः =] जारो ॥ [तरुः] = तरू ॥ [दारुणः] = दारुणो ॥ [पुरुषः]=पुरिसो ॥ [वनम्] = वण ॥

यस्य तु जत्वमादेर्वक्ष्यते ॥

२० वृत्तौ तु वाक्यविभक्त्यपेक्षया भिन्नमभिन्नं च पदं यथालक्ष्यं विवक्ष्यते ॥ तेनोभयथापि दृश्यते ॥

[सुखकरः]=सुहकरो ॥ सुहअरो ॥ [बहुतरः=] बहुदरो ॥ बहुअरो ॥

अयुक्तं किम् । [अर्कः]=अक्को ॥ [वर्गः]=वग्गो ॥ [शंकरः]=संकरो ॥ [संगमः=] संगमो ॥

२५ विदुरादेस्तु । [विदुरः] = विदुरो ॥ [समवायः]=समवाओ ॥ इत्यादि ॥२।१॥

३६ स्यादवर्णादवर्णस्योद्वृत्तस्य लघु-य-श्रुतिः ।
स्वरादयुक्तस्यानादेर्नो णो वादौ तु पस्य वः ॥२॥

स्यादिति । उद्वृत्तस्य व्यञ्जने लुप्ते स्वरशिष्टस्य अवर्णस्य लघुप्रयत्नः अवर्णो यकारस्य आगम उच्चार्यः ।

[नगरम्] = नयरं ॥ [गगनम्] = गयणं ॥ ५

अवर्णात्किम् । [लोचनम् =] लोअण ॥ [द्वीप] = दीओ । अवर्णस्य किम् । [राजीवम्] = राईवं ॥ [सगुणम्] = सउणं ॥

स्वरादिति । स्वरात्परस्यासंयुक्तस्यानादौ स्थितस्य नस्य णत्वं स्यात् । [कनकम्] = कणअं ॥ [मानिनी] = माणिणी ॥

वादौ इति ॥ आदौ तु नस्य णो वा ॥ [नरः] = णरो । नरो ॥ [नदी] = १० णई । नई ॥

असंयुक्तस्येत्येव । न्यायः = नाओ ॥

पस्येति । शपथः = सवहो ॥ शापः = सावो ॥

स्वरादित्येव । [कम्पते =] कम्पइ ॥

असंयुक्तस्येत्येव । अप्पा ॥ अनादेरित्येव । [पुरुषम्] = पुरिसं ॥ [पठति] = १५ पढइ ॥ व्यवस्थितवानुवृत्तेरवन्तादेव वः ॥ नेह । रिपुः = रिऊ ॥ क्वचित् । कपिः = कई ॥ पस्य वत्वलोपावुक्तौ । तत्र यस्मिन्कृते श्रुतिसुखमुत्पद्यते स तत्र कार्य इति ॥२।२॥

३७. टस्य डः स्यान्नत्वटतेष्ठस्य ढो डस्य चापि लः ।
वडिशे दाडिमे नाडी नडेष्वपि गुडेपि वा ॥३॥

टस्येति । अयुक्तस्यानादेष्टस्य ड स्यादट्-धातोः । नटः = णडो ॥ भटः = २० भडो ॥ स्वरादित्येव । [घण्टा =] घण्टा ॥ अयुक्तस्येत्येव । [खट्वा =] खट्टा ॥ वलोपे द्वित्वम् । अनादेरित्येव । टक्को । अटतेस्तु अटति । अटइ ॥

ठस्येति । ठस्य ढकारः । [पठति] = पढइ ॥ [मठः] = मढो ॥ [कुठारः =] कुढारो ॥ स्वरादेव । [वैकुण्ठः =] वेकुण्ठो ॥ असंयुक्तस्यैव । [तिष्ठति] = चिट्ठइ ॥ वट्टइ [= वर्तते] ॥ अनादेरेव । [स्थविरः =] ठेरो ॥ २५

डस्येति । डस्य लः । वडवा = वलआ ॥ [कडार] = कलारो ॥ गरुडः = गरुलः ॥ स्वरादित्येव । मोण्डं । कोण्ड ॥ युक्तस्य तु [खड्गः =] खग्गो ॥ आदेस्तु डिम्भो ॥

वडिशेति । एषु डस्य लो वा । वलिसं । दालिमं । नाली । नलं । गुलो । पक्षे वाडशमित्यादि ॥३॥

३८. निविडे पीडिते गौडे निगडोडुतडित्सु न । ३०
रस्य लः स्यादयुक्तस्य शिशिरे चरणे नरि ॥४॥

निबिडेति । पृथु लत्व न । निबिड । [पीडितम्=] ।। पीडिअ । [गौडः=] गोडो । [निगड.=] णिअडो । [उडुः=] उडू । [तडित्=] तडी ।।

रस्येति । [सिथिर =] सिढिलो । [चरण.=] चलणो । नडो ।। [सत्कार =] सक्कालो । [रुग्णः=] लुग्गो ।। इत्यादि ।।२४।।

५ ३९. सत्कारे शिबिरे रुग्णे दरिद्रातौ च वत्सरे।
परिघे पारिभद्रे च करुणे वरुणेरुणे ।।५।।
४०. परिखासुकुमारापद्वारेषु समरे वरे।
४१. विवरे जठरे वारे किराते मत्सरे करे ।।६।।
जठरे निष्ठुरे चैव शबरे मुखरेपि च।
१० हरिद्रायां हलद्दी स्याद्धलद्दा वेब लस्य वा ।।७।।

[शिबिरः]=शिविलो ।। [चरण·] = चलणो ।। [सत्कार.]=सक्कालो= [रुग्ण.] = लुग्गो इत्यादि ।।६।।

हरिद्रेति । हलद्दशब्दे लकाराकारस्य इत्वं च वा स्यात् । हलिद्दी । हलद्दी । हलिद्दा इत्यपि ।।२।७।।

१५ ४२ अङ्गारस्य तु अंगालो इंगालो अंगार इत्यपि।
फोभहौ बहुलं बो वो हृत्वं खघथधां सभाम् ।।८।।

फोभेति । फस्य भत्वं हत्वं च स्यात् क्वचिद्· । रेफ = रेभो ।। शिफा = सिभा ।। क्वचित्तु ह· ।

[मुक्ताफलम्] = मुत्ताहल ।। क्वचिदुभौ । सफलम् = सफल ।। सहलं ।। २० शेफालिका=सेभालिआ ।। सेहालिआ ।। शफरी = सभरी । सहरी ।। हस्र-गुभइ । गुहइ ।।

स्वरादित्येव । गुम्फइ ।।

अयुक्तस्येत्येव । [पुष्पम् =] पुप्फ ।। [अनादेरित्येव । फणी ।। [समासे भिन्नपदत्वविवक्षया । [कृष्णफणी =] कसणफणी ।।

२५ बोवेति ।। पवर्गीयस्य वस्यान्तस्थोयो वः स्यात् । [अलाबू] = अलावू ।। [शबलः] = सवलो [स्वरादित्येव । [शम्बूकः] = सम्बूओ ।।

[हत्वमिति । खघथधभ इति पञ्चानां ह· ।

ख—[सखा] = सहा ।। [सुखम्] = सुह ।। [मेखला] = मेहला [लिखति] = लिहइ ।।

३० घ—[मेघ] = मेहो ।। [माघ] = माहो ।। [जघनम्] = जहणं ।।

थ—[नाथः] = णाहो ।। [पथ·] = पहो ।। [मिथुनम्] = मिहुण ।।

ध—[साधुः] = साहू ॥ [बधिरः =] बहिरो ॥ [इन्द्रधनुः] = इंदहणू ॥ [स्वभावः] = सहावो ॥ [नभः] = णहं ॥ [शोभते] = सोहइ ॥

स्वरादित्येव । [शङ्खः] = सखो ॥ [सङ्घो]=संघो ॥ [कन्था] = कथा ॥

अयुक्तस्येत्येव । [नक्षत्रम्] = नक्खत्तं ॥ [प्रस्तरः] = पत्थरो ॥ ५

अनादेरेव । [एष क्षत्रियः]= एस खत्तिओ ॥

समासे पृथक्पदत्वविवक्षया । [प्रलयघनः] = पलअघणो ॥ [रामभद्रः] = रामभद्दो ॥२।८॥

४३ पदस्यादेर्यस्य जः स्यात् शुनके कस्य हः स्मृतः ।
कस्य खः कर्परे कीले कुब्जे पुष्पेन्यतोप्ययम् ॥९॥ १०

पदस्येति । [यशः] = जसो ॥ [यमः] = जमो ॥

उपसर्गाणां पृथग् विवक्षया । [संयमः]= सजमो ॥ [संयोगः]=सओओ ॥

शुनेति । [भ्रम धार्मिक विस्रब्धः स श्वा अद्य मारितस्तेन =] भम धम्मिअ वीसत्थो सो सुणहो अज्ज मारिओ देण ॥

कस्येति । रलोपे द्वित्वे खप्परं ॥ खीलो ॥ स्वार्थे के [कीलकः]=खीलओ ॥ १५

कुब्जेति । पुष्पान्यवाचिनः कुब्जशब्दस्य खः । खुज्जो ॥ पुष्पे तु कुज्जअ ॥

सर्वत्र कवराम् इति वलोपे द्वित्वम् ॥

अन्येति । आर्षेन्यस्यापि कस्य ख स्यात् । कासितम्=खासिअ ॥ कासितम्= खसिअ ॥२।९॥

४४ गत्वं मरकते कस्य तथा मदकले भवेत् । २०
किरातस्य चिलाअः स्यात् कन्दुकस्य तु गेदुअं ॥१०॥

गत्वमिति । [मरकतम्] = मरगअ ॥ [मदकल] = मअगलो ॥ किरातेति । कस्य चत्व निपात्यते । कस्य निपात्यते । लत्व तु रस्य ल इति स्थितमेव । [किरातः] = चिलाओ ॥ पुलिन्द एवेष्यते । नेह—। णमिमो हर किराअं ॥= [नमामो हर किरातम्] ॥ २५

कन्दुकेति । अस्यादेः कस्य गत्व निपात्यते ॥२।१०॥

४५ शीकरे सीहरोपि स्यात्सीभरः सीअरोपि च ।
चन्द्रिकायान्तु मः कस्य चिकुरे निकषे च हः ॥११॥

शीकर इति । कस्य भत्व हत्व च वा निपात्यते । पक्षे कलोपः स्थित एव ।

चन्द्रिकायामिति ॥ रलोपः । चंदिमा ॥ ३०

चिकुरेति । अनयोः कस्य हः स्यात् । चिहुरो । निहसो ॥२।११॥

४६ फलिहः स्फटिकस्य स्यात् स्फाटिके परिचे तथा ।
दीर्घे दिग्घोपि दीहोपि शृङ्खलस्य तु संकलम् ॥१२॥

फलिहेति । टस्य डः । कस्य हः ॥
स्फा इति । फलिहो । फालिहो ॥
५ दीर्घेति । एकत्र घस्य द्वित्वे उपरि तृतीय परत्र तु नेति भेद ॥
शृङ्खलेति । खस्य को निपात्यते । ऋतेः अत्व स्थितमेव ॥२।१२॥

४७ पृथक्शब्दस्य तु पिधं पुधं वापि पिहं पुहं ।
गस्य मो भागिनी पुन्नागे वा छागे तु गस्य लः ॥१३॥

पृथगिति । अस्य चत्वारः आदेशाः ॥
१० गस्येति । भामिणी पुन्नागाइ वसंते । पक्षे गलोपे भाइणी पुण्णाओ ॥
छाग इति । छालो छाली ॥२।१३॥

४८ दुर्भगे दूहवः पक्षे सुभगे सूहवोपि च ।
खचिते खसिओपि स्यात् पिशाचेपि पिसल्लवत् ॥१४॥

दुर्भगेति । उत ऊत्वे गस्य वत्व भस्य हत्वं तु स्थितमेव । पक्षे कगचेति
१५ गलोपे हस्य मत्व द्वित्वम् । दुरोन्त्यलोपे दूहओ सूहओ ॥ अन्त्यलोपाभावे
सर्व्वत्रेति रलोपे द्वित्वे । दुब्भओ । सुहओ ॥
खेति । अपिशब्दात्पक्षे च तयोर्लोपे खइओ ॥ पिशाचेति । पिसल्लो ॥
पक्षे च लोपे । पिसाओ ॥२।१४॥

४९ झो वादेर्जटिले टस्य सटायां शकटे च ढः ॥
२० कैटभे केढवं विद्यादौषधेत्वोसढौसहौ ॥१५॥

झो इति । जटिलशब्दे आदेर्जस्य झत्व वा स्यात् टस्य डः । झडिलो ।
पक्षे जडिलो ॥
टस्येति । एतयोष्टस्य ढः स्यात् । [सटा=] सढा । कलोप. । [शकटः=]
सअढो ॥
२५ [कैटभेति । टस्य ढो निपात्यते । केढवो ॥
[औषधेति । ओसढ । ओसहं । ढत्व वेत्यर्थः ॥२।१ ॥

५० ढोंको ढेङ्कश्चपेटायाश्चविला चविडा तथा ॥
पिठरे पिहडोपि स्याच्च् चुच्छं छुच्छं च तुच्छवत् ॥१६॥

ढोंको ढे इति । अङ्कोठ-शब्दे ठस्य द्विरुक्तोल्लः स्यात् । अकोल्लो । अकोल्ल-
३० तेल्ल । संयोगे ह्रस्वता । पक्षे अंकुल्ल ॥ चपेटा इति स्पष्टम् ॥
पिठरेति । ठस्य हः रस्य च ड इति यावत् । पक्षे पिढरो । ठस्य ढः ॥

शुष्कमिति । शुष्कस्यैते त्रयः स्युः । तस्य पक्षे वेत्यर्थः ॥ शुण्णं । झुण्णं । सुण्णं ॥२।१६॥

५१ वेणौर्वा वेलुर्वेलू तगर-तूबर-त्रसरे तटः ॥
(तो डः पताकाप्रभृतिप्राभृतव्यापृतप्रतेः ॥१७॥)

वेणोर्वेति । वेलु । वेलू । पक्षे वेणू ॥ ५

तगरेति । एषु तस्य ट. स्यात् । टगरो । टूवरो । टसरो ॥ रलोपः ॥

तोडेति । एषां तस्य डः स्यात् । [पताका] = पडाआ ॥ [प्रभृति] = पहुडि ॥ [प्राभृतः] = पाहुडो ॥ पलोपः ॥ पो व । ऋतोत् । [व्यापृतम्] = वावडं ॥ [प्रतिकूलः] = पडिऊलो ॥ [प्रतिमा] = पडिमा ॥ [प्रतिपदा] = पडिवआ ॥ [प्रतिहारः] = पडिहारो ॥१७॥ १०

५२ न प्रतिष्ठा-प्रतिष्ठान-प्रतिज्ञा-संप्रतिष्वयम् ।
न प्रतीपप्रतिसमययोरो वास्य तिष्ठतौ ॥१८॥

न प्रतिष्ठेति । एषु प्रतस्तस्य डो न स्यात् । रलोपः । षलोपः । ठस्य द्वित्वम् । [प्रतिष्ठा =] पइट्ठा । [प्रतिष्ठानम्] = पइट्ठाणं ॥

म्नज्ञोर्णः । [प्रतिज्ञा] = पइण्णा ॥ [संप्रति] = संपइ ॥ १५

नेति [प्रतीपम्] = पईव ॥ [प्रतिसमयम्] = पइसमअ ॥

रोवेति । अस्य प्रतेस्तकारस्य स्थाधातौ परे रो वा स्यात् । [प्रतिष्ठिता शङ्कुशुक्तीव] = परिट्ठिआ सङ्खसुत्तिव्व ॥ पक्षे पइट्ठिआ ॥१८॥

५३ हरीतक्यां हरडई बहेडअ विभीतके ॥
मृतके मडअ वेतसे तु वेडिस-वेअसौ ॥१९॥ २०

हरीतक्यामिति । बहेडओ ॥ मृतेति । स्पष्टम् । वेतसेति । वेडिसो । वेअसो ॥१९॥

५४ गर्भिते गब्भिणो रुण्णो रुदिते गद्गदे र दः ॥
अतस्यामलसी पीते पीअ-पीवल-पीअलाः ॥२०॥

गर्भितेति । गब्भिणो ॥ रुण्णेति । रुण्ण रामेण ॥ गद्गदेति । गद्गद- २५ शब्दे दस्य रः स्यात् । सयोगादिलोपः । गद्वित्वम् । [गद्गदः] = गग्गरो ॥

अतेति । तस्य क इत्यर्थः । पीतेति । [पीतम्]=पीअं । पीवलं । पीअलं ॥

५५ हालः सालाहणः सालवाहणः शातवाहने ॥
वितस्तौ भरते मातुलिङ्गे हो वसतौ तु वा ॥२१॥

हालेति । हाल इति देशीशब्दोप्ययं पर्यायसौकर्यार्थमुपनिबद्धः । परयोस्तु ३० तस्य लत्वंनिपात्यते ।

[सातवाहनेन विरचितानि]=हालेण विरइआइ ॥ सालाहणो। सालवाहणो॥

वितेति। एषा तस्य हः स्यात्। स्तस्य थ.॥ [वितस्ति] = विहत्थी॥ [भरतः]=भरहो॥ [मातुलिङ्गम्] = माहुलिंगं॥

वसताविति। [वसतिः] = वसही। वसई॥२१॥

५ ५६ कातरे काहलः प्रोक्तः पाटेर्णौ फाल फाड च॥
पलिते तस्य लत्वं वा दस्य डत्वं दहेर्दशेः॥२२॥

कातरेति। काहलो॥ पाटेरिति। ण्यन्तस्य पाटेरेतौ स्तः। [पाटयति] = फालेइ॥ फाडेइ॥

पलितेति। पलिलं। पक्षे तलोप। पलिअं॥

१० दस्येति। दह भस्मीकरणे दश दशने अनयोर्दस्य ड.। दहति चन्द्र] = डहइ चंदो॥ [दशति भुजङ्ग] = डसइ भुअगो॥२२॥

५७ दष्टे दग्धे दण्ड-दोला-दशने दाह-दम्भयोः॥
दरे भयार्थे कदन-दर्भयोर्दस्य डो न वा॥२३॥

दष्टेति। दष्टादिषु भयार्थे च दरशब्दे दस्य डत्व वा स्यात्। [दष्ट.] =
१५ डट्ठो॥ [दग्ध] = डड्ढो॥ डक्को इत्यपीष्यते। [दण्ड] = डंडो॥ [दण्ड]= दंडो॥ डरो = दर॥

भयार्थे किम्। ईषदर्थस्य न। [ईषद्दलितकेसराणि] = दरदलिअ-केसराइ॥२३॥

५८ बिन्दोर्हस्य तु वा घत्वमन्यत्रापि तु दृश्यते॥
२० शिथिरे प्रार्थिते मेथौ थस्य ढो वा निशीथके॥२४॥

बिन्दोरिति। अनुस्वारात्परस्य हस्य वा घ। [सिंह] = सिंघो=सिंहो॥ [सहार] = संघारो॥

अन्येति। डाहो। दाघो [=दाघ]॥ शिथिरेति। [शिथिलः]=सिढिरो। सिढिलो॥ [प्रार्थित] = पड्ढिओ॥ [मेथी]=मेढी॥

२५ वा इति। छन्दोनुरोधात्स्वार्थे क। [निशीथ] = निसीढो॥ पक्षे हत्वम्। खघथधभां सभाम् इति ह.। निसीहो॥२४॥

५९ प्रथमे पढुमो पढमो पुढमो पुढुमो पृथिवी पुहवी पुढवी॥
शिथिले तु मतं सिढिल सढिलं ककुभे कउहो निषधे निसढो॥२५॥

प्रथमेति। चत्वारि स्यु॥२५॥

३० ६० अतिमुक्तके तु अणिउंतअस्तथा अइँउँतओपि अइमुत्तओपि च॥
शबरे भवेत्तु समलः समरः सवलस्तथैव सवरश्चरमः॥२६॥

अतीति । अतिमुक्तकशब्दे तस्य णत्वम् । इकारस्यानुनासिक । मलोप । उकारे बिन्दुः । मुक्तादे' परस्य च कस्य लोप इति निपात्यते । तेन अणिउँत्तओ । अनुस्वारस्य वा परसवर्णः । अणिँउत्तओ ॥ द्वितीये तु णत्वाभावात्तलोपे पूर्ववच्छेषे अइँउंत्तओ । अइँउत्तओ ॥ तृतीये तु मलोपानुनासिकानुस्वाराभावे तलोपकलोपतद्वित्वेषु अइमुत्तओ । इति त्रीणि ॥ ५

शबर इति । बस्य मत्वम् । अन्तस्थीयवस्य मो बस्य वत्व वेत्यर्थ । समरो । समलो । सवलो । सवरो ॥ २६ ॥

६१ स प्रागिन्दुस्तु चामुण्डा-यमुना-कामुके मलुप ॥
कदल्यां कअली केली करली त्वद्रुमे मता ॥२७॥

सेति । एषा मस्य लोप पूर्वस्य चानुनासिक इति । चाँउण्डा । जँउँणा । १०
काँउओ ॥

कदल्यामिति । कअली । केली ॥ द्रुमादन्यत्र करली ॥२७॥

६२ अभिमन्यावहिवण्णू अहिमण्णू चापि अहिमज्जू ॥
अहिवज्जू अहिमञ्जू अहिवञ्जू चेति षट् प्रोक्ताः ॥२८॥

अभिमन्या इति । स्पष्टम् ॥२८॥ १५

६३ यष्टौ स्मृता च लट्ठी पापर्द्धौ चापि पारद्धी ॥
भिसिणी स्त्रियां बिसिन्यां विषमे विसढोथवा विसमो ॥२९॥

स्पष्टम् । भिसिणीति । भिसिणीपत्तम्मि रेहइ वलाआ ॥ स्त्रिया किम् । विसतंतुपेलवाण ॥

विषमे इति । स्पष्टम् ॥२९॥ २०

६४ छाही छाहाकान्तौ छायायां स्याच् शिरा छिरापि सिरा ॥
कबन्धे कमंधः कयंधः प्रदीप्ते पलित्तं कदम्बे कलंबः कअंबः ॥३०॥

छाहोति । तरुच्छाही । तरुच्छाहा ॥ अकान्तौ किम् । [मुखच्छाया]= मुहच्छाआ ॥ मुखकान्तिरिति ।

स्यादिति । स्पष्टम् । कमधो । कयधो । २५

कबन्धेति प्रेति । स्पष्टम् । कदब इति । कलवो । कअवो ॥३०॥

६५ तथा नाविओ ण्हाविओ नापिते स्याल्ललाटे ॥
णिडालं णडालं च तुल्यं वा णत्वमादेर्लाङ्गूले लाङ्गले
लाहले तथा ॥३१॥

तथेति । सयोगे ह्रस्वता । णंगूलं लंगूल ॥ णंगलं । लगलं ॥ णाहलं । ३०
लाहल ॥३१॥

६६ सिविणः सिमिणः स्वप्ने नीमी नीवी च नीविषु ॥
करवीरे कणवीरः पर्यायो स्यात्पडायाणं ॥३२॥

सिमिणेति । [स्वप्नः] = समिणो । सिविणो ॥ नीमी इत्यादि । स्पष्टम् ॥३२॥

५ ६७ पल्लाणं च स्थूले थोरं सुण्हा सुसा स्नुषायां च ॥
कइवाहं कइअवं भवेत्कतिपयस्य तु ॥३३॥

६८ पाषाणे पासाणोथो किरिः किडी स्यातः ॥
भेरे भेडो निम्बे णिम्बो लिंबोथ वम्महो मदने ॥३४॥

अथेति । मन्मथशब्दस्य वम्मह इत्यादेशो निपात्यते । [मन्मथशरा] =
१० वम्महसरा ॥३४॥

६९ स्यात्कदर्थितशब्दस्य कवट्टिअ-कवट्टिदौ ॥
उत्तरीये वोत्तरिज्जं दिवसे दिअहः स्मृतः ॥३५॥

स्यादिति । दस्य व थस्य ट । तस्य च वा लोपो निपात्यते । कवट्टिओ । कवट्टिदो ॥

१५ उत्तेति । पक्षे उत्तरीअं ॥

दिवेति । सस्य ह. निपात्यते । दिअहो ॥३५॥

७० आपीडे त्वामेलश्चामेडश्चापि आवेलः ॥
आवेडोप्यथ नीपे णीमो णीवोपि विज्ञेयः ॥३६॥

आपीडेति । पस्य वत्वं वा पक्षे तु पो व स्थित एव । ईकारस्य च एडस्य
२० लत्वं च वा निपात्यते ॥

अथेति । पस्य मत्वं वा निपात्यते । पक्षे वत्वं स्थितमेव ॥३६॥

॥ इति असंयुक्तादेशप्रकाश ॥

— ० —

तृतीयः प्रकाशः
संयुक्तादेशप्रकाशः

७१ तीक्ष्णस्य तिण्हं तिक्खं च जानातेर्ज्ञो जणौ क्वचित् ॥
आविनञ्पूर्वकस्य ज्ञो न जत्वं केवलस्य च ॥
अभिज्ञकर्मोपपदकान्तस्य ज्ञस्य णस्य णुः ॥१॥

तीक्ष्णेति ॥ स्पष्टम् ॥

जानेति ॥ ज्ञ इति संयोगमात्रस्येत्यर्थ । ज्ञानम् =जाणं । णाणं ॥ मनोज्ञम्= ५
मणोज्ज । मणोण्णं ॥ आज्ञा = अज्जा । अण्णा ॥

क्वचित्किम् । विज्ञानम् = विण्णाणं ॥

आवीति । [आज्ञा] = आणा ॥ [विज्ञानम्] = विण्णाणं ॥ वैज्ञा-
निक = वइण्णाणिओ ॥ अज्ञ = अण्णो ॥ जानाति ज्ञ = णो ॥

अभिज्ञेति । अभिज्ञसम्बन्धिनस्तथा कर्मण्युपपदे विहितकप्रत्ययान्तस्य जानाते- १०
र्णस्य णुरिति आदेश । [अभिज्ञ]=अहिण्णू । [सर्वज्ञ]=सव्वण्णू ॥ [आगमज्ञ]=
आअमण्णू । [कृतज्ञ]=कअण्णू ॥ ज्ञो जाणमुणाविति जाणादेशेपि यो णस्तस्या-
पि णु भवति । [बहुज्ञ]=बहुज्जाणुओ ॥ स्वार्थे क । तथा च सप्तशती-प्रयोग ॥

हिअअट्ठिअमणुक्कं ओतुण्णमुहिं पिअ पसाअंता ।
अवरद्धस्स विणहुदे बहुजाणुअ रूसिउं सक्कं ॥ गुणपताकायां च— १५
ससारो कामाओ कामो णिच्च हइ जुवइरअणाओ ।
ज तम्मि तेण सारं मणिअं बहुजाणुण्णफुडं ॥

अनयोरेवेति किम् । प्राज्ञ = पण्णो ॥ विज्ञ = विण्णो ॥ [मनोज्ञ.] =
मणोण्णो ॥ णस्य किम् । [अभिज्ञ =] अहिज्जो । [सर्वज्ञ =] सव्वज्जो ॥१॥

७२ प्रावरणे पावरणं पाउरणं पगुरणं ॥ २०
चापि शुष्के सुक्खं सुक्कं स्कन्दे क्खंदोथ कंदोपि ॥२॥

प्रावरणेत्यादि । स्पष्टम् ॥२॥

७३ स्थाणोः स्तम्भे खाणू हरे तु थाणू विनिर्दिष्टः ॥
स्तम्भे खभो थंभो स्तभ्नातेः थंभ-ठंभौ च ॥३॥

स्तम्भेति । स्तम्भ रोधन इत्यस्य स्पन्दाभावव्रुत्तेरेतौ स्तः । [स्तम्भ] = २५
थंभो । ठंभो ॥ सात्त्विको भाव. स्तम्यते = थंभिज्जइ । ठंभिज्जइ ॥३॥

७४ वा भाजने राजकुले दनुजे च जशब्दलुक ॥
दनुजस्यासमासे तु न जशब्दो विलुप्यते ॥४॥

वेति। एषु जकाराकारसंघस्य लुक् स्यात्। पक्षे कगचेति कजयोर्लोपः। [भाजनम्] = भाण। भाअणं॥ [राजकुलम्] = राउलं। राअकुलं॥
५ [दनुजराज] = दणुराओ। दणुअराओ॥ [दनुजवध] = दणुवहो। दणुअवहो॥

दनुजेति। दणुजो॥४॥

७५ लुग्वा साचोर्व्याकरणे प्राकारे चागते कगोः॥
कालायसे किसलये हृदये वा यशब्दलुक ॥५॥

१० लुग्वेति। एषामच्सहितयो कगयोर्वा लुक्। युक्ताधो मनयां प्राय इति वलोप। [व्याकरणम्] = वारण॥ पक्षे कलोप। वाअरण॥ सर्वत्र लवरामिति रलोप। [प्राकार] = पारो। पक्षे पाआरो॥ [आगत] = आओ। आअओ॥

कालेति। शब्दग्रहण साचो लोपार्थम्। [कालायसम्] = कालास।
१५ कालाअसं॥ [किसलयम्] = किसल। [किसलअ॥ [हृदयम्] = हिअ। हिअअ॥५॥

७६ दुर्गादेवीपादपीठयोः पादपतने तथा॥
साचोनादेर्दस्य लुग्वा तथैवोदुम्बरेपि च॥६॥

दुर्गेति। रलोपे गस्य द्वित्वम्। [दुर्गादेवी] = दुग्गावी। दुग्गाई।
२० दुग्गादेवा॥ पो व। ठस्य ढ। [पादपीठम्] = पावीढ। पाअवीढ॥ [पादपतनम्] = पावडण। पाअवडण॥ [उदुम्बर] = उबरो। उउबरो॥

अनादेरित्युक्ते दुर्गाशब्दे न स्यात्॥६॥

७७ यावत्तावद्देवकुलावर्त्तमानावटेषु च॥
प्रावारके जीवितैवमेवयोर्वावशब्दलुक्॥७॥

२५ यावदिदि। लोपोन्त्यस्य हल। [यावत्=] जा। जाव॥ [तावत्]=ता। ताव॥ [देवकुलम्]=देउलं॥ रलोप। तस्य द्वित्वम्। सयोगे ह्रस्वता। [आवर्तमान]=अत्तमाणो। आवत्तमाणो॥ टस्य ड। [अवट] = अडो। अवडो॥ [प्रावारक]=पारओ। पावारओ॥ [जीवितम्]= जीअं। जीविअ॥ [एवमेव] = एमेव। एवमेव॥७॥

३० ७८ शक्ते मुक्ते च दष्टे च कत्वं युक्तस्य वा भवेत्॥
रुग्णस्य लुक्को रुग्गोपि गृहस्य तु घरोपतौ॥८॥

शक्त इति। एषां संयुक्तस्य को वा। [शक्त]=सक्को। पक्षे संयोगादेर्लोप। तस्य द्वित्वम्। सत्तो॥ [मुक्तः]=मुक्को। मुत्तो॥ डक्को॥ डट्टो॥ दट्टो=[दष्ट]॥

रुग्णेति। स्पष्टम्।

गृहेति। [गृहम्] = घर॥ [गृहस्वामी] = घरस्सामी॥ पतौ तु ५ गहवई॥८॥

७९ रक्ते रग्गो रत्तो शुल्बे सुक्कं च सुंगं च॥
प्रत्यूषे पच्चूसः पच्चूहः त्यस्य चोचैत्ये॥९॥

रक्त इति। स्पष्टम्। शुल्व इति। स्पष्टम्। प्रत्येति। पच्चूसो। पच्चूहो॥ त्यस्येति। त्यशब्दस्य च-आदेश चैत्य वर्जयित्वा॥ [सत्यम्] = सच्च॥ १० [अमात्य] = अमच्चो॥ [प्रत्यय] = पच्चओ॥ आदेशत्वाद् द्वित्वम्। चैत्ये तु चइत्त॥९॥

८० ह्रस्वात्परेषा थ्यश्चत्सप्सानां छत्वमनिश्चले॥
वोत्सवोत्सुकसामर्थ्ये स्पृहायान्तु छिहा प्पहा॥१०॥

ह्रस्येति। [पथ्यम्] = पच्छ॥ [मिथ्या] = मिच्छा॥ १५

श्च—[पश्चिमम्] = पच्छिम॥ [पश्चात्] = पच्छा॥

त्स—[उत्साह] = उच्छाहो॥ [सवत्सर] = सवच्छलो॥ [मत्सर] = मच्छलो॥

प्स—[लिप्सते] = लिच्छइ॥ [जुगुप्सति] = जुगुच्छइ॥ [अप्सर] अच्छरा॥ ह्रस्वात् किम्। [उत्सारित] = ऊसारिओ॥ २०

निश्चले तु न। [निश्चलः] णिच्चलो॥

वोत्सेति। एषु वा छ। [उत्सवः] = उच्छओ॥ ऊसओ॥ [उत्सुक]= उच्छुओ। ऊसुओ॥ [सामर्थ्यम्] = सामच्छ। सामत्थं॥

स्पृहेति। [निस्पृह.]=निच्छिहो। निप्पहो॥१०॥

८१ शमी-शाव-सुधा-षट्सु शस्य छत्वं विधीयते॥ २५
कृत्तेः किची चत्वरे चच्चरं स्याद्दक्षेरिच्छो वा छमा भूमिरेव॥११॥

शमीति। [शमी] = छमी॥ [शाव] = छावो॥ [सुधा] = छुहा॥ [षष्ठ] = छट्ठो॥ [षट्पाद] = छप्पओ॥ [षण्मुखः =] छम्मुहो। कृत्तेरित्यादि। स्पष्टम्। ऋक्ष इति। पक्षे रव। रिक्खो॥

छमेति। भूमावेवार्थे क्षमाया छ स्यादन्यत्र। [क्षमा] = छमा॥ अन्यत्र ३० खमा शान्ति॥११॥

८२ इक्षोरुच्छू स्यात्कक्खोपि पक्खो
पक्षे कुक्षे स्यात्तु कक्खोपि कच्छो ।
स्याच्च छोऽक्षि-लक्ष्मी-क्षुर-कुक्षि-दक्ष-
कक्षा-क्षुर-प्रेक्षणके च कक्षे ॥१२॥

५ ८३ क्षेत्र-क्षुधा-क्षीर-समक्षिका-क्षुत्
क्षणेषु कौक्षेयक-वक्षसोश्च ।
सदृक्षोत्क्षारकेषु क्षीरक्षारक्षरत्क्षितौ
इक्षोः क्से क्षे प्रेक्षणक-क्षोभयक्ष-क्षपित-क्षते ॥१३॥

इक्षोरिति । उच्छू ।

१० स्यादिति । एषु क्षस्य छ. स्यात् । [अक्षि] = अच्छि ॥ [लक्ष्मी] = लच्छी ॥ [क्षुर] = छुरो ॥ [क्षुत्] = छुहा ॥ इत्यादि ॥१२।१३॥

८४ स्थगिते छइअं खीरमिक्खूसारिक्खमार्षके ॥
वृत्तस्य वट्टं वुत्त च प्रात्पअट्ट पउत्तवत् ॥१४॥

स्थगित इति । आर्षे प्राकृते क्षीरेक्षुसदृक्षाणामेतान्यपि रूपाणि स्यु ॥

१५ वृत्तेति । [वृत्त =] वट्टो । वुत्तो ॥

प्रादिति । प्रात्परस्यापि वृत्तस्य एते रूपे स्त । पअट्टो । पउत्तो ॥१४॥

८५ स्यान्मट्टिआ मृत्तिकायाः पत्तने पट्टणं स्मृतम् ॥
वृन्तस्य वेंटं वोंटं च विंटं दिही धिई धृतेः ॥१५॥

स्यादित्यादि । स्पष्टम् ॥१५॥

२० ८६ मृषाशब्दे मुसा मूसा मोसा र्तस्य तु टः स्मृतः ॥
धूर्त्तकीर्त्योर्वर्त्तिवार्त्ता-वर्त्तिकार्तवकार्तिके ॥१६॥

मृषेति । [मृषावाद =] मुसावाओ । मूसावाओ । मोसावाओ ॥

र्तस्येति । र्तस्य तु ट । [कैवर्त]=केवट्टो ॥ [वर्त्ती]=वट्टी ॥ [वर्तुलम्=] वट्टुल । नर्तकी=नट्टई ॥

२५ धूर्तेत्यादि । धूर्त्तादिषु तु रलोपे द्वित्वे । धुत्तो । कित्ती ॥१६॥

८७ वार्त्तिकोत्कीर्त्तनार्त्तेषु कर्तरी-मूर्त-मूर्तिषु ।
आनिस्सं-प्रतिपूर्व्वेषु वृत्तेः शानजकानयोः ॥१७॥

आ-निस्-स-प्रति एतदुपसर्गपूर्व्वाणि वृत्ते रूपाणि शानच्-अक-अन-इत्येवं प्रत्ययान्तानि । [आवर्तमान=] आवत्तमाणो । [निवर्त्तमान. =] निव्वत्तमाणो ।
३० [संवर्त्तमान =] संवत्तमाणो । [प्रवर्त्तमान =] पवत्तमाणो । निवत्तमाणो । एवम् आवत्तओ आवत्तणमित्यादि ॥ अत्रोपसर्गस्य भिन्नपदत्वविवक्षया वलोपाभाव ॥१७॥

८८ मुहूर्ते कर्त्तने कार्त्तस्वरे च र्त्तस्य नैव टः ॥
विसंस्थुलेस्थनि च ठो वार्थे स्तोके चतुर्थके ॥१८॥

विसंस्थुलेति । विसट्ठुलं । अट्ठी । चकोपात्तत्वात् ।

वार्थे इति । एषु संयुक्तस्य ठो वा स्यात् । [अर्थः] = अट्ठो प्रयोजनम् ॥ अत्थो धनम् । [स्तोकम्] = ठीणं । पक्षे स्तस्य थः थीणं । स्तनमिति निपातनात् संप्रसारणम् । छेवादित्वात् द्वित्वे ह्रस्वे थिणं । ठिणं । [चतुर्थ] = चउट्ठो । चतुत्थो ॥३।१८॥

८९ ष्टस्य ठोनुष्ट्रसंदष्टेष्टासु गर्त्ते तु डः स्मृतः ॥
पृष्ठस्य पिट्ठी पुट्ठी च पट्ठं समासपदस्य तु ॥१९॥

ष्टस्येति । उष्ट्रादिवर्ज्जेषु ष्टस्य ठः स्यात् । [मुष्टि] = मुट्ठी ॥ [दृष्टः] = दिट्ठो ॥ [इष्ट =] इट्ठो ॥ उष्ट्रादौ तु च-र-लोपौ । [उष्ट्रः] = उट्टो । [संदष्ट] = संदट्टो ॥ [इष्टा] = इट्टा ॥

गर्त्त इति ॥ [गर्त्त] = गड्डो । गड्डा ॥

पृष्ठेति । उत्तरपदभूतस्य पट्ठ इत्यादेश । [महीपृष्ठम्] = महीवट्ठं ॥३।१९॥

९० संमर्द-छर्दि-विच्छर्दि-कपर्दक-वितर्दिषु ॥
मर्दिते च र्दस्य डः स्याद् गर्दभे र्दस्य डस्तु वा ॥२०॥

समर्देति । [संमर्द] = समड्डो ॥ [छर्दि =] छड्डी ॥ [विच्छर्दि] = विछड्डी ॥ [कपर्दक] = कवड्डुओ ॥ [वितर्दिः] = विअड्डी ॥ [मर्दित] = मड्डिओ ॥

गर्दभ इति । ओ इ ॥ [गर्दभः] = गड्डही । गद्दहो ॥३।२०॥

९१ स्तब्धस्य ठड्डो वृद्धस्य वुड्ढो विड्ढ इति द्वयम् ॥
विदग्धदग्धयोर्ड्ढत्वं ध्वजस्य तु झओ धओ ॥२१॥

स्तब्धेति । ठड्डो ॥

वृद्धेति । वुड्ढो । पवर्गीत्वादि । विड्ढकइणिरूविअं [=वृद्धकविनिरूपितम् =] । वृद्धस्य इति । ऋ-कारयोरेकदेशानुकरणम् । अकार उच्चारणार्थः । तेन वृद्धेरपि वुड्ढी विड्ढी इति स्यात् ॥

विदग्धेति । [विदग्ध] = विअड्ढो ॥ [दग्धः] = दड्ढो ॥ ध्वजस्येति । स्पष्टम् ॥३।२१॥

९२ श्रद्धा-मूर्द्धार्द्ध-ऋद्धेर्ध्वा सड्ढा मुड्ढाऽड्ढ-इड्ढयः ॥
क्ष्ण्योर्मन्नू च मणू च स्तवस्य तु थवो तवो ॥२२॥

श्रद्धेति । एषामेषि क्रमाद्वा स्युः । [श्रद्धा] = सड्ढा । सद्धा ॥ [मूर्द्धा] =

३ प्रा० च०

मुद्गा । मुद्दा ॥ [अर्धम् =] अड्ढ । अद्ध ॥ [ऋद्धि] = इड्ढी । इद्धी ॥
मन्योरित्यादि । स्पष्टम् ॥१।२२॥

९३ पर्यस्ते पल्लत्थो पल्लट्टो चाप्यथोत्साहे ॥
उत्थारो उच्छाहो आश्लिष्टे चापि आलिद्धो ॥२३॥

५ ९४ चिह्ने चिराहं चिंधमिधं भष्पो भस्सोपि भस्मनि ॥
बृहस्पतेर्भमस्सई भयप्पई भयप्फई ॥२४॥

९५ वहस्सई वहप्पई वहप्फई विहस्सई ॥
विहप्पई विहप्फई वुसस्सई वुहप्फई ॥२५॥

९६ वनस्पतेर्वणप्फई वणस्सई भणप्फई भणस्सई ॥२६॥

१० ९७ भीष्मे भिप्फोथ सेलिम्हो सेप्फोपि श्लेमणि स्मृतः ॥
ताम्रे तु तंबिरं तंबमाम्रे त्वंबं तथांविरं ॥२७॥

९८ विह्वले भिब्भलोपि स्यात् विभलो विहलोपि च ॥
स्यादुब्भमुद्धमूर्ध्वे काश्मीरे कभरोपि कुसुमीरो ॥२८॥

९९ कंभारोपि च पर्यन्ते स्तः पेरंत-पज्जंतौ ।

१५ अच्छरिअमच्छरिज्जं स्यादाश्चर्येच्छरीअं च ॥२९॥

१०० अच्छअरं चाच्छेरं पल्यङ्केथापि पलिअंको ॥
बाष्पे बप्फो बाहोश्रुणि तूहं तित्थमपि तीर्थे ॥३०॥

अच्छरिअ इति । अच्छरिअ । अच्छरिज्ज । अच्छरीअ । अच्छेर ॥१।३०॥

१०१ कार्षापणस्य तु कहावणो काहावणोपि च ॥

२० दुःखे दुह च दुक्ख दक्षिणे दाहिण-दक्खिणौ ॥३१॥

१०२ ब्रह्मचर्ये बम्हचेरं स्याद्बम्हचरिअं तथा ॥
अन्ते इत्यन्तरः प्रोक्तं अंतःपुरम् अंतेउरं ॥३२॥

१०३ अन्तश्चारी अंतेआरी क्वचिन्नान्तर्गतादिषु ॥
शय्यायां सेज्जा स्याद्वल्ल्यां वेली च मेत्तमपि मात्रे ॥३३॥

२५ अन्ते इति ॥ अन्तःपुरम्=अंतेउर ॥ अन्तश्चारी=अंतेआरी ॥ क्वचिदिति । अन्तर्गतम् = अंतग्गअ ॥ अंतव्वासं = [अन्तर्वर्षम्] ॥ अंतोवीसम्भवासिआणं = अन्तर्विश्रम्भवासितानाम् ॥१।३२॥

मेत्तमिति । [क्षणमात्रम्] = खणमेत्त । एद्दहमेत्तत्थणिआ=एतावन्मात्रस्तनीत्यर्थ ॥१।३३॥

३० १०४ एत्तिअ-तेत्तिअ-जेत्तिअ-केत्तिअमेतत्तदोर्यदोश्च किमः ॥
एद्दहजद्दहतद्दहकद्दह इत्यप्यवेहि परिमाणे ॥३४॥

एत्तीति । एतावदादीनामेते निपाताः । एतत् परिमाणमस्य एत्तिअ ॥३।३४॥

१०५ सौन्दर्य्यें सुंदेरं सुंदरिअं तूरमपि तौर्ये ॥
शौण्डीर्ये सुंडीरं धैर्य्ये धीरं च धिज्जं च ॥३५॥

१०६ सौकुमार्य्ये सोअमल्लं कोहंडी कोहलीति च ॥
मार्ज्जारोपि च मजारो मंजरो वंजरोपि च ॥३६॥ ५

कोहंडीति । कुष्माण्ड्यामित्यर्थः ॥

मर्ज्जार इति । मार्ज्जारे इत्यर्थः ॥३।३५॥

१०७ युधिष्ठिरे जुहुट्ठिलो जुहिट्ठिलोपि वृश्चिके ॥
तु विञ्छिओपि विञ्चुओ हरे हरोपि हीरओ ॥३७॥

१०८ महरट्ठो मरहट्ठो थेरो ठेरोपि च स्थविरे ॥ १०
पूर्व्वे पुरिमो पुव्वो प्रस्तावे पत्थवोपि पत्थावो ॥३८॥

महरट्ठेति । महाराष्ट्र इत्यर्थः ॥३।३८॥

१०९ पक्के पक्कं पिक्कं स्यादाआरिसोपि आअंसो ॥
भिन्दिपाले दस्य डत्वं प्रभावे ह्रस्वतापि वा ॥३९॥

स्यादाआरिस इति । आदर्श इत्यर्थः ॥ १५

भिन्दीति । भिंडिपालो । प्रभावे । [प्रभाव] = पहवो । पहावो ॥३।३९॥

११० श्म-ष्म-स्मह्मां पद्मणश्च म्हो न रश्मि-स्मरादिषु ॥
श्न-ष्ण-स्न-ह्न-ह्ण-क्ष्ण एषां ण्हः स्याद् ह्लस्य ल्ह इत्यपि ॥४०॥

एषां सयुक्तस्य मकाराक्रान्तो ह स्यात् । कुश्माण = कुम्हाणो ॥ ग्रीष्म = गिम्हो ॥ ऊष्मा = उम्हा ॥ अस्मादृश = अम्हारिसो ॥ विस्मयः = विम्हओ ॥ ब्रह्मा = २० बम्हा ॥ सुह्मा = सुम्हा ॥ पक्ष्मल = पम्हलो ॥ [पद्मलक्ष्मी] = पम्हलच्छी ॥

नेति । [रश्मि] = रस्सी ॥ [स्मर] = सरो ॥ [सस्मारितम् =] = सस्मारिअ ॥

श्नेति । श्न-ष्ण-स्न-ह्न-ह्ण-क्ष्ण एषा ण्ह स्यात् ॥ प्रश्न = पण्हो ॥ शिश्न = सिण्हो ॥ विष्णु = विण्हू ॥ उष्ण = उण्हो ॥ कृष्ण = कण्हो ॥ स्नात = २५ ण्हाओ ॥ प्रस्नुत = पण्हुओ ॥ वह्नि = वण्ही ॥ जाह्नवी = जण्हवी ॥ पूर्वाह्ण = पुव्वण्हो ॥ [अपराह्णः] = अवरण्हो ॥ तीक्ष्णम् = तिण्ह ॥ श्लक्ष्णम् = सण्ह ॥

ह्मे तु मस्यम्भ इत्यपि । [ब्राह्मण] = बंभणो बम्हणो ।

ह्लस्येति । कह्लार. =] कल्हारो । [प्रह्लाद. =] पल्हाओ ॥३।४०॥

१११ सूक्ष्मे तु सुण्हं सण्हं च सुहुमं चेति कीर्त्तितम् ॥ ३०
आचार्य्यस्य त्वाअरिओ भवेदाइरिओपि च ॥४१॥

११२ उपाध्याये उवज्झाअ ओज्झा-ओज्झाअ इत्यपि ॥
आर्द्रशब्दे त्वल्लमोल्लमद्दमोद्दं च कीर्त्तितम् ।४२॥
उपेति । [उपाध्यायः] = उवज्झाओ । ओज्झाओ । उज्झाओ ॥ अल्लं । ओल्लं । अद्दं । ओद्दं ॥३।४२॥

५ ११३ विष्णौ कृष्णस्य कण्हः स्यात् कसणो कसिणोसिते ॥
गुच्छे तु गुंछो गोंछोपि मिलिच्छो म्लेछ ईरितः ॥४३॥
विष्णाविति । कण्हो । श्यामगुण इत्यर्थ. ॥३।४३॥

११४ मृदङ्गे मिइंगो मिअंगो मुइंगो मुअंगो मृगे स्यान्मओथो मिओपि ॥
तटाके तलाओ तडाओथ चाओ भवेस्त्यागशब्दे मुरुक्खोपि
१० मूर्खे ॥४४॥
मुरुक्खेति । अपि शब्दात्पक्षे मुक्खो ॥३।४४॥

११५ उपयोगे उज्जोओ ओज्जोओ स्यात्तथैव उवजोओ ॥
खल्वाटे खल्लिडो धिट्ठो धट्ठोपि धृष्टे स्यात् ॥४५॥

११६ अग्नेरगिण्यगण्यग्गी शार्ङ्गे सारंगमीरितम् ॥
१५ श्लाघायान्तु सलाहा स्याद्रत्ने तु रयणं स्मृतम् ॥४६॥
अग्नेरिति । अगणी । अगिणी । अग्गी । इति त्रय स्यात् ॥३।४६॥

११७ स्नेहे तु णेहो सणेहो सिणेहोपि प्रकीर्त्तितः ॥
कृत्स्ने तु कसिणो ज्ञेयः क्रियायां किरिआ किआ ॥४७॥

११८ तप्ते तविओ तत्तो वज्रे वइर च वज्जं च ॥
२० भव्ये भव्वं भविअं चैत्ये चइओ चेइअ च दिट्ठिआ दिष्ट्या ॥४८॥

११९ श्री-र्ह्री अर्हन्त्याद्धलः प्रागिल् लान्ते च शर्षयोस्तु वा ॥
हर्षे परामर्श-संघर्षधर्षके अमर्शसंकर्षणतर्षसर्षपे ॥४९॥
श्रीति । एषु सयोगेष्वन्त्याद्धल पूर्वमिकार आगम स्यात् । सिरी ॥ हिरी ॥ अर्हति = अरिहइ ॥ अरिहो ॥
२५ लान्त इति । लान्ते च सयोगेन्त्याद्धल पूर्वमित्व स्यात् । क्लिष्ट = किलिट्ठो ॥ म्लानम् = मिलाण ॥ क्लान्त = किलतो ॥
र्शा इति । अनयो सयोगयोरन्त्यात्पूर्वमिद्वा । अमर्श. = अमरिसो ॥ दर्श = दरिसो ॥ हर्ष = हरिसो ॥ [परामर्शः] = परामरिसो ॥३।४९॥

१२० अकर्षवर्षेप्यथ कर्षके च संघर्षवर्षादिषु नित्यमिः स्मृतः ॥
३० आकर्षकः आआसअ आकासअ आगरिसओपि स्यात् ॥५०॥
हर्षेति । स्पष्टम् ॥

आकर्षेति ॥ आआसओ । आकासओ । आमरिसओ ॥३।५०॥

१२१ वर्षे वरिसं वासं वासा वरिसा च वर्षासु ॥
स्पर्शो फरिसो फंसो दंसणमपि दरिसणं दर्शे ॥५१॥

दंसणेति । दर्शे कृतगुणे दशधातो रूपे । तेन दंसिओ । दरिसिओ । दंसणीअ । दरिसणीअ ॥३।५१॥ ५

१२२ चौर्य्य-सूर्य-स्थैर्य-धैर्य-भार्या-गाम्भीर्य-वीर्ययोः ॥
सौन्दर्याचार्यवर्यादौ र्यस्य स्यात् रिय इत्ययम् ॥५२॥

चौर्य्येति । चोरिअ । सूरिओ । थेरिअ । धीरिअं । भारिआ । गंभीरिअ । गहीरिअं । वीरिअ । सुंदरिअ । आअरिओ । वरिओ ॥३।५२॥

१२३ अर्हे अरहो अरिहो अरुहो पद्मे तु पउमपोम्मौ स्तः ॥ १०
छद्मनि छउमं छद्दं भ्रमरे भसलोपि भमरोपि ॥५३॥

पद्म इति । [पद्मम्] = पउम । पोम्म ॥ [पद्मराग] = पोम्मराओ ॥ भ्रमरेति । भसल संस्कृतोप्यस्ति ॥३।५३॥

१२४ द्वारे देरं दारं वारं दुआरमपि जीआ ज्या ।
घस्मरसद्मवेश्मादौ युक्तेन्त्यात्पूर्वमुर्हलः ॥५४॥ १५

जीआ इति । जीआ ॥

घस्मरेति । एवंप्रकारेषु संयोगस्यान्त्यव्यञ्जनात्पूर्वमुत्वं स्यात् ॥ [घस्मर =] घसुमरो ॥ [वेश्म =] वेसुम ॥ सद्म = सउम ॥३।५४॥

१२५ स्वश्वसोः सुवोसमासे स्त्रिया इत्थी च त्थी इति ।
वनितायास्तु विलया हलुअं लहुअं लघोः ॥५५॥ २०

स्वश्वेति । असमस्तयो स्वश्वस् इत्येतयो सुव इत्यादेश स्यात् ॥ स्वे जना = सुवे जणा ॥ श्व कृतम् = सुवे कअं । समासे तु स्वजन = सजणो ॥ स्त्रिया इत्यादि स्पष्टम् ॥३।५५॥

१२६ हरिताले हलिआरो हरिआलः स्यात् ह्रदे द्रहोपि दहो ।
आलाने त्वाणालं वैदूर्ये स्यात्तु वेरुलिअं ॥५६॥ २५

१२७ दंष्ट्राया अपि दाढा अचलपुरे स्याच्च अलचउरं ।
वाराणस्या करेणौ च व्यत्ययो रणकारयोः ॥५७॥

वारा इति ॥ [वाराणसी =] वाणारसी । [करेणु =] कणेरू ॥३।५७॥

१२८ स्तोकस्य थोक्कं थोवं च थोरं च थोअं च कीर्तितम् ॥
दुहितुर्धूआ दुहिआ बहिणी भइणी भगिन्याः स्यात् ॥५८॥ ३०

स्तोकादि स्पष्टम् ॥३।५८॥

१२९ मातुः ष्वसुर्माउसिआ माउच्छा स्यात्पिउसिआपि पिउच्छा ॥
मलिने मइलं उभये अवहं उवहं च उहअं च ॥५९॥
स्यादिति । पितृष्वसुरिति शेषः ॥३।५९॥

१३० शुक्तेः सिप्पी सुत्ती छुप्ते छिक्कोपि छुत्तोपि ॥
५ आरब्धे त्वारद्धो आढत्तो स्यात्पदातेस्तु ॥६०॥

१३१ पाइक्कोपि पआई बहिसो वाहं च वाहि च वाहिर च स्यात् ॥
अधसो हेट्ठं तिरसस्तिरिच्छि तिरिआ इति त्वार्षे ॥६१॥
अन्यत्स्पष्टम् । तिरस इति ॥ [तिर्यक् प्रेक्षते =] तिरिच्छि पेच्छइ ॥
[तिर्यक् गच्छति =] तिरिआ गच्छइ ॥३।६१॥

१० १३२ स्यात्सिआ ईषतस्त्वीसि स्यात्कूरो वास्योपसर्जने ॥
निर्माल्ये ओमाल निम्मल्लमपि लुक् पदादपेर्वादेः ॥
अपि शब्दस्यै वा स्यात् सम्बोधन एव नान्यत्र ॥६२॥
स्यादिति । स्यादित्यस्य सिआ-आदेश स्यात् । [स्यादेवम् =] सिआ
एवं ॥

१५ ईष इति ॥ ईषदित्यस्य ईसि स्यात् ॥ [ईषत् चुम्बितानि =] ईसि
चुम्बिआइ ॥

वेति । गौणत्वे ईषदित्यस्य कूर आदेशो वा स्यात् । चिचव्व कूरपिक्का =
चिञ्चेव ईषत्पक्का । पक्षे ईसि पिक्का ॥

लुगिति । पदात्परस्यापेरव्ययस्यादेर्लुग्वा स्यात् ॥ [तमपि =] तपि ।
२० तमवि ॥ [किमपि =] किपि । किमवि ॥ [केनापि =] केणवि । केणावि ॥
इह अपिशब्दस्य पलोपे अइ मअणिए [= अपि मदनिके] इति सिद्धम् ॥

सम्बोधने च ऐ इति निपातान्तरमेव ॥ ऐ बीहेमि ॥ ततश्च अपि शब्दस्य
ऐ अइ इत्यादेशौ न विधेयौ ॥३।६२॥

१३३ तिः स्यादितेः स्वराद् द्विः स्तस्यादथादेस्तिइतेरिअः प्रोक्तः ॥
२५ ति इति ॥ इति शब्दस्य ति इत्यादेश. स्यात् । [किम् इति =] किंति ॥
[दृष्टम् इति =] दिट्ठंति ॥

स्वरादिति । इते तकारस्य स्वरात्परस्य द्वित्वं स्यात् । [तथा इति =]
तहेत्ति ॥ [नदी इति =] = णइत्ति ॥ [प्रिय इत्ति =] पिओत्ति ॥ [पुरुष
इति =] पुरिसोत्ति ॥

३० स्वरात् किम् । [न युक्तमिति =] ण जुत्तति ॥
अथेति । वाक्यस्यादौ स्थितस्येते इअ इत्यादेश स्यात् ॥ इति राजश्री-

प्रवरसेनविरचिते रावणवधे महाकाव्ये = इअ राजसिरिप्पवरसेणविरइए रावणवहे महाकव्वे ॥

आदेर्दीर्घो वासमृद्धिप्रतिपत्प्रतिसिद्धिसु ॥६३॥
१३४ अस्पर्शे च प्ररोहे च तथा वर्णशतेपि च ॥
प्रसिद्धौ प्रकटे चैव चतुरब्धिप्रसुप्तयोः ॥६४॥ ५
१३५ मनस्विन्यभिजातौ च प्रतिस्पर्द्धि प्रवासिनोः ॥
परकीये प्रवचने सदृक्षचतुरन्तयोः ॥६५॥

आदेरिति ॥ अत इत् ॥ [समृद्धि. =] समिद्धी । सामिद्धी ॥ तो डः । [प्रतिपत् =] पाडिवआ । पडिवआ ॥ [प्रतिसिद्धि'=] पडिसिद्धी । पाडिसिद्धी ॥ [अस्पर्श =] अफसो । आफसो ॥ [प्ररोह] = परोहो । पारोहो ॥ [वर्णशतम्=] १० वण्णसअ । वाणसअं ॥ [प्रसिद्धि'=] पसिद्धी । पासिद्धी ॥ [प्रकटम् =] पअडं । पाअडं ॥ [चतुरब्धिः =] चउरद्धी । चाउरद्धी ॥ [प्रसुप्तः=] पसुत्तो । पासुत्तो ॥ [मनस्वी =] मणसी । माणसी ॥ [मनस्विनी =] मणंसिणी । माणसिणी ॥ [प्रतिस्पर्द्धी =] पडिप्फद्धी । पाडिप्फद्धी ॥ [अभिजाति.] = अहिआई । आहिआई ॥ [प्रवासी =] पवासू । पावासू ॥ [परकीयम् =] परकेरं । १५ पारकेर ॥ पारक्कं । [प्रवचनम् =] पवअण । पावअण ॥ [सदृक्षम् =] सरिच्छं । सारिच्छ ॥ [चतुरन्तम् =] चउरतं । चाउरत ॥३।६५॥

१३६ व्यलीके विलिअ प्रोक्तं ह्यशब्दे व्यत्ययो ह्लोः ॥
व्यजने विअण प्रोक्त कृपणे किविणो मतः ॥६६॥

ह्येति । व्यत्ययो वैपरीत्यम् ॥ गुह्यम् = गुज्झं । गुय्हं ॥ सह्य = सज्झो । २० सय्हो ॥३।६६॥

१३७ उत्तमे तुत्तिम प्रोक्त मरिचे मिरिअ स्मृतम् ॥
दत्ते दिण्ण दत्त च कतमे कइमो भवेत् ॥६७॥
१३८ सप्तपर्णे छत्तिवण्णो छत्तवण्णोपि कीर्तितः ॥
मयटः प्रत्ययस्य स्यान्मइओ मउओपि च ॥६८॥ २५

मयेति ॥ [विषमय =] विसमइओ । विसमउओ ॥७८॥

१३९ सा साणश्च शुनो विष्वक् विसुं स्याच्च ॥
ध्वनेर्झुणी बन्द्रे वण्डोपि वुण्डो खण्डितशब्दे तु खण्डिओ
खुडिओ ॥६९॥
१४० गवये गउओ गवयी गउआ अरण्यालाब्वोरादेरतो लुग्वा ॥ ३०
नमस्कारे नमोक्कारो परस्परे परोप्परं ॥७०॥

श्वेति । [श्वा =] सा । साणो ॥३।६९॥

गवति गवयी । गउआ ॥

अरण्येति । अरण्य-अलाबू पुनयोरादेरतो लुग्वा स्यात् । वालोपः । द्वित्वम् । रण्ण=अरण्यम् ॥ अलोपः । लाऊ । अलाऊ ॥ लाऊं । अलाऊं [=अलाबु.] ॥३।७०॥

अप्पेति । अर्पयतेर्धातोरेतौ स्तः । अप्पइ । ओप्पइ [अर्पयति] ॥ [अर्पितम्=]=अप्पिअ । ओप्पिअं ॥३।७०॥

१४१ अप्प-ओप्पआर्पयतेः स्वपेः सोव-सुवौ स्मृतौ ॥
पुनः शब्दे पुणाइ स्यात्पुणा पुणोपि च ॥७१॥

स्वपेरिति । [स्वपिति =] सोअइ । सुवइ ॥ [स्वपितुम् =] सोविउं । सुविउं ॥

पुनरिति । नञ्पूर्वस्यानादित्वात्पलोपे [न पुनः =] णउणाइ । णउणा । णउण । णाउणो ॥३।७१॥

१४२ वाऽव्ययेषु ह्रस्व आत्तः नित्यं त्वितरथान्यथा ॥
अमान्तरा विना माङि वृथा-मुधा-पुरादिषु ॥७२॥

वा इति । [यथा=] जह । जहा ॥ [तथा =] तह । तहा ॥ [अथवा =] अहव । अहवा ॥ [वा =] व । वा ॥ [हा =] ह । हा ॥ [न वा=] न व । [नाना =] नाण । नाणा ॥ [सर्वथा =] सव्वह । सव्वहा ॥

नित्यमिति । [इतरथा =] इअरह ॥ [अन्यथा =] अण्णह ॥ इत्यादि ॥३।७२॥

१४३ वोत्खाते चामरे तालवृन्ते नाराच-खादिरे ॥
कुमार-कालक-बलाका-पारावत-हालिके ॥७३॥

१४४ ब्राह्मणे स्थापिते पूर्वाह्णे हारिद्रे च मागधे ॥

वोत्खात इति । उत्खातादिषु आदेराकारस्य ह्रस्वो वा स्यात् । [उत्खातम्=] उक्खअ । उक्खाअ । [चामर =] चमरो । चामरो ॥ [तालवृन्तम् =] तलवेण्ट । तालवेण्टं । तलवोण्ट । तालवोण्ट ॥ [नाराच. =] नराओ । नाराओ ॥ [खादिरम्=] खइरं । खाइर ॥ [कुमार]= कुमरो । कुमारो ॥ [कुमारी=] कुमरी । कुमारी ॥ [कालक =]= कलओ । कालओ ॥ [बलाका =] बलआ । बलाआ ॥ [पारावत.] परेवओ । पारेवओ ॥ [हालिक =] हलिओ । हालिओ ॥३।७३॥

[ब्राह्मण =] बम्हणो । बाम्हणो । विधिबलात्संयोगे ह्रस्वता न । [स्थापित =] ठविओ । ठाविओ ॥ [संस्थापित. =] सठविओ । सठाविओ ॥ [पूर्वाह्ण.] पुव्वण्हो । पुव्वाण्हो ॥ [हारिद्र = हलद्दो । हालद्दो ॥ [मागध. =] मगहो ।

आगाहो ॥ [बाहुः =] बहू । बाहू ॥ [दवाग्नि. =] = दवग्गी । दावग्गी इति शब्दभेदादेव सिद्धम् ।

घञन्तस्यादुपान्त्यस्य वा स्यामाकस्य सामओ ॥७४॥

अदुपधस्य घञन्तस्यातो ह्रस्वो वा स्यात् ॥ [प्रवाहः=] पवहो । पवाहो ॥ [प्रहारः=] पहरो । पहारो ॥ [प्रकार =] पआरो । पअरो ॥ व्यवस्थितत्वादेह । ५ पाकः=पाओ । त्यागः = चाओ । अदुपधस्य किम् । रागः = राओ । भाम. क्रोधे । भामो ॥३।७४॥

१४५ सदा-तदैकदा-सर्वदा-कूर्पास-निशाचरे ॥

सुखाञ्जलप्रभृतिषु चात इत्वं विभाषया ॥७५॥

सदेति । [सदा =] सइ । सआ ॥ [तदा =] तइ । तआ ॥ [एकदा]= १० एकइ । एकआ ॥ [सर्वदा =] सव्वइ । सव्वआ ॥ [कूर्पास. =] कुप्पिसो । कुप्पासो ॥ [निशाचर =] णिसिअरो । णिसाअरो ॥ [सुखाञ्जल =] सुप्पिंजलो । सुप्पंजलो ॥३।७५॥

१४६ स्यात्सास्नायां सुण्हा थुवओपि स्तावके प्रोक्तः ॥

उत्सिञ्चे च उच्छिंचः स्यादूसचश्च विज्ञेयः ॥७६॥ १५

उत्सिञ्चेति । [उत्सिञ्चति =] उच्छिंचइ । ऊसिंचइ ॥ उत्क्षेपकः=उक्खेअओ । ऊखेअओ ॥३।७६॥

१४७ आसारे ऊसारोप्यज्जू श्वश्र्वास्तथाऽर्यायाः ॥

पारेवओ स्यात्पारावओ पारावते स्मृतः ॥७७॥

आसारेति ॥ अपिशब्दात् आसारो इत्यपि ॥ अज्जू इति । आर्याशब्दस्य अज्जू २० इति स्यात् श्वश्रूश्चेद् वाच्या ॥ [आर्या=] अज्जू । श्वश्रूवा किम् । अज्जा ॥३।७७॥

१४८ पङ्क्तथा अवल्यां भवेदोली संयोगे वा तु एदितः ॥

मेरा मिरायां किंसुअं केसुअं चापि किंसुके ॥७८॥

पथः पहोथ नीडे तु णेड्डं णीडं च नीडवत् ।

पङ्क्ताविति । पङ्क्तौ किम् । सख्याम् आली ॥ संयोग इति । संयोगे परे २५ इत एत्वं वा स्यात् ॥ पिण्डम् = पेण्ड । पिण्ड ॥ [धम्मिलम् =] धम्मिल्लं । धम्मेल्लं ॥ [सिन्दूरम् =] सिंदूर । सेंदूरं ॥ [बिल्वम् =] बिल्लं । बेल्लं ॥ नीडेति । [नीडम्] = णेड्डं । णीडं । नीडं ॥

मूषिके मूसओ ज्ञेयः प्रतिश्रुतिः पडंसुओ ॥७९॥

१५० इङ्गुदे अंगुअं वा स्यात् तित्तिरौ तित्तिरः स्मृतः ॥ ३०

कृत्रिमे किप्तिमो वापि मज्जौ नेरव्ययस्य गुः ॥८०॥

कृत्रिमेति । [निमज्जति =] णुमज्जइ ॥ [निमग्न] = णुमण्णो ॥ मज्जौ किम् । [निपतति =] निवडइ ॥३।८०॥

१५१ द्विधेत्यस्य दुहा दोहा कृञ्योगे केवलस्य च ॥
प्रवासिनि पवासू स्याज्जीर्णं जुण्णो कचित्तु न ॥८१॥

५ द्विधेति ॥ [द्विधा क्रियते =] दुहाकिज्जइ । दोहाकिज्जइ ॥ [द्विधाकृतम्=] दुहाइअ । दोहाइअ ॥ कृञ्योगे किम् । वलोप । [द्विधागतम् =] दिहागअं ॥

केवलेति । केवलस्य धातुनासयुक्तस्यापि द्विधाशब्दस्यैतौ स्तः । [द्विधावेष-सुरवधूसार्थ =] दुहावेसो सुरवहूसत्थो ॥

प्रवासीति । समृद्ध्यादित्वाद् दीर्घ ॥ [प्रवासी =] पवासू ॥ जीर्णेति । १० क्वचित्तु न । [जीर्णं भोजनमात्रे =] जिण्णे भोअणमत्ते ॥२।८१॥

१५२ हीने हूणोपि हीणोपि विहीनेप्येवमीरितम् ॥

विहीति । [विहीन =] विहूणो । विहीणो ॥ वेरेवोपसर्गान्नान्यस्मादिति नियमार्थमिदम् ॥ तेनेह न । [प्रहीणपरिजन =] पहीणपरिअणा ॥

ईत इद्वा तु पानीयोपनीतालीकजीवतौ ॥३।८३॥

१५ १५३ प्रदीपित-करीषेषु तूष्णीके च निरीक्षिते ॥
अवसीदत्प्रसीदद्व्रीडितेष्वपि शिरीषके ॥८३॥

ईत इति । [पानीयम् =] पाणिअ । [उपनीतम् =] उवणिअ ॥ [अलीकम् =] अलिअ ॥ [जीवति =] जिअइ ॥ [जीवतु =] जिअउ ॥ जीवतौ इति तन्त्रेण तिप्तुबन्त्योरनुकरणम् । पक्षे पाणीअ । उवणीअ । अलीअ । २० जीअइ । करीसो । अत्र व्यवस्थितत्वादेषु विकल्पोन्येषु तु नित्यम् ॥३।८३॥

१५४ द्वितीये च तृतीये च तदानीमि गृहीतके ॥
निलीयानीत-वल्मीक-गभीर-ह्रीतपूर्वके ॥८४॥

१५५ कुतूहले कोउहल्ल कोऊहल्ल कुऊहलं ॥
कोहल कउहल्ल च कोड्डं चेति विनिर्दिशेत् ॥८५॥

२५ १५६ कीदृशेदृश-पीयूषेष्वीत एद्वा तु पीठके ॥

कुतूहलेति । स्पष्टम् ॥

कीदृशेति । एषामीकारस्य एत्वं स्यात् ॥ [कीदृश =] केरिसो ॥ [ईदृश =] एरिसो ॥ [पीयूष =] पेऊसो ॥

वेति । स्वार्थे क ॥ [पीठम् =] पेढ । पीढ ॥८६॥

३० गुडूच्यां तु गलोई स्याद् गुर्व्यां तु गरुई भवेत् ॥८६॥

१५७ आदेरुदोत्वं मुकुले मुकुरे मुकुटे गुरौ ।

आदेरिति । मउलो । मउरो [= मुकुलः । मुकुरः ।] इत्यादि ॥

चुलुके मुकुतौ "?" चापि गुरोः कप्रत्यये तु वा ॥

१५८ उपरेरवरिमुवरिमुद्व्यूढे उव्वीढमुव्वूढम् ॥

भिउडी स्मृता भ्रुकुट्यां भ्रुवि भुमया चापि भमया च ॥८८॥

गुरोरिति । [गुरुरेष पाषाण =] गरु एसो पासाणो । गुरोर्गुण एवेष्यते ५
गुणादन्यत्र तु [अस्माकं गुरुजनवक्र =] अम्हाण गुरूजणवक्को ॥३।८७॥

गुरोरिति । स्वार्थे कप्रत्यये परे गुरोरुत अत्व वा स्यात् । [गुरुकः] = गरुओ । गुरुओ ॥

उपेति । [उपरि =] अवरि । उवरि ॥

१५९ स्यात्पौरुषे पउरिस पुरुषे पुरिसोपि च ॥ १०

छीअं क्षुतेथ मुसले मूसल मुसलं द्वयम् ॥८९॥

१६० दुकूले दुअल्लं दुऊल्ल दुगुल्ल
पशौ सिंहशब्दस्य सीहोपि सिंघो ।
अपि स्तेनशब्दे स्मृतौ थेण-थूणौ
सइण्णं च सेण्ण च सिण्णं च सैन्ये ॥९०॥ १५

दुकूलेति । दुगुल्लमित्यार्षे ।

पशाविति । पशौ किम् । [सिंहदत्त सिंहराज =] सिंघदत्तो सिंघराओ ॥

अपीति । [स्तेन =] थेण । थूण ॥३।९०॥

१६१ सैन्धवे सिन्धवं विद्यात् शनैश्चरे सणिच्छरो ॥

देवरे दिअरोपि स्यात् केसरं किसर द्वयम् ॥९१॥ २०

अपिशब्दात् देअरो ॥३। १॥

१६२ हनूमति हनूमन्तो वातुले वाउलो भवेत् ॥

महूअ महुअ वापि मधूके सप्रकीर्तितम् ॥९२॥

१६३ नूपुरे नूउर प्रोक्त णेउरं निउरं त्रयम् ॥

ताम्बूले स्यात्तु तंबोलं तावूल तंबुल तथा ॥९३॥ २५

१६४ पुंश्चल्यां छिछई प्रोक्ता कर्पूरे कोप्परं भवेत् ॥

स्थूणा थूणा च थोणी च तूणे तोणं च तूणवत् ॥९४॥

१६५ मूल्ये तु मोल्लं मुल्लं कण्डूये कडुअः स्मृतः ॥

ऋतोत्स्यात् रिः केवलस्य वृषभे वसहोसहौ ॥९५॥

ऋत इति । ऋकारस्यात्स्यात् ॥ घृतम्=घअ ॥ तृणम्=तणं ॥ कृतम्=कअं ॥ ३०

रि इति ॥ व्यञ्जनाद्ययुक्तस्य ऋतो रिः स्यात् । ऋद्धि =रिद्धी ॥ ऋक्ष =रिच्छो ॥

वृषेति ॥ [वृषभः =] वसहो । उसहो ॥२।९५॥

१६६ रिसहोसहौ त्वृषभे ऋणे रिणमणं तथा ।
ऋजौ रिजू च उजू च ऋतोरपि रिऊ उऊ ॥९६॥
रिसेति । ऋषभ शब्दे तु एतौ स्तः । रिसहो । उसहो । ऋणे इति ।
५ ऋणम् = अणं ॥
[ऋतौ इति ॥ शौरसेन्यां तु रिदू उदू ॥२।९६॥

१६७ वेअणा विअणापि स्यात् ऋषेरपि रिसी इसी ॥
निवृत्तवृन्दारकयोरुत्वमत्वं भवेदतः ॥९७॥
निवृत्तेति । [निवृत्तम् =] णिवुत्तं । णिअत्त [वृन्दारकः =] वुन्दाराओ ।
१० वंदारओ ॥२।९७॥

१६८ मृगाङ्क-मृत्यु-शृङ्गेषु मसृणे च ऋतोदितौ ।
मृदुकस्य तु माउक्कं मउअं प्रकीर्तितम् ॥९८॥

१६९ मृदुत्वस्य भवेन्माउत्तणं चापि मउत्तणं ।
कृशायां किसा कासा दृप्ते तु दरिओ मतः ॥९९॥
१५ मृगाङ्केति । एष्वामृकारस्य अत्वमित्वं च स्यात् । गलोप । संयोगे ह्रस्वता ।
[मृगाङ्क =] मअंको । मिअंको ॥ त्यस्य च. । [मृत्यु =] मच्चू । मिच्चू ॥
[शृङ्गम् =] सग । सिग ॥ [मसृणम् =] मसिणं । मसणं ॥
दृप्त इति ॥ [दृप्तसिंहेण =] दरसिंहेन ॥२।९९॥

१७० क्लृप्ते किलित्तं क्लान्ते च किलत्तं आदृते दढिः ॥
२० ककिन्कसान्तस्य तु दृशेर्दशब्दस्य रिरिष्यते ॥१००॥

१७१ वृष्टौ विट्ठी च वुट्ठी च वृष्टे विट्ठं च वुट्ठवत् ॥
नप्तृके णत्तिओपि स्यात् णत्तुओपि प्रकीर्तितः ॥१०१॥
क्लृप्त इति । [क्लृप्तकुसुमोपहारेषु =] किलित्तकुसुमोवहारेसु ॥ क्लान्त
इति । [धाराक्लान्त =] धाराकिलत्तवत्तं ॥
२५ आदृत इति । आदृतशब्दे द इत्यस्य ढि स्यात् । आढिओ ॥
कक्वीति । सदृश = सरिसो ॥ सदृक् = सरि ॥ [सदृग्देवानाम् =]
सरिदेवाण ॥ [सदृग्रूप. =] सरिरूपो ॥ सदृक्ष = सरिसो ॥ [तादृक्ष =]
तारिस. ॥ [यादृक्ष. =] जारिसो ॥ [ईदृक्ष. =] एरिसो ॥ [कीदृक्ष =]
केरिसो ॥ [अन्यादृश. =] अण्णारिसो ॥ [अस्मादृश =] अम्हारिसो ॥२।१०१॥
३० १७२ ऋतः पूर्वपदान्ते उत् इत्त्वमुत्वं च मातरि ।
प्राकृते पअं पाअं स्यात्पउअ-पाउओ ॥१०२॥

ऋतः इति ॥ [पितृगृहम् =] ॥ पिउहरं ॥ [पितृवनम् =] पिउवणं ॥
[जामातृगृहम् =] जामाउहर ॥

ह्रस्वमिति ॥ [मातृगृहम्=] माइहरं । माउहरं ॥ [मातृमण्डलम्। माउमंडलं ॥

प्राकृतेति । प्राकृतशब्दस्यैते चत्वारः स्युः ॥ पअअ । पाअअं । पउअं ।
पाउअं ॥२।१०२ ॥ ५

१७३ इत्स्यात् कृपा-हृदय-वृद्धि-वृषी-वितृष्ण-
दृष्टेषु दृष्टि-नृप-तृप्त-सकृच्छ्रृगाले ॥
कृत्या-कृशानु-कृशरासु समृद्धि-ऋद्धि-
कृच्छ्रातिकृच्छ्रकृषिते कुसृतौ कृशे च ॥१०३॥

१७४ कृत्याकृति-प्रकृति-कृत्यकृपीट-वृष्टि- १०
कृष्टेषु कृत्रिम-कृपे-कृपणे-कृपाणे ॥
हृत्-कृत्तिका सकृकलास-वृथा-नृसिंह-
भृङ्गार-निष्कृति-नृशंस-विसृत्वरेषु ॥१०४॥

१७५ शृङ्गार-सृष्टि-हृत-दृष्टिकृषौ समृद्धे
स्यात्कृत्तिवास-भृगु-भृङ्ग-विशृत्वरेषु । १५
संव्याहृते-तृषित-वृत्ति वृके-निकृष्टे
वृष्ये वृषे च मृगया पृथुले पृथौ च ॥१०५॥

[कृपा =] किवा ॥ [हृदयम् =] हिअअं ॥ [वृद्धि· =] = विड्ढी ॥
[वृषी =] विसी ॥ [वितृष्ण =] विइण्हो ॥ [कृच्छ्रम् =] किच्छं ॥
[तृप्तम् =] तिप्प ॥ नृप = निवो ॥३।१०५॥ २०

१७६ वृत्तेपि केचन जगुर्धृतिभृत्य-भृत्या-
वृत्तेषु बृंहित-युतेषु यदृच्छया च ॥
भृति-प्रवृत्ति-प्रभृति-निभृत-प्रावृते च ॥
धृतान्ते संवृते चैव विवृते निवृते तथा ॥१०६॥

१७७ मृष्टे मट्ठं रसो मिट्ठं पिच्छी पुच्छी च पृथ्विका २५
उत्त्वम् ऋतु-परामृष्ट-प्रवृष्ट-स्पृष्ट-प्रावृषि ॥१०७॥

१७८ निवृत्तौ निभृत्ते वृन्दे वृन्दारक-मृणालयोः ।
जैवातृके परभृते संभृते प्राभृते तथा ॥१०८॥

पिच्छीति । पृथ्वीशब्दे एतौ स्त ॥

उत्त्वमिति । [ऋतुः =] उऊ ॥ [परामृष्टः =] परामुट्ठो ॥ [प्रवृत्तः =] ३०
पउत्तो ॥ [प्रावृषः =] पाउसो ॥ [भृतिः =] भुई ॥ इत्यादि ॥३।१०८॥

१७९ इतौ मृतौ मृते मृष्ये मातृकायां च मातृके ॥
जामातृके भ्रातृके च पितृकादिषु चेष्यते ॥१०९॥

१८० ऐत एत् औत ओदुच्चैर्नीचैसोष्टेरश्रः स्मृतः ।
अइर्दैत्यैश्वर्य-दैन्य-स्वैर-भैरव-सैनिके ॥११०॥

५ १८१ वैदर्भे चैव वैशाखे वैदेशे वैणिके तथा ।
वैडूर्ये वैभवे वैधे वैणे वैदे च वैपुले ॥१११॥

१८२ नैसर्गिके नैकृतिके स्वैरिणी-शैत्यवैकृते ॥
वैकर्तने च दैवज्ञे ऐकारस्य भवेदइः ॥११२॥

ऐत एत इति ॥ [शैलः =] सेलो ॥ [कैलास. =] केलास. [वैद्य =]
१० वेज्जो ॥

औत ओत् ॥ [यौवनम्=] जोव्वणं ॥ [कौमुदी=] कोमुई ॥ [कौस्तुभ =]
कोत्थुहो ॥

उच्चैरिति । अनयोष्टेरअ इत्यादेशः स्यात् ॥ उच्चअ ॥ नीचअं ॥
उच्चक-नीचक-शब्दाभ्या सिद्धेपि उच्चैर्नीचसो रूपान्तरनिवृत्त्यर्थं वचनम् ॥

१५ अइरिति ॥ एषामैकारस्य अइ' स्यात् ॥ [दैत्य'=] दइच्चो ॥ [ऐश्वर्यम् =]
अइसरिअ ॥ [दैन्यम् =] दइण्णं ॥ [स्वैरम् =] सइरं ॥ [भैरवम् =] भइरव ॥
[सैनिक =] सइणिओ ॥ इत्यादि ॥

१८३ वैरे तथा कैरव-कैतवे वैशम्पायने वैश्रवणे च दैवे ।
कैलास-वैकौशिक-दैवतेषु वैदेहवैतालिक-वैशिकेषु ॥११३॥

२० १८४ वैकुण्ठ-वैश्वानर-वैजनन्य-वैशाल-वैकर्तन-गैरिकेषु ॥
वैतानिके शैशव-कैटभे च शैलेयमैरेय-सहैव जैने ॥११४॥

१८५ जैवातृके वैजवने च वैश्ये सनैषधे वैजनने च चैत्रे ।
त्रैलोक्य-वैज्ञानिक-वैजयन्ती वैधव्यमुख्येषु अइर्विभाषा ॥११५॥

वैर इति ॥ पक्षे एत्वम् । [वैरम् =] वेरं । वइर इत्यादि ॥२।११५॥

२५ १८६ अण्णोण्णमण्णमण्णुण्णं चान्योन्यपोन्यदे भवेत् ।
प्रकोष्ठे स्यात्पवट्ठोपि पउट्ठोपि प्रकीर्तितः ॥११६॥

१८७ आतोद्ये स्यादावज्जं आउज्जं च निगद्यते ।
मनोहरे मणहरं मणोहरमिति द्वयम् ॥११७॥

१८८ सरोरुहे सररुहमपरं च सरोरुहं ।
३० अपि भवति शिरोविअणा सिरविअणा च द्वय तुल्यम् ॥११८॥

अपीति । शिरोवेदनाशब्द इति शेष ॥३।११८॥

१८९ सोच्छ्वासे सूसासो गोर्गउ-गावश्च निर्दिष्टः ॥
सौराष्ट्र-मौञ्जायनशौण्ड दौवारिकाश्च सौगन्धिक-सौमनस्ये ॥११९॥
१९० सौगन्ध्य सौवर्णिकशौण्डिकाः पौलोमी च शौद्धोदनिरेषु औदुत् ॥१२०॥

गोरिति । गउओ एसो । गउआ एसा । गावो हरस्स । एसा गाई ॥ स्त्रिया-मीप् ॥३।११९॥ 5

सौराष्ट्रेति ॥ एषामौकार उत्स्यात् ॥ सर्वत्र इति रलोपः । ष्ट्स्य ठः । द्वित्वम् । सयोगे ह्रस्वता ॥ [सौराष्ट्र. =] सुरट्ठो ॥ [मौञ्जायन =] मुंजाअणो ॥ [शौण्डः =] सुण्डो ॥ [दौवारिकः =] दुवारिओ इत्यादि ॥३।१२०॥

१९१ कौक्षेयके भवेत्कुच्छेअअं कोच्छेअअं तथा ।
कउच्छेअअमित्येवं त्रयं नावा तु नौ पदे ॥१२१॥ १०

नौपदेति ॥ [नौ एषा =] नावा एसा ॥ [नावा गच्छति =] नावाए गच्छइ ॥३।१२१॥

१९२ पौरकौरवमौनेषु सौध-पौरव-रौरवे ।
गौडकौशलकौले वा सौरे मौलौ च औ अउः ॥१२२॥

पौरिति ॥ एषामौकारस्य अउरित्यादेशः । [पौर =] पउरो । पोरो ॥ १५
[कौरवः =] कउरवो । कोरवो ॥ [मौलि. =] मउली । मोली ॥३।१२२॥

१९३ गौरवे गारव विद्यात्तथा गउरवं विदुः ॥
वेइल्ल विअइल्ल च द्वयं विचकिले भवेत् ॥१२३॥
१९४ अयस्कारे च एक्कारो केल कअल समम् ।
पूतरे पोर इत्युक्तः वोरं तु बदरे स्मृतम् ॥१२४॥ २०

पूत इति । पोरो दधिकीटकः ॥ बोरमिति ॥ [बदरम् =] बोर । [बदरिका=] बोरी ॥३।१२४॥

१९५ नवमालिका तु णोमालिआ मता पोप्फल तु पूगफले ॥
णोहलिआ नवफलिकायां च निषण्णे णुमण्णोपि ॥१२५॥

पोप्फलं । पोप्फली ॥ २५

निषण्ण इति ॥ अपि शब्दात् निसण्णो इत्यपि ॥२।१२४॥

१९६ लवणे लोणं लअणं मऊह मोहौ मयूखेपि ॥
सुकुमारे सोमालं सुउमालं मउर-मोरौ च ॥१२६॥

मउरेति । मयूरशब्दे एतौ स्त ॥ मउरो । मोरः ॥३।१२६॥

१९७ चतुर्द्वारे वा चोब्बारो चोग्गुणोपि चतुर्गुणे ॥ ३०
चउत्थ-चोत्थौ चतुर्थे उक्खलं वा उदूखले ॥१२७॥

चतुरिति ॥ [चतुर्द्वारः = चोव्वारो ।] पक्षे चउव्वारो ॥ [चतुर्गुणः = चोग्गुणो ।] चउग्गुणो ॥

उक्त्वेति ॥ [उदूखलकम् =] उक्खलं]। पक्षे उऊहलं ॥ उलूखलस्य तु उलूहलं ॥१।१२७॥

५ १९९ वावापोतस्य सर्वस्यौत् ऊदोवोपस्य वा गतेः ॥
नापमृत्यावपस्मारे नापस्मृत्यपि शब्दयोः ॥
नैवापराजितायां नोपपत्यपगतादिषु ॥१२८॥

वावा इति । अव-अप-उत इत्येतेषामव्ययानां सर्वस्य स्थाने औत्वं वा स्यात् ॥ अवतरति = ओअरइ । अवअरइ ॥ अपसरति = ओसरइ । अवसरइ ॥
१० उद्गच्छति=औगच्छइ उअगच्छइ ॥

ऊदो इति । गतिसंज्ञस्योपस्य एतौ वा स्तः ॥ [उपहसितः =] ऊहसिओ । ओसिओ । उवहसिओ ॥ [अपसादः =] ओसाओ । अवसाओ ॥

गतेः किम् । उपकुभ । क्रियायोग एव गतिसञ्ज्ञोक्ता ॥

नापेति ॥ [अपमृत्युः =] अवमिच्चू । इमश्मश्रुपक्ष्मणश्च म्ह इति म्ह. ॥
१५ [अपस्मार =] अवम्हारो ॥ [अपस्मृति. =] अवम्हई ॥ अपशब्द =] अवसद्दो ॥ [अपराजित =] अवराजिओ ॥ उपपति = उववई ॥ [अपगतम् =] अवगअ ॥१।१२८॥

१९९ त्रस्तस्य हित्थ-तट्ठौ तत्थः क्षिप्तस्य छूढमपि खित्तं ॥
एत्ताहे च इआणि एण्हिं च स्यादिदानीमि ॥१२९॥
२० २०० कर्णिकारे कण्णिआरो कणिआरो भवेत्तथा ।
कण्णेरोपि कणेरोपि कणीरोपि निपात्यते ॥१३०॥
२०१ धृष्टद्युम्ने भवेद् धिट्ठज्जुणो द्वित्वं तु णस्य न ।
तद्धितस्याथ केरः स्यादिदमर्थे कृतस्य तु ॥१३१॥

त्रस्तेति ॥ [त्रस्तम् =] हित्थं । तट्ठं । तत्थं ॥
२५ कर्णीति ॥ अस्य कणेरादेशो वा । णस्य च पक्षद्वयेपि द्वित्व निपात्यते ॥

धृष्टेति । म्नस्य णादेशो निपात्यते ॥ तस्य च शेषादादेशयोः इति प्राप्तं द्वित्व निषिध्यते ॥ निपातनस्यैवाय प्रपञ्च. ॥

तद्धितेति ॥ तस्येदम् इत्यर्थे कृतस्य तद्धितप्रत्ययस्य केरः स्यात् । युष्मदीय. = तुम्हकेरो । अस्मदीय = अम्हकेरो ॥१।१३१॥
३० २०२ मदीये पाणिनीये च केरादेशो नहीष्यते ॥
तुम्हेच्चयं तु यौष्माके अस्माके म्हेच्चयं विदुः ॥१३२॥

२०३ परकीये पारकं पारिक्कं पारक्केरं च ।
राअक्कं राइक्कं कीयान्ते राअक्केरं च ॥१३३॥

मदीयेति ॥ [मदीयम् =] मईअं ॥ [पाणिनीयम् =] पाणिनीअं ॥

तुम्हे इति ॥ यौष्माकम् = तुम्हेच्चअं । अस्माकम् = अम्हेच्चअं ॥

राअक्कं इति । राजकीयशब्दे एते त्रयः स्युः ॥३।१३३॥ ५

२०४ वतेर्द्विरुक्तो वः सव्वाङ्गीणे सव्वंगिओ भवेत् ॥
पान्थे तु पहिओ नित्यं आत्मीयेप्पणओ भवेत् ॥१३४॥

वतेरिति । तेन तुल्ये वतिर्विहितस्य द्विरुक्तो व. स्यात् ॥ वाराणसीवन्मथुरा = वाणारसिव्व महुरा ॥ मथुरावत् पाटलिपुत्रे प्राकार. = महुरव्व पाडलिउत्ते पाआरो ॥ १०

सर्वेति ॥ [सर्वाङ्गीण =] सव्वंगिओ ॥

पान्थ इति ॥ पथिकशब्दस्य पहिओ सिद्धत्येव । पान्थशब्दस्य रूपान्तर-निवृत्त्यर्थं वचनम् । अतएव नित्यग्रहणम् ॥३।१३४॥

२०५ तीयस्य इज्जं वा त्वस्य डिमात्तणं इत्यमी ।
डेल्लस्तैलस्य नाङ्कोटात् दोत्तो तस्प्रत्ययस्य वा ॥१३५॥ १५

तीयेति । द्वितीयम् = बिइज्ज । [तृतीयम् =] तिइज्ज ॥

त्वस्येति । पीनत्वम् = पीणिमा । पीणत्त । पीणत्तणं ॥ पीनता इत्यस्य तु त-लोपे पीणआ । मागध्यां तु पीणता ।

डेल्ल इति । अङ्कोटं हित्वा अन्यस्मात् पदात् परस्य तैलशब्दस्य कृतस्या-कृतस्य वडिल्ल इत्यादेशः स्यात् । स्नेहे तैल च । तिलानां स्नेह. तिलतैलम् । २० तिलेल्ल । कडेल्लं । डित्वाट्टिलुप् ॥ अङ्कोटात्तु अकोल्लतेल्ल ॥

दोत्तो इति । सर्वत. = सव्वदो । सव्वत्तो ॥ [एकतः]-एगदो । एक्कत्तो ॥ [अन्यतः =] अण्णदो । अण्णत्तो ॥ पक्षे सव्वओ इत्यादि ॥३।१३५॥

२०६ कृत्वोभिमुखयोर्हुत्तं निपातं मेनिरे परे ॥
मतोः स्थाने इल्ल उल्लः आल आलु इरो मणः ॥१३६॥ २५

२०७ वन्तो मा मन्त इन्तश्च यथालक्ष्यं दश स्मृताः ॥

कृत्वो इति । क्रियाभ्यावृत्तौ विहितस्य कृत्वसुच प्रत्ययस्य अभिमुखशब्दस्य च हुत्तमित्यादेश स्यात् । दशकृत्वः = दशहुत्तं ॥ शतकृत्व. = सअहुत्तं ॥ प्रियस्या-भिमुखम् = पिअहुत्तं ॥

निपातेति । आभिमुख्यार्थे हुत्तमिति निपात एवायमस्ति नादेश इति केचित् ॥ ३०

मतोरिति ॥ शोभावान् = सोहिल्लो । जाम्बवान् = जामइल्लो ॥ विकारवान् =

वित्राल्लो ॥ [मांसवान] =मंसुल्लो ॥ [दर्पवान् =] दप्पुल्लो ॥ श्रद्धावान् = सढ्ढल्लो । ज्योत्स्नावान् = जोण्हालो ॥ [जटावान् =] जडालो ॥ [रसवान् =] रसालो ॥ स्नेहवान् = णेहालू ॥ [दयावान् =] दयालू ॥ [ईर्ष्यावान् =] इस्सालू ॥ [लज्जावान् =] लज्जालू ॥ गर्ववान् = गव्विरो ॥ रोषवान् = रोहिरो ॥ ५ धनवान् = धणमणो ॥ [पुत्रवान्] = पुत्तमणो ॥ भक्तिमान् = भत्तिवन्तो ॥ [धनवान् =] धणवन्तो ॥ हनूमान् = हणूमा । हणूमन्तो ॥ पुण्यवान् = पुण्णमन्तो । मानवान् = माणइत्तो । [काव्यवान् =] कव्वइत्तो ॥

मत्तो किम् । [धनी =] धणी । [आर्थिकः =] अत्थिओ ॥

यावतो जेत्तिश्रं जित्तिश्रं जित्तिलं च जेद्दहं ॥१३७॥

१० २०८ तावतस्तेत्तिश्रं तित्तिश्रं तित्तिलं च तेद्दहं ।

एतावत्येत्तिश्रं इत्तिश्रं इत्तिलमेद्दहं ॥१३८॥

२०९ कियतः केत्तियं प्रोक्तं कित्तिलं केद्दहं त्रयम् ॥

इदमस्त्वियतोपि स्यादेत्तिश्र-एत्तिल-एद्दहाः ॥१३९॥

इदम इति । इदम् शब्द-प्रकृतिकस्य इयच्छब्दस्य एत्तिअ एत्तिलं एद्दहं इति १५ त्रय स्यात् ॥३।१३९॥

२१० त्रल्प्रत्ययस्य ह-त्थो-हिः वैकाद्दः स्सि-सिश्रं-सिश्रा ।

डिल्ल-डुल्लौ तत्र भवे आलु आलाविति स्मृतौ ॥१४०॥

त्रलिति । हत्थहि इति त्रय आदेशाः ॥ यत्र = जह । जत्थ । जहि ॥ तत्र=तह । तत्थ । तहि ॥ अन्यत्र = अण्णह । अण्णत्थ । अण्णहि ॥

२० वैका इति । एकशब्दात्परस्य दाप्रत्ययस्य एते त्रय स्यु. । एकदा=एकस्सि । एक्कइआ । पक्षे एगइआ ॥

डिल्लेति । तत्रभव इत्यर्थे एतौ स्त ॥ ग्रामे भव = गामिल्लो । गामिल्लिआ ॥ [पुरि भवम् =] पुरिल्लं ॥ [अधोभवम् =] हेट्ठिलं ॥ [उपरिभवम्=] उवरिल्लं ॥ [आत्मनि भवम् =] अप्पुल्लं ॥

२५ आल्विति ॥ [ग्रामे भव. =] गामालू । गामालो ॥३।१४०॥

२११ स्वार्थेप्येते स्मृताः कश्च नवैकाल्लोपि वा स्मृतः ॥

डिश्रं शनैः सः मनाको मणिश्रं मणश्रं मणा ॥१३८॥

२१२ मिश्रेर्मीसालिश्रं मीसं दीर्घस्तु दीह-दीहरौ ॥

अन्धे त्वन्धो अंधलोपि पत्रे पत्तं च पत्तलं ॥१३९॥

३० स्वार्थे इति ॥ निर्जिताशोकपल्लवेन = निज्जिआसोअपल्लविल्लेण ॥ मउत्तणहुल्लं = मृदुत्वम् ॥ पुरिल्लं । पुरा । पुरो व ॥ मह पिउल्लओ = मम

प्रियः । हत्थुल्लो=हस्तः । वासी =वासुल्लो ।। बोद्रा = बोद्राल्ल । बोद्रालो ।।

कः । [चन्द्र. =] चन्दओ । [गगनम् =] गअणअं ।। [गिरि =] गिरिओ । [वधूम् =] वहुअ ।। आलेट्ठुअं = आलेष्टुम् ।। प्राकृतकात् बिन्दुलोप । आलेट्टुं । आलेष्टुअं = आश्लिष्टम् ।

कान्ताद् द्वितीयोपि को भवति ।। [वधूम् =] बहूअअं ।। पक्षे चंदो । गिरी । आलेट्ठु ।। ५

कुत्सादौ क. संस्कृतवदेव सिद्धः ।। स्वार्थिकस्तु को यावदादिभ्यः एव विहित इति क-वचनम् ।

नवेति ।। नव एक आभ्यां स्वार्थे द्विरुक्तो ल्लोपि वा स्यात् ।। [नवः =] नवल्लो ।। [एक =] एकल्लो ।। पक्षे नवो । एक्को । एओ ।। १०

उपरे सव्याने अवरिल्लम् इति तु स्वार्थे विहितेन डिल्लेनैव सिद्धम् ।।

डिअमिति ।। शनैस्-शब्दस्य स्वार्थे डिअं-प्रत्ययः स्यात् । डित्वाट्टिलोपः ।। [शनै. जल्प =] शणिअं जप्प ।।

मना इति । एते त्रय आदिश्यन्ते ।।३।१४१।।

दीर्घेति । [दीर्घम्.=] दीह । दीहरं ।।३।१४२।। १५

२१३ गोर्गो णः स्यात् स्त्रियां गोणी गोणा गावी च गाई च ।।
बलीवर्दः बइल्लः स्यादप्सु आऊ इति स्मृतम् ।।१४२।।

गोरिति । [गौ. =] गोणो ।। स्त्रियामिति ।। [गौ =] गाई । गाव. गावीओ गाईओ ।। गोणी । गोणा ।। वली इति ।। [वलीवर्द =] वइल्लो ।।

[विज्ञानगुणमहार्घ्ये पुरुषे दासत्वमपि रमणीयम् । २०
अबुद्धवलीवर्दानां गृहे मा स्वामिनी भूयात् =]

विण्णाणगुणमहग्घे पुरिसे दासत्तणमपि रमणिज्जं ।
अबुद्धवइल्लाणँ घरे मरघमा सामिणी होआ ।।३।१४३।।

२१४ व्युत्सर्जने वोसिरणँ व्युत्सर्गे विउसग्गवाक् ।
क्वचित्कत्थइ अपस्मार अवम्हारोपि वम्हलो ।।१४४।। २५

व्युत्सर्ग इति ।। विउसग्गो ।।

क्वचित्-शब्दे कत्थइ इति प्रयोज्यम् ।।३।१४४।।

२१५ उद्वहतावुव्वहइ भवेन्मुव्वहईति च ।।
निलेहणं स्यान्निलये चच्चिक्कं स्थासके स्मृतम् ।।१४५।।

उद्वहेति ।। [उद्वहत गृहिणीम् =] उव्वहइ घरणिं ।। भवेदिति । मुव्वहइ ।। ३०
अन्यत् विशदम् ।।३।१४५।।

२१६ महान्महंतोथ भवान् भवंतो जन्म जम्मणं ॥
मघवा तु मघोणः स्यात्साक्षिणि स्यात्तु सक्खिणः ॥१४६॥
मघवेति । मघवा । मघोणो ॥
साक्षीति । सक्खिणो ॥३।१४६॥

५ २१७ आशिषि स्यात्तु आसीसा क्षुल्लके खुड्डुओ भवेत् ।
प्रतिस्पर्द्धाया पाडिसिद्धी पडिसिद्धी च कीर्त्यते ॥१४७॥
२१८ बृहत्तरे बड्डुअरं बृहन्वड्डो वडोपि च ।
गायने घायणोपि स्यात् ककुदे ककुधं तथा ॥१४८॥
२१९ स्याद्‌काण्डे तु अत्थक्कं कार्पासे फलही मता ॥
१० समर्थ पक्कलो ज्ञेयः शाखायां साहुली स्मृता ॥१४९॥
२२० पण्डिते पण्डिओ गोलच्छोपि विष्णौ तु भट्टिओ ।
लज्जावत्यां भवेल्लज्जालुइणी उज्जल इठे ॥१५०॥
२२१ खेले खेड्डं श्मशाने मसाणं करसीति च ॥
तिंगिच्छं कुदिनं अल्लं पौष्पे रेणौ स्मृत त्रयम् ॥१५१॥
१५ २२२ गोदवर्य्यां भवेद्‌गोला शेषमूह्य प्रयोगतः ।
वीप्साया प्राक्पदान्तस्य स्यादेर्मो वा परे स्वरे ॥१५२॥
शेषमिति । अत्रानुक्तलक्षणं लोपागमविकारादिप्रयोगदर्शनाद्वा उन्नीय बहुल-ग्रहणात्समाधेयम् । वीप्सायामिति । एक्कमेक्क । एक्कमेक्केण । अङ्गे अङ्गे=अग-मंगम्मि ॥ पक्षे एक्केक्क । अगंअंगम्मि इत्यादि ॥३।१५२॥

२० [इति विविधादेशात्मक तृतीयः प्रकाश ॥]

—·○ —

चतुर्थः प्रकाशः

अव्ययानि

इत. ऊर्ध्वं वक्ष्यमाणानि अव्ययानि ॥

२२३ उअ पश्यार्थे तं वाक्योपक्रमे स्मृतम् ।
आम स्यादभ्युपगमे वैपरीत्ये णवि स्मृतम् ॥४।१॥

उएति ॥

उअ णिच्चलणिप्फंदा = [पश्य निश्चलनिस्पन्दा । 5

तमिति ॥ [अथ त्रिदशबन्दिमोक्षम् =] त तिअसवधमोक्ख ॥

आमेति । आम वहला वणाली = बहला वनाली ॥

वैपरीति ॥ णवि हा वणे ॥४।१॥

२२४ हंदि-हंद गृहाणार्थे जेण तेण च लक्षणे ॥
हंदि खेदे विकल्पे पश्चात्तापे निश्चये ऋते ॥४।२॥ १०

हदीति । हद पलोएसु इमं = प्रलोकय इमम् ॥ हंदि तम्बोल । [ताम्बूल] गृहाण इत्यर्थ ॥ भमररुअ जेण कमलवण = [भ्रमररुतेन कमलवनम्] ॥४।२॥

हदि चलणे णओ सो न माणिओ हंदि हुज्ज एत्ताहे ॥
हंदि न होहि भणिरी सा सिज्जइ हदि तुह कज्जे ॥

हदीति । हंदि भणदि । सत्यम् [भणति] इत्यर्थः ॥४।२॥ १५

२२५ इवेत्यर्थे मिव पिव विव व्व विय वेव च ।
णइ-चेअ-चिअ-चाः स्युर्द्विचाप्यधारणे ॥४।३॥

इवेति ॥ [कुमुदमिव =] कुमुअ मिव । [चन्दनमिव =] चदणं पिव ॥ [हस इव =] हंसो विव ॥ सागर इव =] साअरोव्व ॥ [कमलमिव =] कमलं विय] । [चन्द इव सूर्य इव =] चंदोव सुज्जो इव ॥ शेषस्येव विनिर्मोक = सेसस्स व णिम्मोओ ॥ [नीलोत्पलमाला इव =] णीलुप्पलमाला इव ॥ २०

णइ इति । चत्वार एते अवधारणे प्रयोज्या । अन्त्यास्तु त्रयो द्विर्भूलचकारा । अपि शब्दादेकचकारा अपि प्रयुज्यन्त ॥ गईए णइ ॥ [यदि अदर्शनं सदैव मरणम् =] जं चेअ अदंसणं त चेअ मरणं ॥ [अन्धकार इव लोचनानां सत्यशीलेन] = अंधआर चिअ लोअणाणं सच्चसीलेन ॥ २५

ह्विश्रा इति । यथा ॥ ते च्चिअ धण्णा=[त एव धन्या·] ॥ ते च्चेअ सुउरिसा [= त एव सुपुरुषाः] ॥४।३॥

२२६ आनन्तर्य्ये तु णवरि केवले णवरं स्मृतम् ।
मुधेत्यर्थे मोरउल्ला निर्द्धारे निश्चये वले ॥४।४॥

५ आनन्तर्येति ।

णवरि अ से रहुवइणो = [अनन्तरम् च तस्य रघुपते.] ॥

केवले इति । [ईक्षति राम केवलो भुवनानि =] इक्खइ रामो णवर भुअणाणि ॥

मुधेति । एक· निपात. ॥

१० निर्द्धारेति । वले पुरिसो धणंजओ खत्तिआणं [पुरुषो धनञ्जय एव क्षत्रियाणाम्] ॥ वले सीहो ॥ सिंह एव इत्यर्थ. ॥४।४॥

२२७ किलार्थे वा किर-हिर-इर संभावने अइ निवारणे अलाहि स्यात् ।
अण-णाई नञोर्थके माइं मार्थे वेव्व वेव्वे भयामन्त्रणवारणे ॥४।५॥

किलेति । कल्ल किर खरहिअओ = [कल्यं किल खरहृदय] ॥ तस्स हिर

१५ [= तस्य किल] ॥ पिअवअंसो सो इर दिट्ठो जणो अह्मेहिं [प्रियवयस्य· स किल दृष्टो जनः अस्माभि] ॥ पक्षे एवं किल तेण सिविणए भणिअं एवं किल तेन स्वप्ने भणितम् ॥

सभावेति ॥ अइ देवर किं न पेच्छसि आयास किं मुधा पलोएसि ॥

निवारेति ॥ अलाहि किं वा इएण लेहेण ॥

२० अणेति । [अचिन्तितम् =] अणचिंतिअं ॥ णाइ करेसि रोस = [मा कुरु रोषम् ।

मा इति । माइं काहीअ रोसं = मा कार्षीद्रोषम् ॥

वेव्वेति ॥ [मा प्रियसखि =] वेव्व पिअसहि ॥ वेव्वे मुरले वहसि पाणीअ ॥४।५॥

२५ २२८ धिग्धिगित्यस्य छि छि स्यात् धिगस्त्विति धिरत्थु च ॥
हद्धीति हा धिगर्थे निर्वेदे धिकि धाह च ॥४।६॥

धिगीति । धिगित्यस्यार्थे धाह इति निपात । धाह हा । धाह ॥

२२९ दे आभिमुख्ये सख्याभिमन्त्रणे मामि हलाहले ।
संभावने विस्मये च वितर्के निश्चये हु खु ॥४।७॥

३० दे इति ॥ अभिमुखीकरणार्थे दे इति प्रयोज्यम् ॥ हे प्रसीद सुन्दरि = दे पसिअ सुदरि ॥

सख्येति । सख्या आमन्त्रणे एते स्युः ।

मामि सरिसक्खराण वि भरिथ विसेसो पयं पि अवागा ।

णेहभरिआण अण्णो अण्णो उण रोसभरिआण हला पेच्छ पेच्छ ॥

अण्णो कोवि सहाओ वम्महसिहिणो । हले हआसस्स । णिव्वाइ णीरसाणं हिअए सरसाण पजलइ । ५

पक्खे सहि सउणिए ॥

संभाषेति ॥ तवीउं ण हु णवर इम ॥ [एत खलु हसति] ॥ एअं खु हसइ ॥

विस्मये—को हु एसो दससिरो [= कः खल्वेष] दशशिरा] ॥

वितर्के—ण हु एसा संगहिआ [=न खल्वेषा सगृहीता] ॥ मेहो खु धूमो खु [= मेघ. खलु धूमः खलु] ॥ १०

बाहुलकादनुस्वारात्परो हुन्नं प्रयुज्यते ॥ किन्नु खलु एतत् = किं खु एद ॥४।७॥

२३० क्षेपे च सुरताक्रोशे संभाषे च हरे इति ।

थू कुत्सायाम् ओ तु वार्थे पश्चात्तापे च सूचने ॥४।८॥

२३१ अनुकम्पे विकल्पे च निश्चये स्याद्वणे इति । १५

मणे विमर्शे आश्चर्येम्भो अप्पणो स्वयमर्थके ॥४।९॥

क्षेप इति ॥ हरे णिल्लज्ज [= हे निर्लज्ज] ॥ [अरे बहुवल्लभ =] हरे बहुवल्लह ॥ [हरे पुरिसा] ॥

थू इति । थू णिल्लज्जो लोओ [= धिक् निर्लज्ज लोक] ॥

ओ इति ॥ विकल्पार्थे ॥ ओ विरएमि णहअले ॥ ओ णम एतद् गाढमालिट्टो ॥ २० ओ अविणीद ॥

अन्विति । दासो वणेन मुच्चइ = दासोनुकम्प्यो न मुच्यते ॥ होइ वणे न होइ = भवति वा भवति ॥ वणे देमि = निश्चय ददामि ॥

मणे इति ॥ मणे सूरो = किंस्वित् सूर्य ॥

आश्चर्य इति । अम्भो कह पारिज्जइ = कथ पार्यते शक्यत इत्यर्थ. । २५

अप्पेति ॥ अप्पणो विअसंति कमलाइ = [स्वयं विकसन्ति कमलानि ॥ पक्खे सअं चेअ मुणसि करणिज्ज [स्वयमेव जानासि करणीयम् ॥] ४।९॥

२३२ प्रत्येकमियत्तेअं पाडिक्कं पाडिएक्कं च एक्कसरिअं ।

सम्प्रति शैघ्र्ये च स्यादितरथा इहरा ॥४।१०॥

प्रत्येकेति । प्रत्येकमित्यस्यार्थे त्रयम् ॥ ३०

एक्केति । एक्कसरिअ साम्प्रतं शीघ्रं वा ॥

इतरेति । पवे इअरहा ॥४।१०॥

२३३ अव्वो संभाषणे दुःखे विषादे विस्मये भये ।
पश्चात्तापेपराधे च सूचनादरयोरपि ॥४।११॥
अव्वो इति ॥ किमिण ॥

५ अव्वो किमिया किमिया । अव्वो दलति हिअअं ।
अव्वो किमेव देव्वेण कअ अव्वो हरति हिअअ ॥
इत्यादि ॥४।११॥

२३४ किणो प्रश्ने पिवी एवे इ-जे-राः पादपूरणे ॥४।११॥
किणो इति । किणो धुवसि ।
१० पिवी इति । नियमार्थे पि वि एतौ स्त ॥
पिवि अप्यर्थे ॥
इजे इति ॥ इ-जे-र अमी पादपूरणे स्यु ॥
अ-इ-वच्चामि द गाम तत्थ अ पेक्खामि पिअअमा जे ।
अणुहोमि न णअणसुह करोमि जीअ कअत्थअ ॥
१५ इह पुणरुत्तमिति कृतकरणे इति न पठ्यते । पुनरुक्तशब्दादेव सिद्धे ॥

हुं दानपृच्छानिवारणे । ऊर्गर्हाक्षेपविस्मये । रेअरे रति सभाषण कलहे च । वराङ्कपे इत्यादि तु न पठनीयम् । संस्कृतसमत्वात् ॥ अव्ययानामनेकार्थत्वाद-र्थान्तरेपि प्रयोक्तु शक्यत्वात् इति संक्षेपः ॥

इत्यव्ययानि ॥

२० ॥ इति अव्ययप्रकाश ॥

— o —

पञ्चमः प्रकाशः

अथ सुबन्तप्रकाशः

एवं प्रकृतिषु संस्कृतासु ताभ्यः स्यादयो विभक्तय योज्यन्ते ॥ तत्रादौ तदुपयोगिन्यः संगृह्यन्ते ॥

२३५ टामोर्णस्य सुपोहेः क्त्वा चान्ते वा बिन्दुरागमः ॥
अत एभिस्सुपोः वा तु हिन्तो सुन्तो हिषु भ्यसः ॥५।१॥

टामोरिति । टाया आमश्चादेशो यो ण यच्च सुप्सप्तमी बहुवचन यश्च हिर्भिसादेश क्त्वा च प्रत्ययः एषामन्ते बिन्दुरागमो वा स्यात् ॥ [देवेन कृतम् =] देवेण कअ ॥ देवेण ॥ [देवानां ग्राम =] देवाण गामो । देवाण ॥ [देवेषु =] देवेसु । देवेसु ॥ [देवै =] देवेहि । देवेहि ॥ क्त्वा—[दृष्ट्वा =] दट्ठूण । दट्ठूण ॥ 5

अत इति । अकारस्य ए स्याद्भिसि सुपि च ॥ [देवै =] देवेहिं । [देवेषु=] देवेसुं ॥ 10

वा त्विति ॥ भ्यस आदेशेषु हिन्तो-प्रभृतिषु अत एत्व वा स्यात् ॥ [ग्रामेभ्य =] गामेहिन्तो । गामाहिन्तो । गामेसुन्तो । गामासुन्तो । गामेहि । गामाहि ॥ भ्यसः किम् ॥ ङसेस्तु गामाहिन्तो [ग्रामात्] ॥५।१॥

२३६ दीर्घोत्तोदोमुखेन्येषां स्याम् जस् शस् लुक् हि सुप्स्वपि ।
सर्गे तोडो सैषयोर्वा धेर्वा दीर्घोत्र वा स्वरः ॥५।२॥ 15

दीर्घो इति ॥ ङसेस्तो-दो-दु-हिन्तो-हि-लुक । सुन्तोन्तिमो भ्यस । [प्राकृतचन्द्रिका ५।३] । तेषु दो-प्रभृतिषु परेषु अकारस्य दीर्घ स्यात् ॥ [ग्रामात् =] गामाओ । गामाउ । इत्यादि ॥

शौरसेन्यां तु गामादो । गामादु ॥ 20

अन्येषामिति । अदन्तादन्येषाम् इदन्तादीनां सौ अमि जस्-शसोश्च लुकि भिसादेशे हौ सुपि च दीर्घ स्यात् । अपिशब्दात् दो-प्रभृतिष्वपि दीर्घ स्यात् ॥ [कवे. =] कईदो । कईदु ॥ [कविभ्य =] कईहिन्तो । कई ॥ [कवीनाम् =] कईण । कईण ॥ [कवी इमे =] कई एदे । [कविषु =] कईसु ॥

जश्शसो लुकीति किम् ॥ हरय' तिष्ठन्ति=] प्रेक्षस्व वा । हरिणो हरिओ चिट्ठन्ति पेच्छ वा ॥ 25

एतत्सर्वं यथास्थान स्फुटयिष्यते ॥

तत्रादन्ताद् राम-शब्दात् सौ परे राम + स् इति स्थिते सोर्विसर्गे कृते रामः इति सिद्धं रूपम् ।

सर्गं इति । अदन्तात्परस्य विसर्गस्य स्थाने डो इत्यादेशः स्यात् ॥ डित्त्वा

५ ट्टिलोप. ॥ रामो । सर्वतः = सव्वओ ॥ कुत = कुदो ॥

सैषेति । तद् एतद् शब्दप्रभवयो स एष इति रूपयो सम्बन्धिनो विसर्गस्य डो वा स्यात् ॥ [स देव =] सो देवो । एस रामो [= एष राम·] ॥

धेर्बेति । अत परस्य धे सम्बुद्धेर्डो वा स्यात् । [हे राम =] हे रामो । पक्षे लोप्योन्त्यो हल् । इति स्-लोप । हे राम ॥

१० दीर्घ इति । अत्र धि-विषये सर्व एव स्वरो दीर्घो वा स्यात् ॥ [हे राम=] हे रामा ॥ स्वरग्रहणान्नात एव । तेन हे हरी । हे हरि । = [हे हरे] ॥ [हे गुरो] = हे गुरू । गुरु ॥ द्वयोर्बहुवचनमेव ॥

रामास् इति सिद्धे रूपे लोप्योन्त्योहल् रामा ॥ मोनुस्वार [रामम् =] राम ॥५।२॥

१५ २३७ शसो डे भिस् स्वरात् हिः स्यात्

स्सङस्टामोर्ण ङि म्मि वा ॥

ङसेः त्तो-दो-दु-हिन्तो हि

लुकः सुन्तोन्तिमोभ्यसः ।।५।३।।

शसो इति ॥ अत परस्य शसो डे स्यात् । डित्त्वाट्टिलोप । [रामान् २० प्रेक्षस्व =] रामे पेक्ख ॥ टायां सिद्धमेव रामेण ॥ टामोर्णस्य इत्यादिना पक्षे बिन्दु रामेण ॥

भिसिति । स्वरात् सर्वस्मादपि भिसो हि स्यात् । अत एभिस्सुपो· इत्येव वा बिन्दु । [रामै =] रामेहिं । रामेहि ॥ स्वरोक्त हरीहिं । हरीहिँ । हरीहि । [= हरिभि.] ॥ [गुरुभि. =] गुरूहिं, गुरूहि ॥

२५ चतुर्थ्या षष्ठी ॥ स्सेति ॥ षष्ठ्या ङस् इत्यस्य द्विसकार आदेश. स्यात् । [रामस्य =] [हरे =] हरिस्स ॥ [गुरोः =] गुरुस्स ॥

तादर्थ्यङेस्तु पक्षे रामाअ [= रामाय] । हरये [= हरए] इत्याद्यपि ॥

टा इति ॥ टा-आम् एतयोर्ण आदेश । टा-ग्रहणमादन्तार्थम् ॥ [हाहानाम् =] हाहाण ॥ [रामाणा =] रामाण । रामाण ॥

३० ङि इति । स्वरात्परस्य सप्तम्या ङे म्मि इति द्विमकार आदेश. स्याद् वा ॥ [रामे =] रामम्मि ॥ [हरौ =] हरिम्मि । [गुरौ =] गुरुम्मि ॥ पक्षे रामे ॥

ङसेरिति ॥ ङसे पञ्चम्याः स्थाने षडादेशाः स्युः । [रामात् आगत. =] रामत्तो आगओ ॥ दीर्घो त्तोदो सुब्बे इति दीर्घः ॥ क ग च—इति दलोपः । रामाओ । रामाउ ॥ शौरसेन्यां द एव । रामादो । रामादु ॥ रामाहिन्तो रामाहि ॥ लुकि दीर्घे रामा ॥

सुन्तो इति ॥ अत परस्य भ्यसः त्तोप्रभृतयः षडादेशः । तत्र लुकमुद्धृत्य तस्य स्थाने सुन्तो इति निर्माय तदन्तिमा· प्रयोज्या· ॥ रामत्तो ॥ रामओ रामाउ ॥ शौरसेन्यां रामादो रामादु । वा तुहिन्तो सुन्तो हि सु भ्यस इति एवं वा रामेहिन्तो । रामाहिन्तो । रामेहि । रामाहि । रामेसुन्तो । रामासुन्तो ।

षष्ठी तु न साधिता ॥

ङि म्मि वा ॥ [रामे =] रामम्मि । रामे ॥ १०

अत ए भिस्सुपोः इत्येत्वम् ॥ वा बिन्दु. । [रामेषु =] रामेसुं । रामेसु ॥

एव केशवमाधवगोविन्दादय ॥

अत इति तपरत्वात् न ङो ङे लोप्योन्त्यो हल् [हाहा· =] हाहा ॥ [हाहान् =] हाहा । सम्बोधनेप्येवम् । हे-प्रयोगोनावश्यक । हाहा । शसि हाहान् । हाहा· । इति सिद्धौ अन्त्यलोप । हाहा ॥ १५

इयोरप्येवम् । टाम्नोर्ण । वा बिन्दु ॥ हाहाण । हाहाण । तपरत्वान्नात एत्वम् ॥ हाहाहिं । हाहाहि ॥

चतुर्थ्या षष्ठी ॥ संयोगे ह्रस्वता इति ह्रस्व. । हाहस्स । हाहाण । हाहाण ॥ ह्रस्वः । हाहत्तो । हाहाओ । हाहादो । हाहाउ । हाहादु । हाहाहिन्तो ॥५।३॥ २०

हिलुको प्राप्तयो ।

२३८ नादन्तदिर्ङसिभ्यस्-हिङ्सेर्लुग् ङेर्म्मि डा शसः ।
मागध्यामत एत्वं सौ पुंसि डाहस्तु वा ङसः ॥४।४॥

नादन्तेति ॥ आकारान्तादेः परयोः ङसिभ्यसोर्हि ङसेश्च लुक् न स्यात् ॥ तेन ङसेस्त्तोदो-दु-हिन्तो इति चत्वार एव । भ्यसोपि त एव सुन्तोधिका पञ्च ॥ २५ हाहत्तो । हाहाओ । हाहादो । हाहाउ । हाहादु । हाहाहिन्तो हाहासुन्तो ॥ अत इत्युक्तैवंत्व न ॥

षष्ठी प्राग्वत् ॥

ङेर्म्मीति । आदन्तादे· परस्य ङे. सप्तम्याः म्मिरेव नित्य स्यान्न तु विकल्प इत्यर्थं । ह्रस्व. । हाहम्मि ॥ तपरत्वान्न एत्वम् अत एव हाहासु । वा बिन्दु. । ३० हाहासुं ॥

डा शस इति । आदन्तात्परस्य शसो डा भवति । आतो धातोः इति आलोपे प्राप्तेयं विधि. । सोमपा पेक्ख = [सोमपां प्रेक्षस्व] ॥ शेषं हाहावत् ॥ एवं कोला-क्खा-प्रभृतय. ॥

मागध्यामिति । मागध्या प्राकृते सौ परे अत एत्वं स्यात् पुंसि ॥ [एष ५ पुरुष. =] एशे पुलिशे । पुंसि किम् । जलं [= जलम्] ॥ अत किम् । हाहा [=हाहा.] ॥ गिरि = गिली ॥

डाह इति ॥ अतो ङसो डाहो वा स्यान्मागध्याम् । टिलोपः ॥ [कस्य ग्राम =] काह गामो । पक्षे कस्स [गामो] ॥५॥७॥

२३९ आमो वा डाहँ नासिक्यः स्यादहं-वयमोर्हगे ॥
१० अतो ङसेस्तु पैशाच्यां डातो डातू प्रकीर्तितौ ॥५।५॥

आमो इति । अदन्तात्परस्यामो वा डाहँ स्यात् । स चानुनासिकान्तः ॥ [शयनानाम् =] शयणाहँ ॥ [गृहाणाम् =] घराहँ ॥ अम्हाहँ = [अस्माकम्] । [युष्माकम् =] तुम्हाहँ [सरितानाम् =] सरिआहँ ॥ पक्षे शयणाणं इत्यादि ॥

स्यादिति ॥ अहवयमित्येतयो स्थाने हगे इत्यादेश स्यात् । हगे शक्काल-१५ दाणतित्थणिवाशी धीवले = अह सत्कारदानतीर्थनिवासी धीवर ॥ राजान ॥

अतो इति । पैशाच्यामत परस्य ङसेरेतौ स्तः । तुमातो । तुमातु त्वत् ॥ मम.तो । ममातु [= मत्] ॥५।८।

२४० टया तदिमोर्नेन नाए तु स्यात् स्त्रियां तयोः ॥
धौ दीर्घो वेदुतो क्लीबे जस ओ वो उ वा तयोः ॥५।६॥

२० टया इति ॥ तृतीयैकवचनेन सह तदिदमो स्थाने नेन स्यात् । [अनेन-कृतम् =] नेनकअ ॥

नाए इति । पैशाच्यां तयो तदिदमोः टाप्रत्ययान्तयोः स्त्रिया नाए इत्यादेश स्यात् ॥ [पूजितश्चानया कुसुमप्रकरेण =] पूजितो च नाए कुसुमप्प-अरेण ॥

२५ अनयोरन्ये विशेषा वक्ष्यन्ते ॥ शेषं प्राग्वत् ॥

हरिगुरुभ्या सौ स्याम्-जस्-शस्-ङस्-हि सुप्स्वपि इति दीर्घ ॥ लोपश्चोन्त्यो हल् इति सिलोप. । [हरि । गुरु] हरी । गुरू ॥

धौ इति । हे हरि । हे गुरु ॥ हे हरी । हे गुरू ॥ अक्लीबे किम् । [हे मधु =] हे महु ॥ हे दहि ॥

३० जस् इति ॥ इदुद्भ्या परस्य जसः ओ वो उ इति त्रय स्यु । तत्संनियोगे च तयोरिदुतो स्थाने अत्व च वा स्यात् ॥ [हरय] हरओ । हरिओ । हरिवो

हरओ । हरिउ । हरउ ॥५।६॥

२४१ जश्शसोर्णो-लुकौ वाथाक्लियां ङसिङसोश्च णो ॥
क्लीबेऽम्-स्योरिन्दुबिन्दू जश्शसोर्वात्र लुक्नुमः ॥५।७॥

जस् इति । इदुदूद्भ्यां परयोर्जश्शसोर्णो इत्यादेशः । पक्षे लुक् वा स्यात् । अक्लीलिङ्गे तु ङसिङसोरपि णो वा स्यात् । वाग्रहणात्पक्षे यथाप्राप्तमपि ॥ ५
हरिणो । गुरुणो । लुक्पक्षे अन्येषां सि-आम्-जस्-शस्-लुक्-हि-सुप्स्वपि इति दीर्घ. ।
हरी । गुरू ॥ हरिं गुरु ॥

णो जश्शसोः । हरिणो । हरी ॥ गुरुणो । गुरू ॥ सिद्धरूपे हरिणा । गुरुणा ॥
अन्येषाम् इत्यादिना दीर्घः ॥ वा बिन्दु ॥ [अग्निभि =] अग्गिहिं । अग्गीहिं ॥
[गुरुभि । गुरुहिं । गुरूहिं । १०

चतुर्थ्याः षष्ठी ॥ अक्लिया ङसि-ङसोश्च णो । [हरये हरे =] हरिणो ॥
[गुरवे । गुरोः =] गुरुणो ॥ पक्षे स्स । हरिस्स । गुरुस्स ॥ अन्येषामिति दीर्घ. ।
हरीण । हरीण ॥ गुरूण । गुरूण ॥

अथाक्लियामिति । णो वा ॥ हरिणो । गुरुणो । वा पक्षे ङसे त्तो-दो-दु-
हिन्तो । हरित्तो ॥ अन्येषा स्याम्-जस्-शस्-लुक्-हि-सुप्स्वपि इति अपि- १५
शब्दात् दोमुखेष्वनतोपि दीर्घ ॥ [हरे =] हरीओ । हरीदो । हरीउ । हरीदु ।
हरीहिन्तो ॥ नादन्तादेः इति हिलुकोर्निषेधः ॥ भ्यसि [हरिभ्य =] हरित्तो ।
हरीदो । हरीओ । हरीदु । हरीहिन्तो । हरीसुन्तो ॥

नादन्तादे इति हिलुकोनिषेध ॥

षष्ठी प्राग्वत् ॥ २०

[हरौ =] हरिम्मि ॥ [हरिषु =] हरीसु । हरीसुं ॥

एव गुरोरपि ऊह्यम् । एवम् अग्निमान्वादय. ॥

क्लीब इति ॥ क्लीबे वर्तमानस्य नाम्नोन्ते इन्दुरनुनासिको बिन्दुरनुस्वारश्चाग-
गम· स्यात् असम्बुद्धौ सौ अमि च परे ॥ [वनम् =] वण । [धनम् =] धणं ।
[प्रेम =] पेम्मं । [दधि =] दहिं । [मधु =] महुं । [तिष्ठति प्रेक्षस्व वा =] २५
चिट्ठदि पेक्ख वा ॥

एवमनुनासिके प्युदाहार्यम् ॥

असीति किम् । हे वन । धन । दधि । हे मधु =] हे वण । हे धण । हे
दहि । हे महु ॥

जश्शसोरिति । क्लीबाज्जश्शसोस्तु इन्दु-बिन्दू वा स्त. ॥ तत्र च कृतयोर्लुमो ३०
लोपश्च स्यात् । सन्नियोगशिष्टत्वाल्लोपाभावपक्षे नेन्दु-बिन्दू । [वनानि तिष्ठन्ति

प्रेक्षस्व वा = एवं [दधीनि मधूनि =] दहीइँ । दहीइं । दहीणि । महूइँ ।
महूइँ । महूणि ॥

शेषं रामवत् । तदयं निगर्वः (?)। वणँ । वणं ॥ धेलुंका लुप्तत्वाच्च
ङोदीर्घौ ॥ अघौ इत्युक्ते नेन्दुबिन्दू ॥ हे वण । वणाइँ । वणाइं । वणाणि । वणं ।
५ वणँ ॥

शसि जस्-वत् ॥ वणेण । वणेण । वणेहि । वणेहिं । वणस्स । वणाण ।
वणाण ॥ ङसौ वणत्तो । वणाओ । वणाओ । वणादु । वणाउ । वणाहिन्तो ।
वणाहि । वणा ॥

भ्यस्योपि-वणत्तो । वणादो । वणादु । वणाहिन्तो । वणेहिन्तो । वणाहि ।
१० वणेहि । वणासुन्तो । वणेसुन्तो ॥

षष्ठी तूक्ता ॥ वणम्मि । वणे ॥ वणेसु । वणेसु ॥ दहिं । दहिँ । हे दहि ॥
दहीइँ । दहीइं । दहीणि । दहिँ । दहिं ॥

शसि जस्-वत् । दहिणा । दहीहिं दहीहि ॥ ङसि दहिणो । दहिस्स ।
दहीणं । ङसौ । दहिणो । दहित्तो । दहीदो । दहीओ । दहीदु । दहीउ । दहीदु ।
१५ दहीहिन्तो ।

भ्यसि दहीसुन्तो इत्यधिकम् । षष्ठी प्राग्वत् । दहिम्मि । दहीसु । दहीसु ॥
एव महु ॥

स्त्रियां बुद्धिधेनुभ्यां लोप्योन्त्यो हल् इति सेर्लोप ॥ अन्येषां सि-आम्-
जस् इति दीर्घ ॥ बुद्धी । धेणू ॥ अक्लीब इत्युक्तेर्धौ वा दीर्घ. ॥ हे बुद्धी ।
२० हे धेणू । हे धेणु ॥५।६॥

२४२ स्त्रियां तु जश्-शसोः सप्राग्दीर्घः ओदुल्लुकस्त्रयः ।
टाङसङीनामादेदित्सप्राग्दीर्घाः ङसेस्तु वा ॥५।८॥

स्त्रियामिति । प्राग्दीर्घसहिता ओत् उत् लुक् इति त्रय. स्युः । तकारोसन्दे-
हार्थ । बुद्धीओ । बुद्धीउ । बुद्धी ॥ धेणूओ । धेणूउ । धेणू ॥
२५ त्रिग्रहणम् जस ओ-वो-उ-वा तयो इत्यस्य वाधनार्थम् ॥ स्त्रियां किम् ॥
[हरय·=] हरिवो ॥ [दधीनि=] दहीइ । [बुद्धिम् =] बुद्धिं ॥ [धेनुम् =] धेणुं ॥
शस्यपि जस्वत् ॥

टाङस् इति । एषां प्रत्येकम् एते अत् आत् एत् इत् इति चत्वार आदेशा.
स्यु. पूर्वस्य दीर्घश्च ॥ ङस्येते वा स्यु ॥ तकारोसन्देहार्थ । बुद्धीअ । बुद्धीआ ।
३० बुद्धीए । बुद्धीइ कअ [= बुद्ध्या कृतम्] ॥ धेणूअ । धेणूआ । धेणूए । धेणूइ
कअ [धेन्वा कृतम्] ॥ [बुद्धिभि· =] बुद्धीहिं । बुद्धीहिँ । धेणूहिं धेणूहिँ ॥

चतुर्थ्याः षष्ठी । तत्र ङस् टावत् ॥ बुद्धीणं । धेणूणं [= बुद्धीनाम् । धेनूनाम्] ॥ ङसिरपि टावत् ॥ पक्षे बुद्धित्तो बुद्धीओ । बुद्धीदो । बुद्धीदु । बुद्धीउ । बुद्धीहिन्तो ॥

एवं धेनोरपि ॥

भ्यसि बुद्धीसुन्तो इत्यधिकम् ॥ ५

ङस् टावत् । बुद्धीण । धेणूणं ॥ [बुद्धीनाम् । धेनूनाम्] ॥ बुद्धिम्मि । धेणुम्मि [= बुद्धौ । धेनौ] ॥ बुद्धीसु । बुद्धीसुँ ॥ धेणुसु । धेनुसुँ ॥

सिलोप । बाला ॥ [नदी =] णई ॥ [वधू =] वहू ॥५।७॥

२४३ धावाप एद्वा ईदूतोर्ह्रस्वः सर्वत्र तु क्विपः ।
स्त्रियां स्वरस्य ह्रस्वोमि ईत अ वा सि-जश्शसाम् ॥५।८॥ १०

धावेति सबुद्धौ आप एत्व वा स्यात् ॥ हे बाले । हे बाला ॥ आप. किम् । हे माउच्छा । हे पिउच्छा [हे मातृष्वसर् , हे पितृष्वसर् ॥ हे अत्ता ॥ मातृष्वसृ-पितृष्वसृ-श्वश्रूणामेते आदन्ता निपातिता. ॥ केचित् धावाप ओत्वमपीच्छन्ति ॥ अइ दीहराइँ सीसे दीसंति वसपत्ताइँ अम्मो मणामि भणिए तुम्हाण वि पंडरा पुट्टी ॥

[अति दीर्घाणि शीर्षे दृश्यन्ते वशपत्राणि ।] १५

अयि मणाभि भणिते युष्माकमपि पाण्डुरं पृष्ठम् ॥

ईदू इति ईदूतोर्ह्रस्व. । धौ इत्येव । हे णइ [= हे नदि] ॥ हे लच्छि [=हे लक्ष्मि] ॥ [हे ग्रामणि =] हे गामणि ॥ [हे वधु =] हे वहु ॥ [हे खलपु] = हे खलपु ॥

सर्वत्रेति । क्विप्प्रत्ययान्तस्य नाम्न ईदूतो. सर्वत्र ह्रस्वः स्यात् । गामणिणा । २० खलवुणा । गामणिणो । खलवुणो । गामणिकुलं । खलवुघरं ॥

जसि तु बालाओ । बालाउ । बाला ॥ णईओ ॥ णईउ । णई ॥ वहूओ । वहूउ । वहू ॥

स्त्रियां तु जश्शसोः प्रागदीर्घः ओदुल्लुकत्रय इति आदेशा. ॥ स्त्रियामिति । अमि परे स्वरमात्रस्य ह्रस्व. स्यात् । स्वरोक्तिरीदूतोर्निवृत्त्यर्था ॥ बालं । णइं । २५ वहु । गामणिं ॥

ईत इति । ईदन्तात्परेषां सि-जस्-शसां स्थाने आत्वं वा स्यात् । एसा हसन्तीआ सहीआ आअच्छन्ति गोरीआ तरुणीआ चिट्ठन्ति पेच्छ वा [एताः हसन्त्यः सख्य· आगच्छन्ति गौर्य. तरुण्यः तिष्ठन्ति । एताः हसन्त्य. सखी गौरी तरुणीः प्रेक्षस्व वा ।] ॥ पक्षे यथाप्राप्तं शसि बालाओ । बालाउ । बाला । ३० [बाला.] ॥ एवं णई-वहू-शब्दयोरपि ॥५।८॥

२४४ बालाष्टा-ङसि-ङस्-ङीनामात ईवापौ निरङ्कुशौ ॥
हरिद्राछाययोरीह्वा स्वस्रादीनां तु ङा स्मृतः ॥५।१०॥

नात इति । टा-ङस्-ङीनाम् अत् आत् एत् इत् स प्राग्दीर्घा ङसेस्तु च। इति प्राप्त आकार आदन्तान्न स्यात् ॥ बालाअ । बालाए । बालाइ । आत· किम् ॥
५ णईअ [नद्या] ॥ णईआ [नद्या] णईए । णईइ [नद्या] वहूअ । वहूआ । वहूए । वहूइ कअं ॥ [= वध्वा कृतम्] ॥

चतुर्थ्या षष्ठी ॥ तत्र ङसष्टावत् । बालाण । बालाणँ । णईण । णईणँ । वहूणं वहूणँ ।

ङसेरपि टावत् ॥ भ्यसि पक्षे त्तो प्रभृतयोपि । षष्ठी तूक्ता ॥ ह्रस्वस्तु युक्परः
१० इति ह्रस्व । बालम्मि । वहुम्मि । णईम्मि ॥

ईवापौ इति ॥ स्त्रिया विहितावीवाप्प्रत्ययावनियमेन स्यातां बहुलमिति यावत् ॥ कई । कीअ । कया ॥ जाइ । जीअ जया ॥ ताइ । तीए । तया ॥

इमाउ । इमीए । अनया ॥

कुरुचरी । कुरुचरा ॥
१५ साहणी । साहणा [= शाधना] सुप्पणही । सुप्पणहा [सूर्पणखा] हसमाणी । हसमाणा । इत्यादि यथादर्शनमूह्यम् ॥

हरिद्रेति । हलद्दी । हलद्दा । छाही । छाहा [छाया] ॥

स्वस्त्रेति । ङित्वाट्टिलोप· ॥ ससा । णणदा । दुहिआ । जाआ । वाला । वद्रूपन्नेयम् ॥
२० २४५ स्यादावारःऋतः पित्रादेस्त्वरः सौ तु आन वा ॥५।११॥
धौ त्वद्वरं च पित्रादेरुद्दतामस्यमौषु वा ॥

स्यादाविति ॥ स्यादौ परे ऋते आर स्यात् ॥ सर्गो तो डो । कत्तारो । कत्तारा ॥ कत्तारं । कत्तारे । कत्तारेण । कत्तारेणँ ॥ कत्तारेहिं । कत्तारेहिँ । कत्ताराओ । कत्ताराओँ । कत्तारत्तो । कत्ताराउ । कत्ताराउँ ॥ कत्ताराहिन्तो ।
२५ कत्ताराहि । कत्तारा ॥ भ्यसि । कत्तारासुन्तो । कत्तारेसुन्तो । कत्तारा । हिन्तो । कत्तारेहिन्तो । कत्ताराहि । कत्तारेहि ॥ इत्यधिकम् ॥ लुग्वर्जम् । कत्तारस्स । कत्ताराणं । कत्तारम्मि । कत्तारे । कत्तारेसुं । कत्तारेसुँ ॥ रामवद्रूपमुन्नेयम् ॥ एव भर्तृहर्तृनेत्रादयस्तृजन्ता. । लुप्तस्यादिविवक्षया भत्तार-विहिअ ॥

पित्रेति । पितृमातृभ्रातृयातृजामातृ-दुहित्रादीनामौणादिकानाम् ऋत. स्यादौ
३० अरः स्यात् ॥ आरस्यापवाद· ॥ पिअरो । पिअरा । पिअरमित्यादि ।

सौ तु इति ॥ सौ तु परे ऋकारमात्रस्य आत्वं वा स्यात् । कत्ता । पिआ

जामाआ । भाआ ॥ पक्षे कत्तारो । पिआरो । जामाअरो । भाअरो ॥५।११॥

औ इति । सम्बुद्धौ तु परे ऋतोऽद्वा स्यात् । हे कत्त । हे दाअ । हे पिअ । हे माअ । पक्षे—हे कत्तार । हे दाआर । हे पिअर । हे भाअर ।

अरमिति । अस्य औ अरं इत्यादेशः । हे पिअरं । पक्षे—हे पिअ ॥ हे पिअर । हे पिअरा ॥ ५

उद्दतामिति ॥ सि-अम्-औ एतद्वर्जेषु स्यादिषु परतः ऋत उद् वा स्यात् ॥ जस्-कत्तू । कत्तुणो । कत्तउ । कत्तओ । कत्तवो ।

शसि ॥ कत्तू । कत्तुणो ॥

टा—कत्तुणा ॥

भिस्—कत्तूहिं । कत्तूहिँ ॥ १०

ङसि—कत्तुत्तो । कत्तूदो २ । कत्तूदु २ । कत्तूहिन्तो । कत्तूहि । कत्तू ॥

एतान्येव । सुन्तोधिकानि लुग्वर्जानि भ्यसि ॥

ङस्—कत्तुणो । कत्तुस्स ।

आम्—कत्तूण । कत्तूणँ ।

ङि—कत्तुम्मि ॥ १५

सुप्—कत्तूसु । कत्तूसु ॥

पक्षे आरादौ कत्तारो । पिअरो । इत्यादि ॥

एव पिउणो = पितु । जामाउणो [= जामातुः] । भाउणो [= भ्रातु] ॥ पिउणो [= पितृणाम्] इत्याद्यपि ॥

अस्यमौषु किम् । सि—पिआ [= पिता] ॥ कत्ता [= कर्त्ता] ॥ अम्— २० पिअर [=पितरम्] ॥ कत्तारं [=कर्त्तारम्] ॥ औ—पिअरा । कत्तारा । [पितरौ । कर्त्तारौ] ॥५।११॥

२४६ मातुर्जनन्यामाईउ देवतार्थे त्वरा भवेत् ।
वात्सर्वादेर्ङेसिमामो ङेस्तु स्सि-म्मि-त्थ-हिं ततः ॥
किंयत्तदिदमेतद्भ्योदन्तेभ्यष्टा तु वा ङिणा ॥५।१२॥ २५

मातुरिति ॥ जनन्यर्थस्य मातुर्ऋतः स्यादौ परे आ-ई-ऊ-इति त्रय स्युः । माआ । माई । माऊ । [= माता] ॥ माआउ । माआओ । माअं । पक्षे माआरा माअरं । इत्यादि ॥

माईआ । माऊआ । माईए । माऊए ॥

देवेति । देवतार्थाभिधो मातुर्ऋतः अरा इत्यादेशः स्यात् । नमो माअराण । ३०

स्यादावित्येव ॥ माइलणो । माइदेवो ॥

सर्व्वादेः । सव्वो । हे सव्वो । हे सव्वा । हे सव्व । बलि तु सव्वे । अण्णे । जे । ते । के । कअरे । इअरे । एक्के । एए । इति सिद्धरूपाश्रयादेव सिद्धम् ॥ तेन सर्वादेर्डेर्जसः इति नारम्यते अपवादाभावे उत्सर्गस्यैवाव्याप्यत्वात् ।

शसो डे । सव्वे । जे । ते । के । सव्वेण । जेण । सव्वेहिं । सव्वेहिँ । जेहिं । जेहिँ । तेहिँ । तेहिं ॥

चतुर्थ्याः षष्ठी । सव्वस्स । जस्स । कस्स ॥

वात् इति । अवर्णान्तात्सर्वादेरामो डेसिं इत्यादेशो वा स्यात् ॥ सव्वेसिं [=सर्वस्मिन्] । अण्णेसिं [=अन्यस्मिन्] । जेसिं [=यस्मिन्] केसिं [=कस्मिन् । पक्षे सव्वाण-सर्वेषाम्] । जाण [=येषाम्] । काण [=केषाम्] । तपरत्वाभावात् स्त्रियामपि ॥

सव्वेसिं [=सर्वस्याम्] । अण्णेसिं [=अन्यस्याम्] । सर्वासाम् । अन्यासाम् इत्यर्थः ॥

ङसेस्तोदो । सव्वत्तो । अण्णत्तो । सव्वाओ इत्यादि । भ्यस्यपि प्राग्वत् । षष्ठी सूक्ता ॥

डेस्त्विति ॥ अवर्णान्तात् सर्व्वादे परस्य डे एते चत्वारः स्युः । सव्वस्सिं । सव्वम्मि । सव्वत्थ । सव्वहिं । अण्णस्सिं । अण्णम्मि । अण्णत्थ । अण्णहिं ॥

किंयत्तद्भ्यः स्त्रियामपि । पक्षे काए । कीए । जीए । जाए । ताए । तीए ॥

आवीपौ निरङ्कुशौ इत्यावीपौ किमः । क । को । के ॥ क । के ॥

किं यदिति ॥ किणा । केण [=केन] ॥ जिणा । जेण [=येन] ॥ तिणा । तेण [=तेन] ॥ इमिणा । इमेण [=अनेन] ॥ एदिणा । एदेण [=एतेन] ॥ भिसि-केहिं । जेहिं । तेहिं ।

चतुर्थ्या षष्ठी ॥५।१२॥

२४७ किंयत्तद्भ्यो ङसो वासः स्सा से वा स्त इदन्ततः ।
किंतद्भ्यां डास डेसिंणा-आमो म्हा वा यदो ङसेः ॥५।१३॥

किंयदिति । एभ्यो ङसः स्थाने आस इत्यादेशो वा स्यात् ॥ पक्षे स्स ॥ कास । कस्स [=कस्य] ॥ जास । जस्स [=यस्य] ॥ तास । तस्स [=तस्य] ॥

स्त्रियामाकृत्तादपि । कस्याः=कास । [यस्याः=] जास ॥ [तस्याः=] तास ॥ पक्षे काए । जाए । ताए ॥

स्सा इति । इदन्तेभ्यस्तु किमादिभ्यो ङसः स्सा-से इत्यादेशौ वा स्तः । आवीपौ निरङ्कुशौ इति ईप्पक्षे ह्रस्वस्तु कुक्मरः ॥ संयोगे ह्रस्वता । किस्सा । तीसे । तीअ । तीआ । तीए । तीइ ॥

किंतदिति ॥ कास । केसिं । काण ॥ तास । तेसिं । ताण ॥ किंतद्भ्यां किम् । जेसिं । इमेसिं ॥

म्हा इति ॥ अम्हा । पक्षे जाओ । जाउ । इत्यादि ॥५।१३॥

२४८ किमो ङसेर्डिणो स-म्हा वा डोम्हा तदोपि वा ।
किंयत्तद्भ्यस्तु ङेः काले डाहे डाला इआ च वा ॥५॥१४॥ ५

किमो इति । पक्षे तो-दो-प्रभृतय । किणो । कीस । कम्हा । कत्तो । कादो इत्यादि ॥ तो । तो । त ॥

डोम्हा इति । तदः परस्य ङसे. डो-म्हा इत्येतावपि वा स्तः । पक्षे दो-प्रभृति ॥ तो । तम्हा । ताओ । ताओ तउ ॥

किंयदिति ॥ पक्षे हिं-स्सिं-म्मि-त्था । कस्मिन् काले-काहे । काला । कइआ । १० कहिं । कस्सिं । कम्मि । कत्थ ॥ जाहे । जाला । जइआ [= यस्मिन्] । ताहे । ताला । तइआ ॥ [=तस्मिन्] ॥

ताला जाअंति गुणा जाला ते सहिअएहिं घेप्पंति ।
रविकिरणाणुग्गहिआइँ होन्ति कमलाइं कमलाइं ॥
[=तदा जायन्ते गुणा यदा ते सखीभिर्गृह्यन्ते । १५
रविकिरणानुगृहीतानि भवन्ति कमलानि कमलानि ॥] ॥५।१४॥

२४९ स्यादौ तदस्तु णः क्वापि किमः कस्त्र-तसादिषु ।
स्यादाविदमिमः सौ वा पुंस्ययं चेमिआ स्त्रियाम् ॥५।१५॥

स्यादाविति ॥ क्वापि यथालक्ष्यम् ॥ णं पेच्छ=तं पश्येत्यर्थः ॥ स्त्रियामपि ॥ हंतु नामिअमुही णं तिअडा = हन्तुं नामितमुखी तं त्रिजटा ॥ णेण भणिअं = तेन २० भणितम् ॥ णए=तया । णेहिं कअं = तैः [कृतम्] ॥ णाहिं कअं = ताभिः [कृतम्] ॥

किमः इति ॥ कत्थ= कुत्र । तस्—कओ । कत्तो । कदो = कुतः ॥ स्यादौ तु संस्कृतवत् सिद्धम् ॥ को । के । कं ॥

स्यादाविति । इदम्-शब्द इम-रूपमापद्यते स्यादौ परे । इमो । इमा [इमे]= २५ अयम् । इदम् । इमम् ॥

सौ वा इति । इदमः सौ परे पुंसि अयम् इति आदेशो वा । स्त्रियां तु सौ इमिआ इत्यादेशो वा स्यात् ॥ अहवायं कअकज्जो=अथवायं कृतकार्यः । इमिआ वाणिअधूआ = [इयं वणिग्दुहिता] । पक्षे—इमो राओ [अयं राजा] ॥ इमा अम्हणी [=इयं ब्राह्मणी] ॥ इमे चिट्ठंति [= इमे तिष्ठन्ति] ॥ इमाओ । इमाउ । ३० इमाओ जुवइओ = [इमाः] युवतयः ॥५।१५॥

२५० स्यमूभ्यां सहेदमः क्लीबे स्यादिदं इणमो इणं ।
द्वयोरिमेणं णमिमं शष्टाभिस्त्विमेणे च ॥५।१६॥

स्यमिति । इमापवादः । इदं वणं [=इदं वनम्] । इणमो राअकुलं [इदं राजकुलम्] इणं घरं [= इदं गृहं] चिट्ठति पेक्ख वा [तिष्ठति प्रेक्षस्व वा] ॥

५ द्वयोरिति ॥ स्त्रीपुंसयोरिदमो इमा सह अम् एते स्यु. ॥ इणं णं इमं वा पेक्ख ॥

शस् इति ॥ शसाद्यन्तस्येदम. इमेणे एतौ स्त. ॥ णं पेच्छ । इमे वा णेण कअं । इमेण वा णेहिं कअ । इमेहिं वा [= एभि. कृतम् ॥५।१६॥

२५१ भिस्सुप्-स्सास्सिषु वा अस्य ङसाम्भ्यां वास्य से-सिमौ ।
ङ्यन्तस्य त्विह न त्थो ङेः हिं च नास्येदमेतदोः ॥५।१७॥

१० भिसिति ॥ त् इत् । एहि । आहि । पक्षे णेहि । इमेहि ॥

ङसेति । ङसा अमा च सहितस्येदम क्रमात्से-सिं इत्यादेशौ स्त । से गुणा तस्येत्यर्थ ॥ सिं सील = एषामित्यर्थ ॥

केचिदामापि सह से-आदेशमाहु स्त्रियामपि ॥ पक्षे अस्स । इमस्स । इमेसिं । इमाणं ॥

१५ ङ्यन्तेति । सप्तम्येकवचनान्तस्य इदम इह आदेशो वा स्यात् । इह संस्कृत-समम् । पक्षे इमस्सिं ॥

न त्थो इति । इदमो ङेः स्थाने ङेस्तु-स्सि-म्मि-त्थ-हि-त्त इति प्राप्तः त्थो न स्यात् ॥

हिं चेति । अनयोर्ङे स्थाने हिं-आदेशश्च न स्यात् । तेन इदम स्सि-म्मि

२० एव । अस्सि । इमस्सि । इमम्मि । एसु । इमेसु ॥५।१७॥

२५२ सिना सहैतदोक्लीबे स्यादिमो इणमो इण ।
वदैतदोश्च वा स्यातां ङसाभ्या सह से-सिमौ ॥५।१८॥

सिना इति । इणमो राआ [= अयम् राजा] । इण [= अयम्] । सैषयोर्वा इति वा डो ॥ एसो । एसो संस्कृतवदेव । एस इति सिद्धे एसादेशकरण

२५ क्लीबार्थम् । एस सिर [= एतत् शिर] ॥

स्त्रियामपि । पक्षे आपोभावार्थे च (?) । सवस्स वि एस गई [सर्वस्यापि एषा गति] । सव्वाण वि पत्थिवाण एस मही [= सर्वेषामपि पार्थिवानामेषा मही] ॥ पक्षे संस्कृतवत् । एषा चउरिआ [= एषा चतुरिका ॥ एसो पुरिसो [= एष पुरुषः] । एस राउल [= एतद् राजकुलम्] ॥

३० तदेतदोस्तस्य सोऽक्लीबे सत्विति तु नास्त्यत्र तदो स. सावन्त्ययोः इति संस्कृतवदेव सिद्धेः ॥ क्लीबे तु सोर्लुका लुप्तत्वात् सत्वं न भविष्यति ।

जसि—एए धण्णा [= एते धन्याः] ॥ एआओ महिलाओ [=एता महिला.] ॥

एआइँ वणाइँ [एतानि वनानि ॥

अमि । एदं । एअ एदं । [एतम्] ॥

शसि । एए [= एतान्] ॥

टायाम् । किंयत्तदिदमेतद्भ्योऽन्त्येऽथष्टा तु वा डिणा इति डिणा वा ॥
एदिणा । एदेण [एतेन] ॥ भिसि-एदेहिं । एएहिं । [= एभि] ॥ 5

चतुर्थ्यां षष्ठी ॥

तदेतेति ॥ एतयोराभ्या सह क्रमात् से-सिं एतौ वा स्त । सेअ हिअं=एतस्य
हितम् इत्यर्थ । पक्षे एअस्स । एएसिं राअणं = एतेषां राज्ञाम् ॥५।१८॥

२५३ वैतदो ङसिना एत्तो एत्ताहे त्थे त-शब्द-लुक् ।
म्मौ त्वेरदीद्वा काले ङेस्त्वेत्ताहे एकतस्त्विआ ॥५।१९॥ १०

वैतदो इति । ङसिना सहैतद एतावादेशौ वा स्त ॥ [एतस्मात् ग्रामात् =]
एत्तो गामादो ॥ एत्ताहे वा । पक्षे एआओ । एआउ । एआहिन्तो । एआहिं ।
एआ ॥ भ्यसि—एअत्तो । एआओ । एआउ । एआहिन्तो । एआहि । एआसुन्तो ॥

षष्ठी तूक्ता ॥

त्थे इति । ङेस्तु स्सिं-म्मि-त्थ-हिं-त्त इति विहते त्थे परे एतदस्त-शब्दस्य १५
लुक् स्यात् ॥ एतस्मिन् इति एत्थ । एअस्सिं । एअम्मि ।

म्मौ इति ॥ एतद एकारस्य अत् ईच्च वा स्तो म्मिशब्दे परे ॥ अअम्मि ।
ईअम्मि । पक्षे एअम्मि ॥

हिं च नास्येदमतदोः [प्रा च. ५।१७] इति हिं न भवति ॥

काले इति । काले वाच्ये ङ्यन्तस्य एतद एत्ताहे इत्यादेशो वा निपात्यते ॥ २०
एतस्मिन्काले एत्ताहे । पक्षे स्सिं-म्मि-त्था ॥

एकेति ॥ एकशब्दात् ङे इआ-आदेश स्यात् । एकस्मिन् = एक्कइआ । पक्षे
एक्कस्सिं । एक्कम्मि । एक्कत्थ । एक्कहिं ॥

[शेषं सर्ववत् ॥५।१९॥

२५४ वादसोह सिना नान्यत् स्यादौ मुम्मावएअ वा ॥ २५
युष्मदस्तु सिना साकं तुं-तुवं-तं-तुहं-तुमं ॥५।२०॥

वादसो इति । सिना सहितस्यादस अह इत्यादेशो वा स्यात् ॥ तत्र च कृते
सर्गे तो-डो स्त्रियामाप् । क्लीबे स्वम्-स्योरिन्दु-बिन्दू इति एतन्न भवति ॥
[असौ पुरुषः =] अह पुरिसो । [असौ युवती =] अह जुवई ॥ [अद. वनम्=]
अह वणं ॥ असौ=अद. ॥ पक्षे ॥ ३०

स्यादाविति । स्यादौ परे अदसो मु. स्यात् । स्याम्-अल्-शस्-लुक्-हि-सुप्स्वपि

इति दीर्घः ।। अमू पुरिसो । अमू साला । अमुं वणं ।।

शेष गुरुधेनुमधुवत् ।

म्मावे इति । ङ्यादेशे म्मिशब्दे परे अदस अअ इअ इत्यादेशौ वा स्तः ।। अमुष्मिन् इति अअम्मि । इअम्मि । पक्षे अमुम्मि । संग्रहश्च ।।

५ सौ अह अमू जसि अमुणो अमओ अमुवो

अमवो अमुउ अमूओ । अमुणो अमू ।।

स्त्रिया तु—अमू । अमूउ । अमूओ ।।

अमि-अमुं ।।

शसि-अमुणो । अमू ।।

१० स्त्रियां तु—अमूओ । अमूउ । अमू ।।

टायाम्—अमुणा ।

स्त्रियां तु—अमूअ । अमूआ । अमूए । अमूइ । अमूहिं । अमूहिँ ।।

ङस् टावत् ।

अमूण । अमूणँ ।

१५ ङसिरपि टावत् । पक्षे अमुत्तो । अमूओ । अमूउ । अमूहिन्तो ।।

भ्यसि—अमूसुन्तो इत्यधिकम् ।

ङस्—अमुणो । अमुस्स । अमूण ।

ङि—अअम्मि । इअम्मि । अमुम्मि । अमूसु ।।

युष्मद इति ।। अस्य एते पञ्चादेशा स्यु । त तुव तु तुह तुमं

२० दिट्ठो ।।५।२०।।

२५५ तुज्झे-तुम्हे-तुम्ह-तुब्भे-तुब्भ च भे जसा ।
तुए तुमे-तुमं-तं-तुं-तुव-तुह , भवेदमा ।।५।२१।।

तुज्झ इति । जसा सहितस्य युष्मद एते अष्टौ स्यु. । तुज्झे राआणो । तुम्हे । तुम्ह । तुब्भे । तुब्भ । चोनुक्तसमुच्चयार्थ. । तेन तुम्हे । ते भे यूयमित्यर्थ ।।

२५ तुए इति ।। अमा सहितस्य सप्तैते स्यु. ।। तुए वन्दामि । [= त्वा वन्दे] तुमे तुमं तु तं तुवं तुह त्वामित्यर्थ ।।५।२१।।

२५६ वो-तुब्भ-तुब्भे-तुय्हे-भे-उय्हे-तुम्मे-तुम्हे-शसा ।
भे-दे-दि-ते-तइ-तए-तुमए-तुमाइ कार्यास्तुमे तुमइ
टासहिते तुमं च ।।५।२२।।

३० वो इति ।। शसा सहितस्यैते अष्टौ स्यु । वो पेच्छामि । युष्मान् पश्यामि । तुब्भ-तुब्भे तुय्हे भे उय्हे तुय्हे तुम्हे युष्मान् इत्यर्थं ।।

मे-दे इति । टासहिता एते आदेशाः स्युः ॥ मे मणियं । दे दि ते तइ तए तुमए तुमाइ तुमे तुमइ तुमं त्वयेत्यर्थः ॥५।२२॥

२५७ तुब्भेहि तुज्झेहि तुम्हेहि तम्हेहयुब्भेहि-उम्हेहि-तुअं भिसा ते ।
तइ-तुव-तुम-तुह-तुब्भास्तुब्भस्तुम्हश्च जायतेऽस्य ङसौ ॥५।२३॥

तुब्भेहीति । भिसा सहितस्य युष्मदोऽष्टौ आदेशाः स्युः । तुब्भेहि मन्तिअं । तुज्झेहि । तुम्हेहि । तम्हेहि । उब्भेहि । उम्हेहि । तुअ । ते । युष्माभिर्मन्त्रित-मित्यर्थः ॥ ५

तइ इति । ङसौ परेऽस्य युष्मद सप्तैते स्यु. ॥ ङसेस्तु यथाप्राप्ताः त्तो-दो-प्रभृतय स्यु. । पक्षे तहित्तो प्रभृतयश्चत्वारो ङसिना सहितस्य स्यु । तइत्तो । तईदो । दन्तलोपे तईओ । तईदु । तईउ । तईहिन्तो ॥ १०

नादन्तादेरिति हिलुकोरभाव । एवं तुवादेरपि ऊह्यम् ॥ वलोपे तुअत्तो । ङस्यन्तस्यादेशपक्षे तु तहित्तो । तुब्भे । तुज्झ । तुम्ह । त्वदित्यर्थः ॥ ङस्यन्तस्य आदेशपक्षे तुहित्तो ॥५।२३॥

२५८ तुब्भस्तुज्झश्च तुम्हश्चेति भ्यसीह चत्वारः ।
प्रागुक्तास्त्तोदो दु-हि-हिन्तो-सुन्तो भ्यसोपि संयोज्याः ॥५।२४॥ १५

तुब्भेति । पञ्चम्या भ्यसि परे युष्मद स्तुब्भादय. स्यु । भ्यसश्च स्थाने त्तो-दो प्रभृतय सामान्येनोक्ता आदेशा प्रयोक्तव्या इति सौकर्यार्थं स्मार्यन्ते ॥ तुब्भत्तो । तुज्झत्तो । तुम्हत्तो । तुय्हत्तो ॥ एव दो-द्वादिष्वपि तुब्भादो इत्याद्युदाहार्यम् ॥५।२४॥

२५९ ङसा तइ-तु-ते-तुम्ह-तुहं-तुह-तुमे-तुम । २०
तुमाइ-तुव-तुब्भोब्भोम्हो-म्ह-तुज्झ-दे-देइए ॥५।२५॥

ङसा इति । ङसा सहितस्य युष्मद एकोनविंशतिरेते स्यु. ॥ [तव धनम् =] तइ धणं । तु ते तुम्ह तुहं तुह तुमे तुमे तुमाइ तुव तुब्भ उब्भ उब्भ उम्ह तुज्झ दि देइए तवेत्यर्थः ॥५।२५॥

२६० तुब्भाण-तुम्हाण-तुवाण-तुब्भं तुम्हं च तुज्झं तुमाण तुब्भं । २५
तुज्झाण-उम्हाण-उहाण-भे-वो तु-तुज्झ-तुम्हाः सहितस्य
आमा ॥५।२६॥

तुब्भाणेति । आमा सहितस्यैते षोडश स्युः । तुब्भाण कलहो । तुम्हाण तुवाण तुब्भ तुम्ह तुज्झ तुमाण तुब्भ तुज्झाण उम्हाण उहाण भे वो तु तुज्झ तुम्ह युष्माकमित्यर्थः ॥ ३०

टामोणेऽस्य इति पक्षे बिन्दु ॥ तुब्भाणं । तुम्हाणं । तुवाणं । तुज्झाणं ।

तुमाणं उम्हाणं तुहाणं—एवं त्रयोविंशतिः रूपाणि ॥५।२६॥

२६१ तुमे तुमाइ तुमए तए तइ ङिना सह।
तुब्भ-तुम्हौ तुज्झ-तुवौ तु-तुमौ तुह ङौ परे ॥५।२७॥

तुमे इति। ङिना सहितस्य पञ्चैते स्युः॥ तुमे ठिअं। तुमाइ तुमए तए
५ तइ। त्वयि [स्थितम्] इत्यर्थः॥

तुब्भेति। युष्मदो ङौ परे एते सप्त स्युः। ङेस्तु यथाप्राप्तं म्मि-प्रभृति॥
तुब्भम्मि। तुम्हम्मि। तुज्झम्मि। तुवम्मि। तुम्मि। तुमम्मि। तुहम्मि। पक्षे
तुब्भे इत्यादि ॥५।२७॥

२६२ सुप्येषे तु-तुव-तुब्भ-तुज्झ-तुम्हान्तिमस्य वैत्।
१० सिना सहास्मदोऽहं म्मि अम्म्यम्हि अहयं अहं ॥५।२८॥

सुप्यपि परे एते तुब्भादयः स्युः॥ एतेषु च परेषु अत सुभिस्सुपो. इत्युक्त-
मेत्वं वा स्यात्। तुब्भादित्रयाणां त्वमन्तस्यात्वं च वा स्यात्॥ तुब्भसु। तुब्भेसु
तुम्हसु तुम्हेसु तुज्झसु। तुज्झेसु॥ आत्वपक्षे तुब्भासु। तुज्झासु। तुम्हासु॥
तुवासु। तुवसु। तुवेसु॥ एवं परेषामपि॥

१५ सिनेति। सिना सहितस्यास्मद एते षडादेशाः स्यु। हे अम्हणो अम्मि
अम्मि अम्हि म्हि अहय अहं ॥५।२८॥

२६३ जसा सह त्वम्ह-अम्हे-अम्हो मे भो वयन्तथा।
ममं मिममहं मं मि णेणं मम्हाम्हम-अम्म्यमा ॥५।२९॥

जसेति॥ जसा सहितस्यैते षट् स्यु। अम्ह भणामो। अम्हे अम्हो भो
२० मे वयं॥

ममम् इति। अमासहितस्यैते दश आदेशाः स्युः। मम पेच्छ। मिम।
अहं। मं। मि। णेणं। मम्हा। अम्ह। अम्मि। मामित्यर्थः ॥५।२९॥

२६४ अम्हे-अम्हो-अम्हणो च चत्वारः स्युः शसा सह॥
ममाइ-ममए-मेमि ममं-मइ-मया-इणो ॥५।३०॥

२५ २६५ मए टान्तस्य अम्हेहि अम्हाहम्हेम्ह-णो भिसा॥
ङसौ मइ-ममौ मज्झमहौ अम्हममौ ङ्यसि ॥५।३१॥

अम्हे इति। अम्हे रक्ख। अम्हो। अम्ह। णे। अस्मान् रक्षेत्यर्थ॥

ममाइ इति॥ टान्तस्यास्मदो नवैते स्युः॥ ममाइ कअं। ममए। मे।
मि। ममं। मइ। मया। इणे। मए। मया [कृतम्] इत्यर्थं ॥५।३०॥

३० अम्हे हीति॥ भिसा सहितस्य पञ्चैते स्यु। अम्हेहि कअं। अम्हाहि।
अम्हे। अम्हणो। अस्माभिः [कृतम्] इत्यर्थः॥

ङसी इति । पञ्चम्येकवचने ङसौ परे अस्मद एते चत्वारः स्युः ॥ ङसेस्तु यथाप्राप्ताः तोदो प्रभृतयः । मइत्तो गदो । ममत्तो । मज्झत्तो । महत्तो ॥ मत्त इत्यर्थ ॥ एवं दोप्रभृतिष्वप्युदाहार्यम् ॥

अम्हेति ॥ भ्यसि परे एतौ स्त. ॥ भ्यसस्तु यथाप्राप्ताः ॥ अम्हत्तो । ममत्तो । एव दो-दु-हिन्तो हि-सुन्तोष्वप्यूह्यम् ॥५।३१॥ ५

२६६ ङसाम्हाम्हंमज्झमज्झं महं मह च मे मइ ।

आमा सह त्वम्ह अम्हं अम्हे अम्हो महाण च ॥५।३२॥

२६७ अम्हाण-मज्झ-मज्झाण-णो च णे च ममाण च ।

ङिना सह मए मे मि म माइ मइ पञ्चकम् ॥५।३३॥

ङसा इति । षष्ठ्येकवचनेन सहितस्यास्मद एते अष्टौ स्युः । चकार उक्तस- १० मुच्चयार्थः । तेन मम इत्यपि । अम्ह धण । अम्हं मज्झ मज्झ मह मह मे मइ= मम [धनम्] इत्यर्थ ॥

आमा इति । अम्ह सुओ [= मम सुतः] ॥ अम्हं अम्हे अम्हो महाण अम्हाण मज्झ मज्झाण णो णे ममाण [= अस्माकमित्यर्थ] ॥

टामोर्णस्य इति बिन्दुपक्षे ममाण ॥ १५

महाणं अम्हाणं मज्झाणं एव पञ्चदश रूपाणि ॥

ङिनेति ॥ मए ठिअ [= मयि स्थितम्] । मे मि म माइ मइ मयी- त्यर्थः ॥५।३२-३॥

२६८ मह मज्झ ममाम्हा ङौ सुप्येद्वा म्हस्य अत्व वा ॥

अन आणः पुंसि वा सौ त्वाद्वा नित्यं तु-जश्-शसोः ॥५।३४॥ २०

महेति । ङौ तु परे अस्मद एते चत्वार स्युः । ङेस्तु यथाप्राप्ता ॥ महम्मि ठिअं [= मयि स्थितम्] ॥ मज्झम्मि । ममम्मि । अम्हम्मि ॥ पक्षे महे मज्झे ममे अम्हे ॥

सुप्येद्वेति ॥ सुपि च परे अस्मदो महादयः स्युः । तेषु च कृतेषु अत एभिस्सुपि' इति प्राप्तमेत्वं च वा स्यात् । महेसु । महसु । मज्झेसु । मज्झसु । २५ ममेसु । ममसु ॥

अम्हेति ॥ सुपि परे अस्मदादेशस्य अम्ह-शब्दस्य आत्व च वा स्यात् ॥ अम्हासु । अम्हेसु । अम्हसु ॥

अन इति । अकारान्तस्य-शब्दस्य आण इत्यादेशो वा स्यात् । अदन्तत्वात्सर्गे तोडो इत्यादि कार्यम् ॥ ब्रह्मन् - बम्हाणो । हे बम्हाण । हे बम्हाणा ॥ असि ३० बम्हाणा । बम्हाणं । बम्हाणो । बम्हणेण बम्हाणेण । बम्हाणेहिं । बम्हाणेहि । बम्हाणत्तो । बम्हाणाओ । बम्हाणाउ । बम्हाणाहिन्तो । बम्हाणाहिं । बम्हाणा ॥

भ्यस्यपि—बम्हाणेहिन्तो । बम्हाणेसुन्तो । बम्हाणेहि । पुत्वाभावे बम्हाणहिन्तो इत्यादि ॥ बम्हाणस्स । बम्हाणाण । बम्हाणम्मि । बम्हाणो । बम्हाणेसुं बम्हासु ॥ एवं युवन्मघवन्श्वादयः ॥

पुंसि किम् । शर्मन् = सम्म । [कर्मन् =] कम्मं ॥ आणाभावपक्षे ॥

५ सौ इति ॥ अन सौ परे आत्व वा स्यात् । डोपवाद । सिलोपः । बम्हा । पक्षे डो । बम्हो ॥

निव्यमिति ॥ अनयोरन. परयो आत्वं नित्य स्यात् ॥ बम्हा चिट्ठति ॥५।१४॥

२६९ जश् शस्-ङसि-ङसां स्थाने णो वा टायास्तु णा स्मृतः ।
णो-णा-ङौ राइ राज्ञो वा अमाम्भ्यां राइण च वा ॥५।१५॥

१० जसिति । एषां स्थाने णो वा स्यात् । आत्वम् । बम्हाणो चिट्ठन्ति । बम्हाणो पेच्छ [=ब्राह्मणा. तिष्ठन्ति । ब्राह्मणान् प्रेक्षस्व] ॥ अमि सिद्धरूपाश्रयेण बम्हाण । बम्हाणो । बम्हे । बम्हा [= ब्राह्मणम्] ॥

टाया इति ॥ अनन्तात्परस्य टाप्रत्ययस्य णा-आदेश । बम्हणा । [=ब्रह्मणा] ॥ राअणा [= राज्ञा] ॥ बम्हेहिं । बम्हेहि [ब्रह्मभिः ॥ बम्हणो [= ब्रह्मण] ॥

१५ बम्हत्तो । बम्हाओ । बम्हाउ । बम्हाहिन्तो । बम्हाहि । बम्हा [ब्रह्मण] ॥ भ्यस्यपि तद्वत् ॥ बम्हासुन्तो = [ब्रह्मभ्य] ॥ ब्रह्मणो । बम्हणस्स [= ब्रह्मण] ॥ बम्हाणं [=ब्रह्मणाम्] ॥ बम्हम्मि [= ब्रह्मणि] । बम्हेसु । बम्हेसु [=ब्रह्मसु] ॥

एव जुवा [= युवा] ॥ जुवाणो । जुवाण । [अर्वा =] अव्वा ॥ अव्वाणो ॥ उच्छा । उच्छाणो ॥ पूसा । पूसाणो ॥ तक्खा । तक्खाणो । श्वन्-सा ।

२० साणो [= श्वा । श्वानः] । सुकम्मा । सुकम्माणो [= सुकर्मा । सुकर्माणः] ॥ गावा । गावाणो [= ग्रावा । ग्रावाण] ॥ राजन्-राआणो । राआण । हे राआणा । अदन्तत्वाद्ग्रामवद्रूपम् ॥ आणाभावपक्षे सौ त्वाद्वा । हे राआ । हे राअ [= हे राजन्] ॥

जसि—णोणा इति ॥ राज्ञो राइ इत्यादेशो वा स्यात् णो-णा-ङिषु परेषु ॥

२५ राइणो । पक्षे राआणो । राआ ॥

अमामिति ॥ अमा आमा च सहितस्य राज्ञो राइणं इत्यादेशो वा स्यात् ॥ राइणा पेच्छ [= राजान प्रेक्षस्व] ॥ पक्षे राअ । शसि राए । राआ ॥५।१५॥

२७० रण्ण् णाणोष्टा-ङसि-ङस्सु राई वा भिस्भ्यसाम्-सुपि ॥
आत्मनः स्यादप्प-अत्त टाया वा णइ-आणि आ ॥५।१६॥

३० रणिति । टादिष्वादेशयो· णाणो इत्येतयो. परतो राज्ञो रण्ण् इत्या-देशो वा ॥ रण्णा । राणा । राइणा । राएण । राआणेण = [राज्ञा] ॥

राई इति। भिसादिषु चतुर्षु परतो राज्ञो राई इत्यादेशो वा स्यात्॥ राईहिं। राईहि [= राजभिः]॥ पक्षे राएहिं राएहि राआणेहिं। राआणेहि॥

चतुर्थी, षष्ठी। [राज्ञो धनम् =] राइणो धण। रण्णो। राअस्स। राआणस्स॥ आमि-[राज्ञां धनम् =] राइण धण। राईण। राआण। राआणाणं॥ राआण॥ 5

ङसौ राइणो। रण्णो। राअओ। रामाउ। राआहिन्तो। राआहि। राआ। राआणत्तो इत्याद्यपि। भ्यसि-राइत्तो राईओ। राईउ। राईहिन्तो। राइहि। राईसुन्तो। पक्षे राअत्तो। राआहिन्तो। राआसुन्तो। राएहिन्तो। राएसुन्तो॥ एव राआणोसुन्तो राआणासुन्तो [= राजभ्यः] इत्याद्यप्यूह्यम्॥

षष्ठी तूक्ता॥ राअम्मि। राइम्मि॥ राआणम्मि। राए। राआणे। राईसु। 10 राएसु। राआणेसु [= राजसु]॥

आत्मेति॥ आत्मन्-शब्दस्य अप्प-अत्त इत्यादेशौ स्याताम्॥ अप्पा। अप्पो॥ हे अप्पा। हे अप्प। जसि-अप्पाणो। अप्पा। अप्पाणा। अप्पाणो। अप्पे। अप्पा। अप्पाणा॥

टाया इति॥ आत्मन परस्य टा इत्यस्यैतौ वा स्त.॥ अप्पणइआ। 15 अप्पणिआ कअ। पक्षे अप्पणा अप्पाणेण। अप्पेहि। अप्पेहिं। अप्पणो। अप्पस्स अप्पाण॥

ङसौ—अप्पणो। अप्पाओ। अप्पाउ। अप्पाहिन्तो। अप्पाहि। अप्पा॥

भ्यस्यप्येवम्॥ विशेषस्तु अप्पासुन्तो॥ हिन्तोसुन्तोहिष्वेत्वविकल्पश्च॥ अप्पम्मि। अप्पेसु। अप्पेसु॥ आणादेशपक्षे तु अप्पाणो। अप्पाणा इत्यादि 20 रामवत्।

एव अत्ता। अत्तो अत्ताणो इत्याद्यप्यूह्यम्॥५।३६॥

[इति सुबन्तसंज्ञक. पञ्चम प्रकाशः]

— ०. —

षष्ठः प्रकाशः

अथ संख्या-प्रकाशः

अथ संख्या निरूप्यते ॥

२७१ एकस्मिन्कस्य गत्वद्विर्लोपाः शेषन्तु सर्ववत् ॥
जश्शस्भ्यां सहितस्य द्वे दुवे दो-दोणि-वेण्णि वे ॥६।१॥

एकस्मिन्निति ॥ एगो एक्को एओ ॥ हे एगो । हे एग । हे एगा । हे एआ । हे एक्को । हे इक्को ॥

५ जसि सर्व्वादित्वात्-एगे । एग । एगे । एगा । एगेण । एगेणं । एगेहि । एगेहिं ॥ एगस्स ॥

वास्सर्वादेर्ङसिम्मा.—एगेसिं । एगाण । एगाण । एगत्तो । एगाओ । एगाउ । [एकस्मात्] ॥

शौरसेन्यां तु एगादो । एगादु इत्यादि ।

१० ङ्यस्यप्येवम् ऊह्यम् ॥

एगस्सि । एगम्मि । एगत्थ । एगाह । एगेसुं । एगेसु ॥ एव एक—एअयोरपि रूपमुन्नेयम् ॥

द्विशब्दे एकवचनाभाव. ॥ द्विवचनस्य बहुवचनमेव ॥

जसिति । पञ्चैते स्युः ॥ दो । दोण्णि । वेण्णि चिट्ठन्ति पेच्छ वा [= द्वौ द्वे

१५ वा तिष्ठत प्रेक्षस्व वा] ॥

बे संयोगे ह्रस्वता इति ह्रस्वत्वे दुण्णि । विण्णि ॥ उच्चारणसामर्थ्यादुभयम् इत्येके । तदेव सप्त रूपाणि ॥६।१॥

२७२ तृतीयादौ तु दो-बे द्व्यादेस्त्वामो ण्ह-ण्हमिष्यते ।
जश्शस्भ्यां सह तिण्णि त्रेस्तृतीयादिषु ती स्मृतः ॥६।२॥

२० तृतीयेति । भिसादेस्तु यथाप्राप्तमादेशः । दोहि । दोहिं । बेहि । बेहिं [= द्वाभ्याम्] ॥

द्व्येति । द्व्यादे संख्याया परस्यामो ण्ह-ण्हं इत्यादेशौ स्त. । दोण्ह । दोण्हं । बेण्ह । बेण्हं । ह्रस्वत्वपक्षे दुण्हं । दुण्ह । विण्हं विण्ह उभयमपीष्यते ॥ भ्यसि-दोत्तो-दुत्तो दोओ दोउ ॥

२५ शौरसेन्यां दोदो । दोदु । दोहिन्तो । दोसुन्तो ॥

षष्ठी लुक्‌वा ॥ दोसुं दोसु ॥ एवं बेत्तो । बित्तो । बेओ । बेउ इत्याद्यूह्यम् ॥
त्रिशब्दो बहुवचनान्त एव ॥ जस्शसोरिति ॥
तिण्णि चिट्ठंति । पेच्छ वा ॥ [= त्रय स्त्रिय. त्रीणि वा तिष्ठन्ति त्रीन् त्रीणि वा प्रेक्षस्व] ॥
तृतीयेति ॥ भिसो हिः । तीहिं । तीहि ॥ ५
चतुर्थ्याः षष्ठ्याम्—आम्-ण्ह-ण्ह ह्रस्व । तिण्ह । तिण्हं ॥
भ्यसि-तित्तो । तीओ । तीउ ॥
शौरसेन्यां—तीदो । तीदु । तीहिन्तो । तीसुन्तो । षष्ठी लुक्‌वा ॥ तीसुं । तीसु ॥६।२॥

२७३ चतुरशब्दस्य चत्तारि चत्तारो चउरो तथा ॥ १०
दीर्घो वा चतुरोनामि पञ्चादेराशतान्न हेत् ॥६।३॥

चतुरिति । तथेति जस्-शस्भ्यां सहितस्य चतुर एते त्रय. स्युः ॥ चत्तारि चिट्ठन्ति पेच्छ वा । [= चत्वार चतस्र. चत्वारि तिष्ठन्ति । चतुर. चतस्र चत्वारि प्रेक्षस्व वा] ॥ भिसादिषु लोपोन्त्यहल । क ग च —इति तलोप । भिसो हिः ॥
दीर्घेति ॥ आम्-वर्जेषु स्यादिषु परेषु चतुरोन्त्यस्य दीर्घो वा ॥ चऊहिं । १५
चऊहि । चउहि । चउहिं ॥ चऊहिन्तो । चउहिन्तो । चऊसुन्तो । चउसुन्तो । चऊसु । चऊसु ॥ चऊसु चउसु ॥
अनामि किम् ॥ चउण्ह । चउण्ह ॥
पञ्चादिषु जश्शसो. संस्कृतवच्च ॥
पञ्चेति ॥ अत एभिस्सुपो. इति विहितमेत्व पञ्चादिषु शतपर्यन्तेषु न स्यात् ॥ २०
अनदन्तत्वादेव सिद्धे. पञ्च-षट्-सप्तसु अनुवादोयम् स्पष्टार्थः ॥ दशादौ तु विध्यर्थः ॥ पंचहिं । पंचहि ॥ पंचत्तो । पचाओ । पचाउ । पंचाहिन्तो । पंचासुन्तो ॥ पचण्ह । पचण्ह ॥ पचसुं । पचसु ॥
षट्शब्दस्य छादेशो अन्त्यलोप । छ चिट्ठन्ति पेच्छ वा [षट् तिष्ठन्ति प्रेक्षस्व वा] ॥ छण्हं । छण्ह ॥ छत्तो । छाओ । छाउ । छासुन्तो ॥ छण्ह । छण्हं । छसु । २५
छसुं ॥
सप्तन्-शब्दस्य लुक्‌वा. इति पलोपे तस्य द्वित्वम् । सत्त चिट्ठन्ति पेच्छ वा + [= सप्त तिष्ठन्ति प्रेक्षस्व वा] ॥ सत्तहिं । सत्ताओ । सत्ताउ । सत्ताहिन्तो । सत्तासुन्तो । सत्तण्ह । सत्तण्ह । सत्तसु । सत्तसुं ॥
अष्टनो नलोपे ष्टस्य ठ. । शेषादित्वा द्वित्वम् । अट्ठ चिट्ठन्ति पेच्छ वा ॥ ३०
अट्ठहिं । अट्ठहि ॥ अट्ठण्ह । अट्ठण्ह ॥ अट्ठसु । अट्ठसुं ॥

एव नव ॥६।३॥

२७४ दशनो दह वा प्रायः सख्यादेस्तु रहः स्मृतः।
द्वेर्वा ते त्रयसः पञ्चपञ्चाशद्दशिन पण्णच ॥६।४॥

दशेति ॥ दह । दस ॥ दसमुहो दहमुहो [= दशमुख]॥ दहरहो ।
[= दशरथ] ॥

दसहिं । दहहिं । दहत्तो । दहाओ । दहादो दहाउ । दहासुन्तो । दहण्ह ।
दहण्हं । दहसु ॥

प्रायोग्रहणात् क्वचिन्न स्यात् ॥ दसमी अवत्था । [= दशमी अवस्था] ॥
दससु दिसासु [= दशसु दिक्षु] ॥

सख्येति । संख्यापूर्वस्य दशनो रह इत्यादेश स्यात् ॥ एगारह । एआरह ॥
[= एकादश] ॥

द्वेर्वेति ॥ पूर्वपदस्य द्विशब्दस्य वा इति पवर्गीयादेश. स्यात् ॥ बारह
चिट्ठन्ति पेक्छ वा ॥

पूर्वपदस्येति बाहुलकाल्लभ्यते ॥

ते इति ॥ पूर्वपदभूतस्य त्रयस् इत्यस्य ते इत्यादेशः स्यात् ॥ तेरह ॥

पञ्चेति । पञ्चन्-शब्दस्य पण्ण इत्यादेशः स्यात्पञ्चाशच्छब्दे दशन्-शब्दे च
परे ॥ पण्णरह । पञ्चदशेत्यर्थ ॥६।४॥

२७५ चतुरश्चो-चउ ततो दशनो हहः सोलहः ॥
स्युर्वीसत्तीसचालीसा विंशत्यादित्रयः क्रमात् ॥६।५॥

चतुरशब्दस्य चो-चउ इत्यादेशौ स्त संख्यायां परपदे ॥ चतुर्शब्दात्परस्य
दशन्-शब्दस्य द्विदकारादिर्दह इत्यादेश. स्यात् ॥ चोद्दह । चउद्दहे ॥

सोलहेति । षोडशेत्यस्य निपातनमेतत् । दशनो रहाभावे दस्य लत्वं
सस्य हत्व षष छत्वाभावश्च निपातनात्सिद्धम् । सोलह राआणो [षोडश
राजानः ॥]

सप्तनः पलोप-तद्वित्वे दशनो रह॰ दशविंश-इत्यात्वं सत्तारह [सप्तदश] ॥
ष्टस्य ट्ठ. । द्वित्वम् । अट्ठारह [= अष्टादश] ॥

स्युरिति ॥ विंशतित्रिंशच्चत्वारिंशदित्येषां क्रमात् वीस-तीस चालीस-इत्यादेशा.
स्यु ॥ एओणवीसा । एगोणवीसा । ऊणवीसा ऊनविंशतेः ॥ वीसा=[विंशतिः] ॥
बावीसा [= द्वाविंशतिः] । तेवीसा [= त्रयोविंशतिः] ॥ चोवीसा । [illegible]
[= चतुर्विंशतिः] ॥ पंचवीसा [= पञ्चविंशतिः] ॥ छव्वीसा [=षड्विंशतिः] ॥
[illegible] इति पलोपे शेषादेश इति तस्य द्वित्वम् । अट्ठावीसा [अष्टाविंशतिः] ॥

एओणत्तीसा [एकोनत्रिंशत्] । ऊनत्रिंशत् ॥ तीसा = [त्रिंशत्] ॥ एकत्तीसा एक्कत्तीसा [= एकत्रिंशत्] ॥ द्वात्रिंशत् । द्वेर्बः तीसादेशे कृते ह्रस्वः बत्तीसा ॥ तेत्तीसा [= त्रयस्त्रिंशत्] ॥ चोत्तीसा । चउत्तीसा [= चतुस्त्रिंशत्] ॥ पंचत्तीसा [= पञ्चत्रिंशत्] ॥ छत्तीसा [= षट्त्रिंशत्] ॥ सत्तत्तीसा [= सप्तत्रिंशत्] ॥ अट्ठत्तीसा [= अष्टात्रिंशत्] ॥ ५

बत्तीसातिरिक्तेषु पृथक्पदविवक्षया तकारस्य द्वित्वम् न इत्येके ॥ एओण-चालीसा [= एकोनचत्वारिंशत्] ॥ चालीसा [=चत्वारिंशत्] ॥ एगचालीसा । एअचालीसा । चलोपोपीत्येके एगआलीसा [= एकचत्वारिंशत् ॥६।५॥

द्विचत्वारिंशे—

२७६ द्विमुखश्च द्विकृत्वश्च द्विवारं द्विविधो द्विपात् । १०
द्विमात्रं च द्विवचनं द्विजातिश्च द्विवार्षिकः ॥६।६॥

२७७ द्व्यादिः कलः पदः पादश्चत्वारिंशो गुरुर्लघुः ॥
पञ्चाशत्सप्ततिः षष्टिर्नवतिर्द्विसहस्रपात् ॥६।७॥

२७८ सद्विरेफ-द्विजिह्व हस्तादौ-द्वेर्दुरिष्यते ॥
द्विधा-द्वितीय-द्विगुणा-द्विदलेषु तु वा भवेत् । ६।८॥ १५

द्विमुखेति ॥ चलोपः । दुआलीसा [= द्विचत्वारिंशत्] । तेआलीसा [= त्रिचत्वारिंशत्] । चोआलीसा । चउआलीसा [= चतुश्चत्वारिंशत्] ॥ पंच आलीसा [= पञ्चचत्वारिंशत्] । छआलीसा [= षट्चत्वारिंशत्] ॥ सत्तआलीसा [=सप्तचत्वारिंशत्] ॥ अट्ठआलीसा [= अष्टचत्वारिंशत्] ॥ अष्टाचत्वारिंशेप्येत-देव ॥ दीर्घह्रस्वौ समासेत्वाम् इति वचनात् ॥ २०

एकोनपञ्चाशत् । लोप्योऽन्त्यहल् इति तलोपः । शषो स स्त्रियामाप् ॥ पञ्चः पञ्चाशदस्ति पण्ण च इति पण्णादेशः । एओणपण्णासा [= एकोनपञ्चाशत् । पण्णासा [= पञ्चाशत्] ॥

२७९ दशविंशे सप्तन आ पञ्चाशे त्वेकपञ्चनोः ।
सप्ताष्टनोश्च पञ्चो वा पण्णो दीर्घात्तु पस्य वः ॥६।९॥ २५

दशेति । सप्तनः आत्वं स्याद्दशविंशतिशब्दयोः परयोः । पञ्चाशच्छब्दे तु परे एकपञ्चसप्ताष्टानामात्वं स्यात् ॥

पञ्चो इति । पञ्चाशति परे पञ्चशब्दस्य पण्णादेशो वा स्यात् ॥

दीर्घादिति ॥ दीर्घात्परस्य पण्णादेशस्य पस्य वः स्यात् । एआवण्णा । एआवण्णासा [एकपञ्चाशत्] ॥६।९॥ ३०

पञ्चाशतो वा संख्यादेः शस्य लुक् सप्ततौ रितेः ।
संख्यादेः सप्त तेः सस्य हत्वमिच्छन्ति केचन ॥६।१८॥

पञ्चाशेति । बावण्णा सा । द्विपञ्चाशतस्तु दुपण्णासा । दुपण्णा ॥ तेवण्णासा । तेवण्णा ॥ चोवण्णासा । चउवण्णासा । चोवण्णा । चउवण्णा ॥
५ पचावणणासा । पंचावण्णा । पञ्चणवण्णासा । पण्णपण्णा ॥ छप्पण्णासा । छप्पण्णा ॥ सत्तावण्णासा । सत्तावण्णा । अष्टापञ्चाशेप्येवम् ॥ अट्ठावण्णासा । अट्ठावण्णा [= अष्टापञ्चाशत्] ॥

षष छः । ष्टस्य ट्ठ. । द्वित्वम् ॥ एओणछट्ठी [= एकोनषष्टि] ॥ छट्ठी [= षष्टि.] ॥ एक्कछट्ठी [= एकषष्टि] ॥ द्विषष्टि = दुछट्ठी ॥ तेछट्ठी
१० [= त्रिषष्टि.] ॥ चोछट्ठी । चउछट्ठी [= चतु·षष्टि.] ॥ पचछट्ठी [=पञ्च-षष्टि] ॥ पंचछट्ठी [पञ्चषष्टि] ॥ छच्छट्ठी [= षट्षष्टि.] ॥ सत्तछट्ठी [= सप्तषष्टि·] ॥ अट्ठछट्ठी [= अष्टषष्टिः] ॥

एकोनसप्ततौ—सप्तेति । सप्तति-शब्देतिशब्दस्य रि-आदेश. स्यात् ॥ एओणसत्तरी [एकोनसप्तति] ॥ सत्तरी [= सप्तति] ॥ एअसत्तरी
१५ [= एकसप्तति] ॥ दुसत्तरी । बासत्तरी [= द्वासप्तति.] ॥ तेसत्तरी [= त्रिसप्तति] ॥ चोसत्तरी । चउसत्तरी [= चतु·सप्तति] ॥ अट्ठसत्तरी [= अष्टसप्तति] ॥

सख्यादेरिति ॥ तेन एकहत्तरी [= एकसप्तति.] । बाहत्तरी [द्वासप्तति] इत्याद्युदाहरन्ति ॥

२० अशीतेः सत्वे क ग च—इति तलोपे वोद्वृत्ते इति नित्यम् इकारयो सन्धौ सवर्णे एगासी [एकाशीति] । बासी [द्वयशीति] दीर्घह्रस्वौ समासेचाम् इति अकारस्य दीर्घ ॥ तिआसी [= त्र्यशीति] । चोआसी । चउआसी [=चतुर-शीति] ॥ पंचासी [= पञ्चाशीतिः] ॥ छासी [=षडशीति] ॥ सत्तासी [=सप्ताशीति] ॥ अट्ठासी [=अष्टाशीति] ॥

२५ एओणणवई [=एकोननवतिः] ॥ णवई [= नवति.] ॥ नवतेस्तलोपे अन्येषां स्यास्-जस्-शस्-लुक् हि सु···· ·इति दीर्घ. ॥ दीर्घह्रस्वौ समासेचाम् इति पूर्वपदान्तस्य दीर्घ. ॥ एगाणणवई । एक्काणवई [एकनवति] ॥ बाणवई [द्विनवति] ॥ तेणवई [त्रिणवति] ॥ चोणवई ॥ पंचाणवई [=पञ्चनवतिः] ॥ छाणवई [= षण्णवतिः] ॥ सत्ताणवई [= सप्तनवति.] ॥ अट्ठाणवई
३० [=अष्टानवति] ॥ एओणसअ [= एकोनशतम्] ॥ सअं [= शतम् ॥

शतस्य तलोपे वनवद्रूपम् ॥ एव सहस्रादेरप्यूह्यम् ॥६।१०॥

२८१ इह सामान्यतः सिद्धा अपि केचिन्निपातिताः ॥
निपातनप्रसिद्धाश्च विशेषेणोपलक्षिताः ॥६।१०॥
२८२ सकृदुक्तौ मन्दधिया सन्देहो मा स्म भूदिति ॥
सामान्यतः सिद्धमपि पर्यायेण समुच्चितम् ॥६।११॥
२८३ निपातनेषु पर्याय-सौकर्यप्रतिपत्तये ॥ ५
एवमुच्चावचमिह समाधेयं सुधीवरैः ॥६।१५॥
[इति सख्यासज्ञक षष्ठ प्रकाश]

— ० —

सप्तमः प्रकाशः

अथ तिङन्ता निरूप्यन्ते

२८४ धातोर्हलन्तस्यादन्तो लोप्या विकरणाः क्वचित्।
अद्वा तिङ्यनदन्तेभ्यो गुणः सर्वत्र न क्वचित् ॥७।१॥

धातोरिति। हलन्तस्य धातोरन्ते अकार प्रयोक्तव्य.। भमइ [=भ्राम्यति] ॥ उवसमइ [= उपशाम्यति ॥ रुंधइ = [रुणद्धि] ॥ कुणइ [= करोति] ॥
५ किणइ [=क्रीणाति] ॥ हणइ [=हन्ति] ॥ हलन्तस्य किम्। होइ [=भवति] ॥ जंभाइ [= जृम्भते] ॥

लोप्या इति ॥ संस्कृते सिद्धरूपे प्राकृता शबादयो विकरणा निवर्त्त्या ॥ होइ [=भवति] ॥ रुंधइ [=रुणद्धि] ॥ सुणइ [=शृणोति] ॥ करइ [=करोति] ॥

क्वचिदिति किम्। जयइ [= जयति] ॥
१० अद्वेति। अदन्तभिन्नाजन्तेभ्यो धातुभ्यः अकारागमो वा स्यात्तिङि परे ॥ पाइ। पाअइ [प्राप्नोति] ॥ धाइ। धाअइ [= धावति] ॥ जभाइ। जभाअइ [= जृम्भते] ॥ विक्केइ। विक्केअइ [= विक्रीणाति] ॥ होइ। होअइ। [= भवति] ॥

अनदन्तेभ्य किम्। हसइ [= हसति] ॥ भमइ [= भ्राम्यति] ॥
१५ गुण इति सर्वत्र प्रत्ययमात्रेऽविषयेऽपि अजन्तस्य गुण स्यात्। नेइ [= नयति]। नेन्ति [= नयन्ति] ॥ नेऊण [= नीत्वा] ॥ जेऊण [जित्वा] ॥ सोऊण [= सुपित्वा] ॥ मोइस्स [= मोदिष्ये] ॥

नेति ॥ णीओ [= नीत] ॥ उड्डीणो [= उड्डीन] ॥७।१॥

२८५ ऋतस्त्वरः वृषादीनामरि दीर्घो रुषादिषु ॥
२० चि जि श्रु हु स्तु-लू-पू-धूञ्भ्यो णो ह्रस्वश्च वा क्वचित् ॥७।२॥

ऋत इति ॥ ऋकारस्य अर् इत्यादेश स्यात्। तकार उच्चारणार्थं ॥ करइ [=करोति] ॥ धरइ [=धरति]। हरइ [= हरति] ॥ तरइ [= तरति] ॥

वृषेति ॥ वृषादीनामृकारस्य अरि इत्यादेश स्यात् ॥ वरिसइ [=वर्षति] ॥ मरिसइ [= मर्षति] ॥ हरिसइ [= हृष्यति] ॥
२५ दीर्घ इति ॥ रूसइ [= रुष्यति] ॥ तूसइ [= तुष्यति] ॥ मूसइ

[= मुष्णाति] ॥ दूसइ [दुष्यति] । पूसइ [= पुष्णाति] ॥ इत्यादि-सदृशाः रुधादयः ॥

चिजीति ॥ चिञ् चयने इत्यादिभ्यो ण इत्यागमः स्यात् । धातोश्चाचो ह्रस्वः । चिणइ [= चिनोति] ॥ जिणइ [= जिनाति] ॥ सुणइ [= शृणोति] । हुणइ [= जुहोति] ॥ थुणइ [= स्तौति] ॥ लुणइ [लुनाति] ॥ पुणइ [= पुनाति] ॥ धुणइ [= धुनोति] ॥ ५

वेति ॥ एषु केषाचित् वा स्यात् ॥ उच्चिणइ । उच्चेइ [= उच्चिनोति] ॥ जयइ । जिणइ [जयति] ॥ जेऊण । जिणिऊण [= जित्वा] ॥ सोऊण । सुणिऊण [श्रुत्वा] ॥७।२॥

२८६ ओरवः स्याद् धातोस्तु खा-धैकत्वे सृजेः सिरः ॥ १०
द्वित्वमन्त्यस्य शक्-जिम्-लग्-मग्-कुप्-नश् पट्-लट्
त्रुटामटः ॥७।३॥

२८७ तुद् नट्-सिजादेश्च प्रादेर्वा मीलेर्वा चल-स्फुटोः ॥
दि दे स्तः प्रथमाद्यस्य वचनस्य कचित्त्विरे ॥७।४॥

ओ इति ॥ धातोरुवर्णस्यावादेशः स्यात् । निह्नुते [= नण्हवइ] ॥ च्यवते [= चवइ] ॥ रौति = रवइ ॥ प्रसूते = पसवइ ॥ १५

खा-धेति ॥ खाद भक्षणे । धा गतिशुद्ध्योः । अनयोः । क्रमात् खा धा इत्यादेशौ स्तः एकवचने परे ॥ खाइ [= खादति] । खाउ [= खादतु] ॥ खाहिइ [= खादिष्यति] ॥ धाइ [= धावति] । धाउ [= धावतु] । धाहिइ [धास्यति] ॥ २०

एकत्वे किम् । [खादन्ति =] खादंति ॥ [धावन्ति =] धावंति ॥

बाहुलकात्कचिन्न ॥ धावइ ॥

सृजेरिति । सृजधातोः सिर इत्यादेशः । निसिरइ । वोसिरइ [=व्युत्सृजति] ॥

द्वित्वमिति । सक्कइ [= शक्नोति] ॥ जिम्मइ [= जेमति] ॥ लग्गइ [= लगति] ॥ २५

प्रादेरिति ॥ पमिल्लइ । पमीलइ [= प्रमिलति] ॥

प्रादे किम् । मीलइ [= मिलति] ॥

वेति ॥ अनयोरन्त्यस्य वा द्वित्वं वा स्यात् ॥ चल्लइ । चलइ [=चलति] ॥ फुट्टइ । फुटइ । [= स्फुटति] ॥

दिदे इति । तिङा प्रथमपुरुषैकवचनस्य स्थाने दि-दे इत्यादेशौ स्तः । हसइ [हसति] । वेवइ [= वेपते] ॥ होइ [भवति] ॥ क ग च— इति दलोपः । हसए । वेवए ॥ ३०

दकारोच्चारणं शौरसेन्यादौ श्रवणार्थम् ।। यथा

चित्ते चिहुट्टदि ण खुट्टदि सा गुणेसु
सेज्जासु लोट्टदि विसट्टदि दिम्मुहेसुं ।
बोलम्मि वट्टदि पवट्टदि कव्वबन्धे
भाणेण तुट्टदि चिरं तरुणा तरट्टी ।।

५ क्वचिदिति । प्रथमैकवचनस्य क्वचित् इरे इत्यादेश स्यात् ।।

सूसइरे गामचिक्खल्लो = शुष्यति ग्रामकर्दम ।।७।४।।

२८८ अदन्तादेव देसे स्तः इरे-न्ति-न्ते बहुष्विह ।
सिसेस्तो मध्यमस्यादेरित्था हच्च बहुष्विह् ।।७।५।।

१० अदन्तेति । योयमुक्तः प्रथमाद्यस्य दे-आदेशो यश्च मध्यमाद्यस्य से आदेशो वक्ष्यते तौ द्वावपि अदन्तादेव धातो स्त नान्यत इति नियम्यते ।। हसए ।। हससे ।।

अदन्तादेव किम् । होइ । होसि ।। ठाइ । ठासि [= तिष्ठति । तिष्ठसि] ।।

इरे इति ।। प्रथमपुरुष बहुवचनस्यैते त्रय स्युः ।। दोण्णि वि ण पहुप्पिरे बाहू = १५ द्वावपि न प्रभवतो बाहू ।। विच्छुहिरे विक्षुभ्यन्ति इत्यर्थः । होंति [=भवन्ति] ।। वेवति [= वेपन्ते] ।। गज्जति ।।

गज्जंते खे मेहा वीहन्ते रक्खसाण च ।
उप्पज्जते कइहिअअसाअरे कव्वरअणाइ ।। =
गर्जन्ति खे मेघा विध्यन्ते राक्षसाना च ।
२० उत्पद्यन्ते कविहृदयसागरे काव्यरत्नानि ।।

सिसेरिति । म यमपुरुषेकवचनस्य सि से एतौ स्त ।। हससि । हससे । वेवसि । वेवसे ।। अदन्तादेव दे से स्त इति नियमान्न हसे । होसि । ठासि ।।

इत्थेति ।। इह मध्यमबहुवचनस्यैतो स्त. । हसित्था । हसह । वेवित्था । वेवह ।।

२५ सूत्रद्वय-सदश-पाठात् इत्था प्रथमैकवचनस्यापीष्यते । ज ज ते रोइत्था = यद्यत्ते रोचते ।

हचश्चकारो विशेषणार्थ ।।७।५।।

२८९ मि-बिन्दू उत्तमस्यादेः बहुत्वस्य तु मो मुमाः ।।
मौ परे त्वत आत्व वा इत्वा स्वे मो-मु मेषु वा ।।७।६।।

३० मीति ।। उत्तमपुरुषैकवचनस्यैतौ स्त । होमि । हसामि । वेवामि ।

बहुजाणुअ रूसिउ सक्कं शक्नोमि इत्यर्थ. । न मरं = न म्रिये इत्यर्थ ।।

बह्विति । अस्योत्तमस्य बहुवचनस्य एते स्यु ॥ हसामो । हसामु । हसाम । = [हसामः] ॥ तुवरामो । तुरामु । तुराम = त्वरामः ॥

माविति । उत्तमैकवचनादेशे मि-शब्दे परे आत्वं वा स्यात् । हसमि । हसामि ॥ जाणमि । जाणामि [= जानामि] ॥ लट्लोटोस्तु एत्वमपि वक्ष्यते ॥ हसेमि । जाणेमि ॥ अत किम् । होमि ॥ ५

इत्वेति । एषु परेषु अत इत्वमात्वं च वा स्यात् । पक्षे दन्तत्वमौत्सर्गिकम् । भणिमो । भणामो । भणमो ॥ पढमु । पढामु । हसिम । हसाम । हसम ॥

अत इत्येव । होमो । ठामो ॥७।६॥

२९० लट्-लोट् शतृषु वा एत्वं क्वचिच्चात्वं क्वचिच्च न ।
लट्-लिङ्-लोट्-लुट्-लृटां ज्ज-ज्जा वा स्तत एच्च तयोरतः ॥७।७॥ १०

लटिति । एषु परेष्वत एत्वं वा स्यात् । हसइ । हसेइ । हसति । हसम्मि । हसेसि । हससि । हसेमि । हसमो । हसेमो । हसामो । हसिमु । हसेमु । हसामु ॥ एवं हसेम इत्यादि ॥

लोट्—हसउ । हसेउ ॥ एवं सर्वत्र ॥

शतृ—हसन्तो । हसेन्तो ॥ १५

क्वचिदिति ॥ लडादौ अत आत्वमपि क्वचित्स्यात् । सुणाउ । सुणादु भवं [श्रृणोतु भवान्] । पक्षे सुणेदु । सुणदु ॥

क्वचिदिति ॥ एत्वमात्वं च क्वचिन्न स्यात ॥ जअइ । जअउ । जअन्तो ॥

लडिदि ॥ वर्तमानार्थलट विध्याद्यर्थयोश्च लिङ्-लोटोर्भविष्यदर्थयो. लुट्-लृटोश्च स्थाने ज्ज-ज्जा इत्यादेशौ स्तो वा तयोश्च परयोरत एत्वं च स्यात् । २० हसेज्जा । सुणेज्जा । सुणेज्ज । एवं सर्वपुरुषेषु सर्ववचनेषु च उदाहार्य्यम् ॥

पक्षे हसइ । सुणइ । हसति । हससि । हसित्था । हसमि । हसामि । हसिमो । हसामो । हसमो । हसिमु । हसमु । हसामु ॥ हसिम । हसम । हसाम । इत्यादि प्रागुक्तम् ।

एवं लिङादावपि ॥ हसेज्जा । हसेज्ज । हसेत् । हसतु । हसिता । हसिष्यति २५ इत्यर्थः ॥

अन्ये पुनः अहसत् । अहासीत् । जहास । हस्यात् । अहसिष्यत् ।
इति लङ्-लुङ्-लिट्-लिङ्-लृङामप्यर्थे अविशेषेणादेशा वाहु ॥७।७॥

२९१ अजन्तानां तु मध्येपि ज्ज ज्जा वास्तो लडादिषु ॥
लिङ्लोटोरेकवचमां क्रमात् उ सु मु हिश्च सौ ॥७।८॥ ३०

अजन्तेति । अजन्तानां धातूनां लडादिषु परेषु ज्ज-ज्जा इत्येतौ विकरणवन्मध्ये

वा स्त' ।। अपि शब्दाल्लङादीनां स्थानेपि वा स्तः ।। लटि— होज्जइ । होज्जाइ । होज्ज । होज्जा । पक्षे होइ । होज्जसि । होज्जासि । होज्ज । होज्जा ।। पक्षे होसि । होज्जमि । होज्जामि । होज्ज । होज्जा ।। पक्षे होमि ।।

एवं बहुवचनेऽप्युदाहार्य्यम् ।।

५ लिङ्लोटो —होज्जउ । होज्जाउ । होज्ज । होज्जा । पक्षे होउ । भवतु । भवेद्वा इत्यर्थं ।।

एवं पुरुषान्तरे वचनान्तरेपि ।।

लुट्-लृटो.—होज्जहिइ । होज्जाहिइ । होज्ज । होज्जा । पक्षे होहिइ ।। भविता भविष्यति वा इत्यर्थ. ।।

१० एव पुरुषान्तरे वचनान्तरेपि ।।

अजन्ताना किम् । हसेज्ज । हसेज्जा । तुवरेज्ज । तुवरेज्जा ।।

लिङिति ।। प्रथमपुरुषाद्येकवचनाना क्रमादेत त्रय स्यु ।। दि-दे-सि-से मो-मु-मानामपवाद ।। कगच—इत्यादिना द्-लोप. ।। होउ । हसउ ।। एव हसेत् भवेत् इत्यर्थ । दकारोच्चारण शौरसेन्याद्यर्थम् ।। एदु एदु पिअसखी

१५ [= एतु एतु प्रियसखी] ।। हससु तुम [= हस त्वम्] ।।

इत्वात्वे मो-मु-मे-पु वा ।। हसिमु । हसामु अह [= अह हसेम्] ।।

हिश्चेति ।। मध्यमकवचनादेशस्य सोर्विषये हि स्यात् । चकारात्सुरपि ।। होहि । होसु । देहि । देसु ।।७।८।।

२९२ अतः परस्य सेस्त्विज्जस्विज्जहीज्जेलुकस्तु वा ।।

२० बह्वर्थाना तु वचसां लिङ्लोटोन्तुहमो क्रमात् ।।७।९।।

अदन्तात्परस्य मध्यमैकवचनस्य स्थाने इज्जसु-इज्जहि-इज्जे लुक् चादेशा वा स्यु. ।। तुम हसेज्जसु [= त्व हसे] हसेज्जेहि । हसेज्जे । हसअइए । इत्येव पक्षे हससु ।।

अत किम् । होसु । ठासु ।।

२५ बह्विति । लिङ्लोटोर्बहुवचनाना स्थाने क्रमात् न्तु-ह-मो इत्यादेशा स्यु ।। हसतु । हसह । हसामो । हसिमो । हसेयु. । हसेत । हसेम इत्यर्थं ।। एव तुवरतु । तुवरह । तुवरामो । तुवरिमो ।।

लोटोप्येतान्येव रूपाणि ।। किन्तु लट्-लोट्-शतृषु वा एत्वम् इत्येत्वं विशेष ।। तद्यथा । हसेउ । हसउ । हसेंतु । हसतु ।।

३० मध्यमस्यैकत्वे हसेसु । हससु । हसेहि । हसहि । हसेज्जसु । हसेज्जहि । हसेज्जे । हसे ।।

बहुत्वे हसेह । हसह ॥

उत्तमैकत्वे—हसेमु । हसमु ॥

इत्वात्वे मो-मु-मेषु वा इत्यात्वेत्वम् अपि —हसिमु । हसामु । हसेमा । हसिमो । हसमो । हसामो ॥

यदा तु लट्-लिट्-लोट्-लुट्-लृटां ज्ज ज्जा वा स्त एच्च तयोरतः इति प्रवर्तते तत्र पक्षे हसेज्ज । हसेज्जा ॥ ५

एव सर्वपुरुषवचनेषु ॥

अजन्तानां तु मध्येपि ज्जे ज्जा वा स्तो लडादिषु इति पक्षे होज्जइ । होज्जाउ । होज्ज । होज्जा । होज्ज तु ज्जा-पक्षेपि सयोगे ह्रस्वता इति ह्रस्व ॥ होज्जसु । होज्जासु । होज्जहि । होज्जाहि । होज्ज । होज्जा । होज्जह । होज्जाह । १० होज्ज । होज्जा । होज्जमो । होज्जामो । होज्ज । होज्जा ॥७।९॥

२९३ लिडादेशस्य ज्जस्याग्रे इकारो वा प्रयुज्यते ॥

स्वराल्लङ् लुङ्-लिटां सी-ही हीअ ईअ हलन्ततः ॥७।१०॥

लिडेति ॥ होज्जइ । होज्ज ॥ भवेदित्यर्थ ॥ एव सर्वपुरुषवचनेषु ॥

स्वरादिति । स्वरान्ताद्धातो परेषामेषामेकैकस्य त्रयः स्यु सर्वपुरुषवचनेषु १५ अविशेषात् ॥ कासी । काही । काहीअ । अकरोत् ॥ अकार्षीत् । चकार इत्यर्थ । ठासी । ठाही । ठाहीअ ॥ होही । होहीअ सा तुम अह वा ॥

ईअ इति ॥ हलन्तात् लडादे ईअ इत्यादेश स्यात् । हुवीअ । अभवत् । अभूत् । बभूव इत्यर्थ ।

एव हसीअ । गण्हीअ ॥७।१०॥ २०

२९४ धातोरत इदेच्च स्याल्लुट्-लृट्-क्त्वा-तव्य तुमुषु च ।

धातोर्हि लुट्-लृटोर्वा तु स्साहास्तोभि ममोमुषु ॥७।११॥

धातोरिति । लुडादिषु परेषु अत इत्वमत्व च पर्यायेण स्यात् ॥ हसिहिअ । हसेहिअ । हसिऊण । हसेऊण । हसिअव्व । हसेअव्व । हसिउं । हसेउं ॥

अत. किम् । होहिइ । काहिइ । काऊण ॥ २५

धातोर्हीति ॥ लुट्-लृटो' परयोर्धातो परो हि-विकरण स्यात् । होहिइ । भविता । भविष्यति ॥ होहिति । होहिसि । होहित्था ॥ एव हसिहिइ । हसेहिइ । काहिइ ॥

उत्तमे तु—वा स्विति ॥ उत्तमादेशेषु एषु परत स्सा-हा इत्येतौ स्त ॥ पक्षे हिरपि ॥ होस्सामि । होहामि । होस्साम । होहाम । होस्सामो । होहामो । ३० होस्सामु । होहामु ॥ पक्षे होहिमि इत्यादि [= भविष्यामि] ॥७।११॥

२९५ मेः स्सं वा वा कृदो हं वा हिस्सा-हित्था म-मो-मुषु ।
उजज्जा लृङः सर्वपुरुषवचनेष्वत एत्तयोः ॥७।१२॥

मेरिति । लुट्लृटोरुत्तमैकवचनादेशस्य मे स्थाने स्सं इत्यादेश स्याद्वा ॥ अह होस्स । हसिस्स । हसेस्स [= हसिष्यामि] ॥ कित्तइस्सं कीर्तयिष्यामीत्यर्थ. । पक्षे होहिमि । होस्सामि । होहामि । कित्तइहिमि ॥

५

वेति । कृञो दाञश्च परस्य लुट्लृडादेशस्य मे हं इत्यादेश स्याद्वा । काहं । दाह । करिष्यामि । दास्यामि इत्यर्थ । पक्षे काहिमि । काहिस्सामि । काहामि । दाहिमि । दास्सामि । दाहामि ॥

वा हीति ॥ षष्ठ्यर्थे सप्तमी । लुट्-लृटोरुत्तमपुरुषबहुवचनादेशानामेषा-
१० मेतौ वा स्त । होहिस्सा । होहित्था ॥ पक्षे होहिम । होस्साम । होहाम ॥ एव हसिहिस्सा । हसेहिस्सा । हसिहित्था । हसेहित्था ॥

ज्ज-ज्जादेशपक्षे तु हसेज्ज । हसेज्जा ॥ सो दे तुम तुम्हे । अह अम्हे वा । एव पठेज्ज पठेज्जा ॥ अजन्तानान्तु होज्जहिइ । होज्जाहिइ । होज्जा । होज्ज ॥ पक्षे हसिहिइ । हसेहिइ । होहिइ । इत्यादि ॥

१५ ज्जज्जेति ॥ लृङ. सर्वपुरुषवचनाना स्थाने ज्जज्जा इत्यादेशौ स्त ॥ तयोश्च परयोरत एत्व वा स्यात् । होज्ज । होज्जा । अभविष्यदित्यर्थ. ॥ हसेज्ज । हसेज्जा ॥७।१२॥

२९६ न्तमाणावपि तस्य स्तोस्तेः स्यादत्थि तिबादिभिः ॥
सिर्वा सि सेभ्या म्हि-म्हो-म्हा वा मिमो मा क्रमान्न मुः ॥७।१३।

२० न्तमाणेति ॥ तस्य लृङ स्थाने सर्वत्र न्तमाण इत्येतावादेशौ स्त ॥ होन्तो । होमाणो ॥ अभविष्यत् । अहसिष्यदित्यर्थ ॥

अस्तेरिति ॥ तिबादिभिर्विभक्तिभि सहितस्यास्ते स्थाने अत्थि इत्यादेश स्यात् ॥ अत्थि सो राआ [= अस्ति स राजा] ॥ अत्थि राआणो [= सन्ति राजान] ॥ अत्थि तुम तुम्हे ॥ [= असि त्वम् । स्थ यूयम्] ॥ अह अम्हे वा
२५ [अहम् वयम् वा] ॥

सिर्वेति ॥ मध्यमपुरुषैकवचनादेशाभ्या सि-सेभ्या सहितस्यास्ते स्थाने सिरादेशो वा स्यात् ॥ णिच्चिंतो दाणि सि तुम=निश्चिन्त इदानीमसि त्वम् ॥ पक्षे अत्थि तुम ॥

म्हीति ॥ उत्तमैकवचनादेशेन मिना सहितस्यास्ते म्हि बहुवचनस्यादेशेन
३० मो इत्यनेन सहितस्य म्हो इत्यनेन सहितस्य तु म्ह इत्यादेशो वा स्यात् ॥ एसम्हि ॥ एषास्मि ॥ गअम्हो = गता स्म ॥ अत्थि अह । अत्थि अम्हे ॥

न मुरिति ॥ उत्तमबहुवचनस्य विहितो मु. अस्तेर्न प्रयोक्तव्यः ॥ तथा नोदाहृतम् ॥

एव लिङ्लोटो लुट् लृट्-लेट्-लृङ्क्ष्वपि रूपाणि ज्ञेयानि ॥७।१३॥

२९७ लङ्-लुङ् लिड्भिस्तु सहितस्यास्तेरासि अहेसि च ।
श्रुवः सोच्छ गमेर्गच्छ रुदेरोच्छ दृशेर्दच्छ ॥७।१४॥ ५

२९८ विदेर्वेच्छ मुचेर्मोच्छ वचेर्वोच्छ च लुट्-लृटोः ।
छिदेर्छेच्छ भिदेर्भेच्छ भुजेर्भोच्छ हि लुक् च वा ॥७।१५॥

लङिति ॥ लिङाद्यन्तस्यास्तेरेतौ स्त । आसि सो राआ राआणो तुम तुम्हे अह अम्हे वा आसीत् ॥ अभूत बभूवेत्यर्थः ॥ एवम् आसम् । आसी । आस्त । आसम् । आस्म इत्याद्यर्थेपि योज्यम् ॥ १०

अहेसि सो ते तुम तुम्हे अह अम्हे इत्यादि ॥

शेष लडवत ॥

श्रृणोते लटि सुणइ । सुणेइ । सुणए । सुणति ॥ सुणते । सुणिरे । सुणसि । सुणेसि । सुणित्था । सुणह । सुण । सुणेमि । सुणामि । सुणमि । सुणिमो । सुणामो । सुणेमो । सुणिमु । सुणमु । सुणेमु । सुणिम । सुणाम । १५ सुणेम ॥

ज्ज ज्जादेशपक्षे तु सुणेज्ज । सुणेज्जइ । सुणेज्जा ॥

एव सर्वपुरुषवचनेपु । लिङि सुणउ सा । लिङ्लोटोरेकवचसा क्रमाद् दु-सु मु हिश्च सो इति सूत्रेण यात इत्यस्य -आदेश ॥ सुणउ सा = श्रृणुयास्सा इत्यर्थे ॥ २०

क्वचिदात्वम् सुणाउ । सुणतु । सुणसु । सुणेज्जसु ॥ सुणेज्जहि । सुणेज्जे सुण वा तुम ॥ सुणह तुम्हे । सुणिमु । सुणामो सुणिमो ॥

लोटोप्येवम् । अन्य विशेष । सुणउ । सुणाउ । सुणेतु सुणंतु ॥ इत्यादि ॥

उभयत्र ज्ज-ज्जादेशपक्षे सुणेज्ज सुणेज्जा इत्यवशिष्टम् ॥ सर्वपुरुष-वचनेपु । लङ्-लुङ्लिटसुत् ईअ हलन्तत सुणीअ सो = अश्रृणोत् । अश्रौषीत् २५ शुश्राव वा ॥ एव सर्वपुरुषवचनेषु ॥

लुट्-लृटोस्तु—सुणिहिइ । सुणिहिति । सुणिहिमि । सुणिहित्था । सुणिहिइ । सुणिहिमि । सुणिस्सं । सुणिस्सामि । सुणिहामि ॥

बहुवचने तु सुणिहिमो । सुणिस्सामो । सुणिहामो । सुणिहिस्सा । सुणिहित्था ॥ दि दे स्त प्रथमाद्यस्य इति सूत्रेण ता इत्यस्य स्थाने दि इत्यादेश । सोच्छिइ ३० श्रोता इत्यर्थः । एवमुभयोरप्यूह्यम् ॥

एत्वपक्षे सुणेहिइ इत्यादि ॥

ज्ज-ज्जादेश-पक्षे तु सुणेज्ज सुणेज्जा ॥

इत्येव सर्वत्र । लृङ्प्येवम् ॥ न्तमाणयो पक्षे सुणतो । सुणमाणो अश्रो-ष्यत् इत्यर्थ ॥

५ लुट्लृटोरपरो विशेष ॥

श्रुव इति ॥ लुट्लृटो परयो श्रणोत्यादीना सोच्छादय आदेशा वा स्यु । तेषु कृतेषु लुट्-लृटोर्हि इति विहितस्य हेर्लोपश्च वा स्यात् ॥ सोच्छिइ । सोच्छिहिइ । सोच्छिंति । सोच्छिहिंति । सोच्छिसि । सोच्छिहिसि । सोच्छित्था । सोच्छिहित्था । सोच्छिह । सोच्छिहिह । सोच्छिमि । सोच्छिहिमि । सोच्छिस्सामि ।
१० सोच्छिहित्था ॥

एवमुभयोरपि ॥ गच्छिइ । गच्छिहिइ ॥ गच्छिंति । गच्छिहिंति । गच्छिसि । गच्छिहिसि । गच्छित्था । गच्छिहित्था । गच्छिहिह । गच्छिमि । गच्छिहिमि । गच्छिस्सामि । गच्छिहामि । गच्छिस्स । बिन्द्वादेशे गच्छ । गच्छिमो । गच्छिहिमो । गच्छिस्सामो । गच्छिहामो । गच्छिस्सा । गच्छित्था ॥ एवमुभयोरपि ।

१५ एव रुदादीनामप्युस्रेयम् ॥

पक्षे सुणिहि इत्यादि प्रागेवोदाहृतम् ॥ ७ । १५ ॥)

२९९ नामधातुषु तु प्रायः क्यङ्-क्यषोर्वा य-शब्द-लुक् ॥

णेः स्याददेदावआवे न ज्ञादेरेत् क्वचिच्च नात्र ॥७।१६॥

नामेति । अनयोर्य शब्दलोप. स्यात् । गुरुकायते = गुरुआइ ॥ पक्षे यमा-
२० ग्रलोप । गुरुआअइ ॥ क्यष्—लोहिआइ । लोहिआअइ [=लोहितायते ॥

णेरिति । धातोर्णि प्रेरण इति विहितस्य णे स्थाने चत्वार एते आदेशा स्यु ॥ दरिसइ । दरिसेइ । दरिसावइ । दरिसावेइ [= दर्शयति] ॥ कारइ । कारेइ । करावइ करावेइ । [=कारयति] ॥ सुणइ । सुणेइ । सुणावइ । सुणावेइ । [=श्रावयति] ॥ कारति । करेति । करावति । करावेति इत्यादि पूर्वप्रक्रियोऽन्नेया ॥

२५ नेति । ज्ञा अवबोधने । इत्यादे परस्यणेरेत्व न स्यात् ॥ जाणइ । जाणावइ । [= जानाति । ज्ञापयति] ॥

क्वचिदिति ॥ क्वचित् णेराव न स्यात् ॥ पावइ । पावेदु । प्रापयति । [प्रापयतु] ॥ भावइ । भावेइ [= भावयति] ॥७॥१६॥

३०० गुर्वादेर्णस्त्वविर्वा स्यात् भ्रमेर्ण्यन्ते भमाड वा ।
३० भावकर्मार्थेषु तिङ्क्षु क्ते च स्यादावि लुक् च णेः ॥६।१७॥

गुर्वादेरिति ॥ सोसविअ । सोसिअ = शोषितम् ॥ तोसविअ । तोसिअं = तोषितम् ॥

भ्रमेरिति ॥ ण्यन्तस्य भ्रमेः स्थाने वा भमाड इत्यादेशः स्यात् । भमाडइ । भमाडेइ ॥ पक्षे भामेइ । भमाडेइ । भमावइ ॥

भावेति ॥ णे आवि इत्यादेशः स्यात् । पक्षे लुक् । कारीअइ । करावीअइ । कारिज्जइ । कराविज्जइ ॥ हासीअइ । हसावीअइ । हासिज्जइ । हसाविज्जइ ॥

क्ते—कारिअं । कराविअं [=कारितम्] ॥ खामिअं । खमाविअं [= क्षमापितम्] ॥ ६ । १७ ॥ ५

३०१ अत आत्वमदेल्लुक्षु आतोचावावादिषु क्वचित् ।

ईअ-इज्जौ यको वास्तो डीस-वुच्चौतु दृशूवचोः ॥७।१८॥

अत इति ॥ णे स्थाने विहितेषु अत्-एत्-लुक् एषु कृतेषु धातोरत आत्वं स्यात् ॥ कारइ । कारेइ । कारिअं । हासइ । हासेइ । हासिअं । ससामइ । १० ससामिअँ ॥

आतो इति । आव आवे आवि इत्येषु तु परेषु धातोरत आत्व च स्यात् । क्वचिग्रहणं प्रयोगानुसारार्थम् । तेन अवादेशे नित्यम् ॥ करावइ । उवसमावइ ॥ आवेआव्योस्तु वेच्छन्ति ॥ करावेइ । कारावेइ । कराविअं काराविअं ॥ हसावइ । हासावइ । हसाविओ । हासाविओ ॥ सिद्धरूपापेक्षयोपधाकारस्यात्वं विधीयते ॥ १५

आतः किम् । तोसवइ [= तोषयति] ॥ दूसवइ [= दूषयति] ॥

ईएति ॥ भावकर्मणोर्विहितस्य यकः स्थाने एतावादेशौ वा स्तः ॥ हसीअइ । हसिज्जइ । हस्यते ॥ करीअइ । करिज्जइ ॥

पक्षे मए नवेज्ज न वज्जेज्ज । तेण लहेज्ज । लहेहिज्ज ॥

डीसेति ॥ अनयोरेतौ क्रमात्स्त । डित्वात् टिलोप ॥ दीसइ [= दृश्यते] । २० वुच्चइ [= उच्यते] ॥

ईअ-इज्जयोरपवाद ॥ ७ । १८ ॥

३०२ द्विरुक्तो वो जि-श्रु-हु स्तु-धू-पू ल्वा वात्र लुक् यकः ॥

चेऽर्वा म्म व्वश्च खनूहन्योर्म्मोन्त्यस्य बहुल हनः ॥७।१९॥

द्विरुक्तो इति । ज्यादीना द्विरुक्तो वकारोन्त आगमो वा । तत्र च कृते यको २५ लुक् स्यात । यक्-प्रकरणाद् भावकर्मणोरिति गम्यते ॥ पक्षे यथाप्राप्तौ ईअ-इज्जौ । जिव्वइ । जिणीअइ । जिणिज्जइ ॥ [= जीयते] सुव्वइ । सुणीअइ । सुणिज्जइ ॥ [=श्रूयते] ॥ हुव्वइ । हुणीअइ । हुणिज्जइ ॥ [=हूयते] ॥ थुव्वइ । थुवीअइ । थुविज्जइ ॥ [स्तूयते] ॥ धुव्वइ । धुणीअइ । धुणिज्जइ [=धूयते] ॥ पुव्वइ । पुणीअइ । पुणिज्जइ [= पूयते] ॥ लुव्वइ । लुणीअइ । लुणिज्जइ ३० [= लूयते] ॥

लिङ्-लोटो' जिव्वउ । जिव्वेउ । जिव्वेज्ज । जिव्वेज्जा ।।
लङ्-लुङ्-लिट्सु तु जिव्वीअ ।
लुट्लृटोस्तु जिव्विहइ । इत्यादि ।।
पुरुषान्तरे वचनान्तरे चोह्यम् ।।

५ चेवेति ।। चिञ् चयने इत्यस्य द्विरुक्तौ मकारवकारावागमौ वा स्तः । तत्र यको लुक् च ।। चिम्मइ । चिव्वइ । पक्षे चिणीअइ । चिणिज्जइ ।।

खन्निति । अनयोरन्त्यस्य द्विरुक्तौ मो वा स्यात् यको लुक्च ।। हम्मइ [= हन्यते] ।। खम्मइ [= खन्यते] ।। पक्षे – हणीअइ । हणिज्जइ ।। खणीअइ । खणिज्जइ ।। खनिहिइ । खणिहिइ ।।

१० बहुलमिति । हन्तेर्म्मान्तादेशो बहुलं स्यात् । भावकर्मणोरुक्त ।। क्वचित्कर्त्र्यपि ।। हम्मइ । हन्तीत्यर्थ ।। क्वचिन्न भवति ।। हतव्व । हतूण हओ ।।७।१९।।

३०३ दुहेर्दुब्भ लिहेर्लिब्भ वहेर्वुब्भ निपात्यते ।
हस्य ब्भः अत उत्व च वा वहेर्वा निपात्यते ।।७।२०।।

दुहेरिति । भावकर्मणोर्वा यको लुक् इत्याप्रकारणान्तमनुसन्धेयम् । अनेक-

१५ वर्णादेशादन्यत्रान्त्यस्य च इति ।। दुब्भइ । दुह्यत इत्यर्थ ।। पक्षे—दुहिज्जइ [दुह्यते ।

लिहेरिति । लिब्भइ । लिहिज्जइ [लिह्यते] ।।
वहेरिति ।। वुब्भइ । वहिज्जइ [ऊह्यते] ।।७।२०।।

३०४ रुधे रुब्भाथ समुपानुभ्यो रुज्झेत्यपीष्यते ।।

२० बन्धेर्बज्झ दहेर्डज्झ वाहिप्प व्याहृञः स्मृतः ।।७।२१।।

रुधेरिति ।। रुब्भइ । रुहिज्जइ ।।

अथेति ।। संरुज्झइ ।। उवरुज्झइ । अणुरुज्झइ ।। पक्षे संरुब्भइ । संरुधिज्जइ ।। इत्यादि ।।

बन्धेरिति । बज्झइ । बधिज्जइ ।

२५ दहेरिति । डज्झइ । डहिज्जइ ।।

वाहिप्पेति । वाहिप्पइ । वाहरिज्जइ । व्याह्रियत इत्यर्थः ।।७।२१।।

३०४ द्विरन्त्यो गम-हस-रुव भण्-लभ्-कथ-भुज्-स्पृशाम् ।
वृ ज्-हृ-कृ-श्रृताभीरः सिप्पः स्निह्-सिचोः स्मृतः ।७।२२।।

द्विरन्त्येति ।। गमादीनामन्त्यो वर्णो द्विरुच्यते ।। वा यको लुक् च ।। गम्मइ ।

३० हस्सइ ।।

रुवेति कृतवान्तादेशो रुदिर्निर्दिश्यते ।। रुव्वइ । [= रुद्यते] भण्णइ

[=भण्यते] । लब्भइ [लभ्यते] ।। कत्थइ [=कथ्यते] ।। भुज्जइ [=भुज्यते] ।। छुप्पइ । छिप्पइ [= स्पृश्यते] ।।

पक्षे गमिज्जइ इत्यादि ।।

तॄ इति । एषामृकारस्य ईर स्याद्वा यको लुक् च ।। तीरइ । तरिज्जइ । [= तीर्यते] ।। जीरइ । जरिज्जइ [= जीर्यते] ।। हीरइ । हरिज्जइ [=ह्रियते] ।। ५ कीरइ । करिज्जइ [= क्रियते] ।।

सिप्प इति ।। सिप्पइ । स्निह्यते । सिच्यते वेत्यर्थः ।। ७ । २२ ।।

२०६ अर्जेर्विढप्प आढप्प आरभेर्घेप्प तु ग्रहेः ।
जानातेर्णव्व-णज्जौ स्तः स्पृशतेः छिप्प इत्यपि ।।७।२३।।

अर्जेरिति । विढप्पइ । विढविज्जइ ।। १०

आढेति आढप्पइ । आढवीअइ ।
आढविज्जइ ।।

घेप्पेति । घेप्पइ । गेण्हिज्जइ ।

जानेति ।। णव्वइ । णज्जइ । पक्षे ।।

जाणिज्जइ । मुणिज्जइ । [= ज्ञायते] ।। १५

स्पृशेति । छिप्पइ । पक्षे छिविज्जइ ।।७।२३।।

इति भाव-कर्मसिद्धिः ।

२०७ इषुगमासयमा छोन्तः छिद्भिदोस्तु नुमागमः ।
बुधयुधक्रुधसिधमुहां झोन्तस्य स्याद्द्विधोदितः ।।७।२४।।

इष्विति । एषा च्छान्तादेश स्यात् । इच्छइ [=इच्छति] । इच्छिहइ ।। इच्छिउं ।। २० गच्छइ [=गच्छति] । गच्छिहइ [गमिष्यति] ।। जच्छइ [= यच्छति] ।। आसि उपवेशने । संयोगे ह्रस्वता ।। अच्छइ । अच्छिहिइ ।।

छिदिति । अन्त इत्यधिकार कथेर्व्वा इति यावत् ।। छिंदइ [= छिनन्ति] ।। भिंदइ [= भिनत्ति] ।। छिन्दिहिइ [=छेत्स्यति] । भिन्दिहिइ[=भेत्स्यति] ।।

बुधेति । एषामन्त्यस्य द्विरुक्तो झ स्यात् । बुज्झइ [= बुध्यते] ।। जुज्झइ २५ [युध्यति] ।। कुज्झइ [= क्रुध्यति] ।। सिज्झइ [= सिद्ध्यति] ।। मुज्झइ [= मुह्यति] ।। ७ । २४ ।।

२०८ गृधेर्गिज्झो रुधे रुंध रुब्भ रुज्झाः ड सद्पतोः ।
वेष्टेर्वेढः समो वेल्ल उत्पूर्वस्य तावुभौ ।।७।२५।।

गृधेरिति । अस्यायं निपात्यते ।। गिज्झइ ।। ३०

रुधेरिति । रुधइ । रुब्भइ । रुज्झइ । रुंधिहिइ ।।

ड इति । अनयो डान्तादेश. स्यात् ॥

सडइ [= सीदति] ॥ पडइ [= पतति] ॥

वेष्टेरिति । वेढइ । [= वेष्टयति]

सम्-पूर्वस्य वेष्टेर्वेल्ल स्यात् । सवेल्लइ ॥

५ उदिति । उत्पूर्वस्य वेष्टे वेढ—वेल्ल इति द्वावपि स्तः ॥ उदोद्लोपे शेषादेश इति वस्य द्वित्वम् ॥ उव्वेल्लइ । उव्वेढइ ॥७।२४॥

३०९ उद्विजेरुव्विवो व्रजनृत्मदां च्चो द्विर्व रुदनमोः ।
संपद्यति स्विदादीनां द्विरुक्तो जोन्तिमो भवेत् ॥७।२६॥

उद्विजेरिति । उव्विवइ । उव्वेवइ ॥

१० व्रजेति ॥ एषां द्विरुक्तश्चोन्तादेश. । वच्चइ । [व्रजति] । वच्चइ [=व्रजति] । णच्चइ [= नृत्यति] ॥ मच्चइ [= माद्यति] ।

व इति । अनयोर्वोन्तादेश स्यात् । रुवइ [=रोदिति] ॥ णवइ [=नमति] ॥

सपद्येति ॥ संपज्जइ । [= सपद्यते] ॥ सिज्जइ [=स्विद्यति] ॥ सर्वत्र अवराम् [स्विद्यति] इति वलोप ॥ सव्वंगं सिज्जिरीए [= सर्वाङ्ग स्वेद-
१५ शीलाया इत्यर्थः ॥७।२६॥

३१० कथेस्तु वज्जरोप्पालपज्जराः पिसुणो वचः ।
बोल्ल सघोच्चुक-जपसीह-साहा भवन्ति वा ॥७।२७॥

कथेरेकादेशादेशा वा स्यु ॥ वज्जरइ । उप्पालइ । पज्जरइ । पिसुणइ । वचइ । बोल्लइ । संघइ । उच्चुक्कइ । जपइ । सीहइ । सीहइ । साहइ ॥ पक्षे
२० कहइ । कहेइ ॥७।२७॥

३११ णिव्वरो दुःखकथने झस्तु जाणमुणौ क्वचित् ॥
दुगुच्छश्च दुगुंछश्च ज्जुणश्च स्याज्जुगुप्सतेः ॥७।२८॥

णिव्वरेति । णिव्वरइ । दु ख कथयति इत्यर्थ ॥

झ इति । जानातेरेतौ प्रायेण स्तः । जाणइ । मुणइ । [= जानाति] ॥
२५ प्रायोभिधानात् म्नज्ञोर्णा इति णादेशोपि ।

जाणिअ । णाअ [= ज्ञातम्] ॥ जाणिऊण । णाऊण [= ज्ञात्वा] ॥ जाणं । णाण [ज्ञानम्] ॥

दु इति । दुगुच्छइ । दुगुंछइ । ज्जुणइ [जुगुप्सते] ॥ गलोपे—दुउछइ । पक्षे जुगुच्छइ । जुउच्छइ ॥७।२७॥

३० ३१२ बुभुक्षे र्णीरवो वीजे वोज्ज आचार जक्खिपः ॥
ध्यागोर्झागौ उदोध्मस्तु धूमा श्रद्धस्तु सद्दहं ॥७।२९॥

बुभुक्षेरिति । णीरवइ । बुभुक्खइ ॥

बीजेरिति । आचारक्विबन्तस्य बीजे बोज्ज इत्यादेश । बीजवदाचरति = बोज्जइ । बीजइ ॥

ध्यागोरिति ॥ ध्यायतेर्गायतेश्च झमादेतौ स्तः ॥ अद्गा तिङ्यनदन्तेभ्य इति अकारागमः ॥ झाइ । झाअइ । झाण [= ध्यायति । ध्यानम्] ॥ गाइ । गाअइ [= गायति] । गाणं [गानम्] ॥ ५

उदो इति ॥ उत्पूर्वस्य ध्मायतेर्धुमा इत्यादेश स्यात् । उद्धुमाइ । उद्धुमाअइ [उद्धूमायते] ॥

श्रद्ध इति । श्रत्पूर्वस्य धाञ सद्दह इति स्यात् । सद्दहइ श्रद्धाति इत्यर्थं ॥ जीअंति ण सद्दहिअ । [जीवन्ति न श्रद्धितम्] । सद्दहमाणो जीवो श्रद्धधानो जीव ॥७।२९॥ १०

३१३ पिबतेः स्युः पिज्ज-डल्ल-पट्ट-घोट्टा विभाषया ॥
उद्घातेर्वसुआओरुम्मा समः स्त्यायतेस्तु खा ॥७।३०॥

पिबेति ॥ पिज्जइ । डल्लइ । पट्टइ । घोट्टइ । पक्षे पिअइ ॥

उद्वेति ॥ उत्पूर्वस्य वा गतिगन्धनयोरित्यस्य एतौ स्त । वसुआइ । ओरुम्माइ ॥ १५

सम इति । सम परस्य ध्यै-स्त्यै-शब्द-संघातयोरित्यस्य खा इत्यादेश ॥ संखाइ [= संधायति] ॥ सखाअ [= सस्त्यानम् ॥७।३०॥

३१४ निद्रातेरुंघ-ओहीरौ आइग्घो जिघ्रतेस्तु वा ॥
निरप्प-चिट्ठ-ठा-थक्काः स्थः उदः कुक्कुरोट्ठ च ॥७।३१॥

निपूर्वस्य द्राते उंघ-ओहीर एतौ स्त । उंघइ । ओहीरइ ॥ २०

आइ इति ॥ आइग्घइ । आग्घाअइ ॥

निरप्पेति । तिष्ठतेरेते चत्वार स्यु. ॥ णिरप्पइ ॥ चिट्ठइ । ठाइ । ठाअइ । पट्ठाविओ=प्रस्थापितः ॥ थक्कइ ॥ बाहुलकात् क्वचिन्न । थाण [= स्थानम्] ॥ पत्थिओ [= प्रस्थित·] ॥ उत्थिओ [= उत्थित] ॥

[उद इति] । उद. परस्य तिष्ठतेरेतौ स्त । उक्कुक्कुरइ । उट्ठइ [= उत्तिष्ठति] ॥७।३१॥ २५

३१५ वाप-व्वापौ म्लायते स्तः स्नातेरब्भुत्त इत्यपि ॥
क्षयतेर्भिज्जनिज्झरौ निर्मोनिम्माण णिम्मवौ ॥७।३२॥

वापेति ॥ वाइ । पव्वापइ ॥ मिलाइ [= म्लायति] ॥

स्नातेरिति ॥ अब्भुत्तइ । ण्हाइ [= स्नाति] ॥ ३०

क्षयेति ॥ झिज्झइ । णिज्झरइ ।

निर्मो इति । निर्-पूर्वस्य माङ माने इत्यस्य एतौ स्त ॥ णिम्माणइ । णिम्मवइ ॥ [निर्माति] ॥७।३२॥

३१६ छादेर्णुमोवाल-णूम-ढक्क-पव्वाल संणुमाः ।
निवारि-पात्योर्निहोडो मिश्रेर्वीसालमेलवौ ॥७।३३॥

५ छादेरिति । छद् अपवारणे इत्यस्य ण्यन्तस्यैते षडादेशाः स्युः । णुमइ । उवालइ । णूमइ । ढक्कइ । पव्वालइ । संणुमइ । छाअइ [=छादयति] ॥

निवारीति । निपूर्वस्य वृङ पतेश्च ण्यन्तयोरय स्यात् । निहोडइ । पक्षे निवारेइ । पाडेइ [निपातयति । निवारयति] ॥

मिश्रेरिति ॥ वीसालइ । मेलवइ । पक्षे मिस्सेइ । मिश्रयति

१० इदस्तु ॥३३॥

३१७ दूडस्तु दुमो धवलेर्दुमदूमौ विभाषया ।
विहोडाहोडौ तु ताडेस्तुलेरोहाम इत्यपि ॥७।३४॥

दूङ इति । दूङ व्यथने इत्यस्य दुम इत्यादेश । दुमेइ । दूयत इत्यर्थ । पक्षे दवइ ॥

१५ धवेति । ण्यन्तस्य धवलयतेरेतौ वा स्त ॥ दुमइ । दूमई । दूमिअ । पक्षे धवलइ ॥

विहोडेति । विहोडइ । आहोडइ । पक्ष ताडेइ ॥

तुलेति ॥ ओहामइ । तुलइ ॥७।३४।

३१८ ओलडोल्लुंड-पल्लत्था विरचेश्च स्पृहेः सिहः ।
२० तालिअट-भमाडौ स्तः भ्रमेरुग्गस्तु उद्घटेः ॥७।३५॥

ओ इति । विपूर्वस्य रिचिर पृथग्भावे इत्यस्य ण्यन्तस्यैते स्यु ॥ ओलडइ । उल्लुंडइ । पल्लत्थइ । पक्षे विरेअइ ॥

स्पृहेरिति । सिहइ । पक्षे फहेइ ॥

तालीति ॥ तालिअटइ । भमाडइ । पक्षे भमाडेइ । भामेइ । भमावेइ ॥

२५ उग्ग इति । उत्पूर्वस्य घटेण्यन्तस्य उग्ग इत्यादेशो वा स्यात् । उग्गइ । उग्घाडेइ ॥

३१९ विप्पगालः पलावश्च हारवो नासवो नशेः ।
विउडश्च दृशेर्दाव दस देक्खव इत्यपि ॥७।३६॥

विप्पेति । ण्यन्तस्य नशे पञ्चैते स्यु ॥ विप्पगालइ । पलावइ । हारवइ ।

३० नासवइ । विउडइ । पक्षे नासइ ॥

दृशेर्ण्यन्तस्यैते त्रयः स्युः । दावेइ । दसेइ । देक्खवइ । पक्षे दरिसइ ॥

३२० उद्घूलेर्गुंठ आसंघः संभावेर्णौ अपेर्जवः ।
उत्थंघोल्लाल-उप्पेल-गुलुगुंछाः स्युरुन्नमेः ॥७।३७॥
उद्धू इति । गुंठइ । पक्षे उद्घूलइ ॥ आसंघइ । सभावइ ॥
णौ इति । ण्यन्तस्य अपतेः जव इत्यादेशः । जवइ । पक्षे आवेइ ॥
उत्पूर्वस्य नमेर्ण्यन्तस्यैते चत्वारः स्युः । ५
उत्थंघइ । उल्लालइ । उप्पेलइ । गुलुगुंछइ ॥ पक्षे उन्नमइ ॥७।३७॥
३२१ वोक्कावुक्कौ विज्ञपेः प्रस्थापेः पट्ठवपेंडवौ ।
अर्प्पेरल्लिव-चच्चुप्प-पणामाः णिहुवः कमेः ॥७।३८॥
वोक्क इति । विपूर्वस्य ज्ञा इत्यस्य ण्यन्तस्यैतौ स्त । वोक्कइ । आवुक्कइ ।
पक्षे विण्णवइ । [= विज्ञापयति] ॥ १०
[प्रस्थापे] पट्ठवइ । पेंडवइ । पक्ष पट्ठावइ । [= प्रस्थापयति] ॥
अर्प्पेरिति । अल्लिवइ । चच्चुप्पइ । पणामइ । पक्षे अप्पेइ [= अर्पयति] ॥
णिहुव इति । स्वार्थे णिङन्तस्य कमे णिहुव इत्यादेश. । णिहुवइ । पक्षे
कामेइ ॥ [= कामयते] ॥७।३८॥
३२२ लावेरोंवाल-पव्वालौ कम्पेर्विच्छोल इत्यपि ॥ १५
प्रकाशे णुव्व आरोपे वलः रञ्जेस्तु राव च ॥३७।३९॥
प्लावेरिति ॥ ओंवालइ । पव्वालइ । पक्षे ललोपे पावेइ ॥
विच्छोलइ । पक्षे कंपेइ [= कम्पते] ॥
प्रेति । णुव्वइ । पभासइ ॥ [= प्रकाशयति] ॥
आरो इति ॥ वलइ । आरोवेइ ॥ [= आरोपयति] ॥ २०
रञ्जेरिति । रावेइ । रंजइ ॥ ७।३९ ॥
३२३ स्यावामोग्गाल-वग्गोलौ वा रोमन्थयतेरपि ।
विकोशेः स्यात्तु पक्खोडः परिवाडो घटेरपि ॥७।४०॥
स्यादामिति ॥ ओग्गालइ । वग्गोलइ । रोमथइ ॥
विकोशेरिति ॥ पक्खोडइ । विकोसइ ॥ उभावेतौ नामधातू ॥ २५
परीति । परिवाडेइ ॥ घडेइ [= घटते] ॥७।४०॥
३२४ वेष्टेस्तु परिआलः स्याद्दोले रंखोल इत्यपि ।
क्रीञः किणः स्याद्वेर्वा केः भियो भाबीह-भीति वा ॥७।४१॥
वेष्टेरिति । परिआलेइ । वेढेइ ॥ [= वेष्टयति] ॥
दोलेरिति ॥ रंखोलइ । दोलइ [= दोलयति] ॥ ३०
क्रीञ इति ॥ किणइ । किणिअइ [= क्रीणाति] ॥

वेरिति । वे· परस्य तु क्रीणः क्के इत्यादेशो वा वा स्यात् ॥ विक्केइ । विक्किणइ । [= विक्रीणाति] ॥

भियो इति ॥ भाइ । भाइअं । बीहइ । [= बिभ्यति] ॥ बीहिअं । भीइ । भीओ ॥७।४१॥

५ ३२५ लुक्क-लिक्क-लिहक्क णिरिग्घ-णिवुक्का णिलीअ च ।
निलीङ षड् विलीङस्तु विरा अल्लीअ आलीङ ॥७।४२॥

लुक्केति ॥ निपूर्वस्य लीङ श्लेषणे इत्यस्यैते षडादेशा स्यु· ॥ लुक्कइ ॥ लिक्कइ । लिहक्कइ । णिरिग्घइ । णिवुक्कइ । णिलीअइ । पक्षे णिलिज्जइ ॥

विलीति ॥ वि-पूर्वस्य लीङो विरा इति स्यात् । विराइ ॥ विलिज्जइ ॥

१० अल्लीति ॥ आङ्पूर्वस्य लीङ अल्लीअ इति स्यात् ॥ अल्लीअइ ॥ अल्लीणो । आलिज्जइ ॥७।४२॥

३२६ रुञ्ज-रुण्टौ तु वा रौतेः श्रुवः सुणहणावपि ॥
भवतेर्हो-हुव-हवा उद्भुवस्तूब्भुअः क्वचित् ॥७।४३॥

रुञ्जेति ॥ रौतेरेते स्यु । रुञ्जइ । रुण्टइ । रवइ ॥

१५ श्रवेति ॥ श्रु श्रवणे इत्यस्य एतौ स्त. ॥ सुणइ । हणइ ॥

भवेति च ॥ अस्यैते त्रयो वा स्यु ॥ होइ । होंति ॥ हुवइ । हुवंति । हवइ । हवंति । पक्षे भवइ ॥

उद्विति ॥ उत्पूर्वस्य भवते. उब्भुअ इत्यप्यादेश स्यात् ॥ उब्भुअइ भत्तं ॥७।४३॥

२० ३२७ प्रभौ प्रभवतेर्हुप्पो द्विदेर्भ्यामितरत्र हुः ॥
निव्वडः स्यात्पृथक्स्पष्टे कर्त्तरि क्ते तु हूरपि ॥७।४४॥

प्रेति ॥ प्रपूर्वस्य भवते हुप्प स्यात्प्रभौ कर्तरि ॥ अंगे च्चिअ ण पहुप्पइ । न प्रभवतीत्यर्थः ॥ दोवि ण प्रहुप्पिरे वाहू ॥ [= द्वावपि न प्रभवत बाहू] ॥ पक्षे पहवेइ ॥

२५ दीति ॥ आभ्यामन्यत्र भवतेर्हुः स्यान्न ॥ हुंति । होंति ॥ हुवंति ॥ इतरत्र किम् । होइ । हुवइ । हवइ । भवइ ॥

निव्वेति ॥ पृथग्भूते स्पष्टे वा कर्त्तरि सति भवतेर्निव्वड स्यात् ॥ निव्वडइ = पृथग्भवति स्पष्टो वा भवति ॥

क्ते इति ॥ हूअ । अणुहूअ । पहूअ ॥ पक्षे अणुभूअं ॥७।४४॥

३० ३२८ कृञः कुणो भूतभविष्यत्क्त्वा-तव्य-तुमन्नसु का ।
काणेच्छिते णिआरोस्य श्रमेर्वाबम्फ इत्यपि ॥७।४५॥

कृ इति ॥ करोतेः कुणो वा स्यात् । कुणइ । पक्षे करइ ॥

भूतार्थेषु लङ्-लुङ्-लिट्सु भविष्यदर्थयोश्च लुट्-लृटोः क्त्वादिषु च परेषु कृञः का इत्यादेशः स्याद्वा ॥ कासी । काही । काहीअ । अकरोत् । अकार्षीत् । चकार वा ॥ स्वरात् लङ्-लुङ्-लिटा सी-ही-हीइ ॥ काहिअ । कर्त्ता । करिष्यति ॥

वा धातोर्हि लुट्-लृटो. क्त्वा । काऊण । तव्य-कादव्य । तुमुनिति । ५ पाणिनीय-प्रसिद्ध्या गृह्यते । काउ ॥

काणेति ॥ अस्य कृञ. काणेक्षितविषयस्य णिआर इत्यादेशः स्यात् ॥ णिआरइ ॥ काणेक्षितं करोतीत्यर्थः ॥

श्रमेरिति ॥ वावम्फइ । श्रम करोतीत्यर्थं ॥७।४५॥

३२९ अवष्टम्भे तु संदाणः निष्टम्भे णिट्ठहः स्मृतः । १०

मन्युनौष्ठस्य मालिन्यं तत्र णिव्वोल ईरितः ॥७।४६॥

अवेति ॥ सदाणइ । अवष्टम्भ करोति इत्यर्थ. ।

नीति ॥ णिट्टहइ । निष्टम्भं करोति ॥

मन्यु इति । णिव्वोलइ । मन्युनौष्ठं मलिनं करोतीत्यर्थः ॥७।४६॥

३३० निष्पातोच्छोटयोर्णीलुंछः कम्मः क्षुरकर्मणी । १५

शौथिल्ये लम्बने वापि पयल्लः गुललश्चटौ ॥७।४७॥

निष्पेति । णीलुछइ । निष्पातनमुच्छोटनं वा करोतीत्यर्थ ॥

कम्मति । क्षुरसाध्ये कर्मणि वर्तमानस्य कृञ. कम्म. स्यात् । कम्मइ । क्षुरकर्म करोति ।

शौथिल्येति । पयल्लइ । शौथिल्य लम्बनं वा करोतीत्यर्थः ॥ २०

गुलेति । चटु-चाटु प्रिये वाक्ये । तत्र विषये कृञोय स्यात् । गुललइ ॥ चाटु करोतीत्यर्थः ॥७।४७॥

३३१ स्मरतेः स्युर्झरो झूरो भर-विम्हर-पम्हराः ॥

भलो लढश्च सुमरः पयरश्च सरो दश ॥७।४८॥

स्मरेति ॥ झरइ । झूरइ । भरइ । विम्हरइ । पम्हरइ । भलइ । लढइ । २५ सुमरइ । पयरइ । सरइ ॥७।४८॥

३३२ विस्मरेर्विसरः पम्हुसश्च विम्हर-वीसरौ ॥

कोक्कपोक्कौ व्याहरतेः पचेः सोल्लः पउल्ल च ।७।४९॥

विस्मेति । विपूर्वस्य स्मरतेरेते चत्वार. स्युः ॥ विसरइ । पम्हुसइ । विम्हरइ । वीसरइ ॥ ३०

कोक्क इति । कोक्कइ । पोक्कइ । पक्षे वाहरइ ॥

पचेरिति । सोल्लइ । पउल्लइ । पक्षे पअइ ॥७।४६॥

३३३ पयल्लोवेल्लौ प्रसरेर्गन्धे महमहस्तु वा ।
णिःसरेर्णीहरो णीलो वरहाडश्च धाड च ॥७।५०॥

पयेति । पयल्लइ । उवेल्लइ । पक्षे पसरइ ॥

५ गन्धेति । गन्धविषयस्य प्रसरे महमह इत्यादेशः स्यात् ॥

महमहइ मालई ॥ पक्षे पसरइ मालईगंधो ॥ गन्धे किम् । पसरइ धूमो ॥

निःसरेति ॥ णीहरइ । णीलइ । वरहाडइ । धाडइ ॥ पक्षे णीसरइ ॥७।५०॥

३३४ जाग्रेर्जग्गः व्याप्रियतेराअड्डः पच्छ पृच्छतेः ।
संवृणोतेस्तु साहट्टः साहरः संवरस्तथा ॥७।५१॥

१० जाग्रेति ॥ जग्गइ । पक्षे जागरइ ॥

व्याप्रीति ॥ आअड्डइ ॥ वावरेइ ॥

पुच्छेति । पुच्छइ ॥

संवृ इति ॥ साहट्टइ । साहरइ ॥ संवरइ ॥७।५१॥

३३५ थक्कः फक्केः प्रहरतेः सारः सन्नाम आदृङः ।
१५ सिंचसिंपौ सिञ्चतेश्चावतरेरारोह-ओरसौ ॥७।५२॥

थक्केति ॥ थक्कइ ॥

प्रेति ॥ सारइ । पक्ष पहरइ ॥

सन्नेति ॥ सनामइ । पक्षे आदरइ ॥

सिञ्चेति । सिंचइ । सिंपइ । पक्षे सेअइ [सिञ्चति] ॥

२० अवेति । ओहइ । ओरसइ । पक्षे ओअरइ [= अवतरति] ॥७।५२॥

३३६ शकेश्चयस्तीरः पारः सक्क इतीरिताः ॥
त्यजेरपि चयः पारेरपि पारस्तरेस्तरः ॥७।५३॥

शकेरिति ॥ चयइ । तीरइ ॥ पारइ । सक्कइ ॥

त्यजेरिति ॥ एषामेते सामान्यप्रक्रियासिद्धा ज्ञातव्या इति व्युत्पा-
२५ द्यन्ते ॥७।५३॥

३३७ श्लाघतेः सलहो गज्जेर्बुक्को ढिक्को वृषारवे ॥
मुञ्चेश्च छड्डोवहेडश्च मेल्ल-उस्सिक्क-रेअवौ ॥७।५४॥

३३८ णिलुंछ-धंसाड मुअ सस दुःखे तु णिव्वलः ॥
वेहवोवेलवो जूरवश्चोमच्छश्च वञ्चतेः ॥७।५५॥

३० श्लाघेति । सलहइ । पक्षे सलाहइ ॥

गर्ज्जेरिति ॥ गज्जइ । बुक्कइ ॥

ढिक्केति ॥ वृषभगर्जिते ढिक्क इत्यादेशः

गिञ्जइ । वृषभो गर्जति इत्यर्थः ॥

मुञ्चेरिति ॥ छड्डइ । अवहेडइ ॥ मेल्लइ । उस्सिक्कइ । रेअवइ ॥७।५४॥
णिल्लुंछइ । धंसाडइ । मुअइ ॥

दुःखेति ॥ दुःखविषयस्य मुञ्चते णिव्वलः स्यात् ॥ णिव्वलइ = दुःखं मुञ्चतीत्यर्थः ॥ ५

वेहेति ॥ वेहवइ ॥ वेलवइ ॥ जूरवइ ॥ उमच्छइ ॥ पक्षे वंचइ ॥७।५५॥

३३९ रचतेर्विडविड्डश्च ऊगाहश्चावहस्तथा ॥
उवहत्थः सारवश्च समारः केलअस्तथा ॥७।५६॥
३४० समारचेर्भवन्त्येते वद्धर्वड्ढो वृधेर्वढः ।
अग्घः छज्जः सहो रीरो रेहो राअश्च राजतेः ॥७।५७॥ १०

रचेति । विडविड्डइ ॥ ऊगाहइ । अवहइ । पक्षे रएइ ॥

उवहत्थेति । उवहत्थइ । सारवइ । केलअइ । समारइ ॥ पक्षे समारअइ ॥

वर्द्धेरिति । वड्ढइ ।
वृधेरिति । वढइ ॥ १५

अग्घेति । अग्घइ । छज्जइ । सहइ । रेहइ । रीरइ । राअइ ॥७।५७॥

३४१ मज्जेर्णिउड्ड आउड्डो वुड्डः खुप्पश्च मज्जवत् ।
जीहो लज्जतेः पुञ्जेर्वमालो आरोल इत्यपि ॥७।५८॥

मज्जेरिति । णिउड्डइ । आउड्डइ । वुड्डइ । खुप्पइ ॥ मज्जइ ।
जीहेति । जीहइ । लज्जइ ॥ २०
पुञ्जेरिति । वमालइ । आरोलइ । पुंजइ ॥७।५८॥

३४२ तिजेरोसुक्क इति च पडिअग्गोप्यनुव्रजेः ॥
मृजेस्तु उग्घुसो लुञ्छः पुंछः पुंसः पुसः फुसः ॥७।५९॥
३४३ लुहो हुलश्च रोसाणो मिज्जश्चेति दश स्मृताः ॥
भञ्जेस्तु वेमयः सूरः सूडो मूरश्च णीरजः ॥७।६०॥ २५
३४४ मुसुमूरः करंजश्च पविरंजो विरस्तथा ।
अर्जतेर्विढवो जुंज-जुज्ज-जुप्पा युजेः स्मृताः ॥७।६१॥

तिजेरिति ॥ ओसुक्कइ । तेअइ ॥

पडीति । पडिअग्गइ । अणुवच्चइ । [= अनुव्रजति] ॥

मृजेरिति ॥ मृजेः एते आदेशा स्युः । उग्घुसइ । लुंछइ । पुसइ । पुंसइ । ३० पुंछइ । फुसइ । लुहइ । हुलइ । रोसाणइ । मिज्जइ ॥

भञ्जेरिति । वेमयइ । सूरइ । सूडइ । मूरइ । नीरजइ । मुसुमूरइ । करंजइ । पविरंजइ । विरइ ॥

अर्जेरिति ॥ विढवइ । पक्षे अज्जइ ॥

जुंजेति । जुजइ । जुज्जइ । जुप्पइ ॥६।६१॥

५ ३४५ भुजोर्भुञ्जो जिमो जेमः समाणः कम्म अण्हश्च ॥
चड्डश्च चमढश्चापि वोपभुञ्जेस्तु कम्मवः ॥७।६२॥

भुजेरिति । भुजइ ॥ जेमइ । जिमइ । समाणइ । कम्मइ । अण्हइ । चड्डइ । चमढइ ॥

वोपेति । भुञ्जेरिति आगन्तुकेनोकारेण निर्दिशति ॥ उपपूर्वस्य भुञ्जते-
१० कम्मव इत्यादेश स्याद्वा ॥ कम्मवइ । उवहुजइ ॥७।३२॥

३४६ घटेर्गढः सपरस्य गलो हासे स्फुटेर्मुरः ।
मण्डेस्तु चिंचअश्चिचश्चिचिल्लो रीड इत्यपि ॥७।६३॥

३४७ टिविडिक्कश्च मन्थेस्तु विरोलो घुसलस्तथा ।
तुडेस्तु तोडस्तुट्टश्च खुट्टश्चापि खुडोक्खुडौ ॥७।६४॥

१५ ३४८ णिलुक्कोल्लुक्क लुक्काश्च उल्लूरश्चापि वा नव ॥
घूर्णेर्घोलो घुलोघुम्मः पहल्लो घुण्ण इत्यपि ॥७।६५॥

घटेरिति । गढइ । घडइ ॥

समिति । सम्-परस्य घटेर्गल स्याद्वा ॥ सगलइ । संघडइ ॥

हासेति ॥ हासे करणतया विवक्षिते स्फुटेर्मुर इति स्याद्वा ॥ मुरइ । हासेन
२० स्फुटतीत्यर्थ ॥

मण्डेरिति ॥ चिंचअइ । चिंचइ । चिंचिल्लइ ॥ रीडइ । टिविडिक्कइ ॥ मडइ ॥

मन्थेरिति ॥ विरोलइ । घुसलइ । पक्षे मथइ ॥

तुडेरिति ॥ तोडइ । तुट्टइ । खुट्टइ । खुडइ । उक्खुडइ । णिलुक्कइ ।
२५ उल्लुकइ । लुक्कइ । उल्लूरइ ॥ पक्षे तुडइ ॥

घूर्णेरिति ॥ घूर्णतेरेते चत्वार स्युः ॥ घोलइ । घुलइ । घुम्मइ । पहल्लइ । घुण्णइ ॥७।६५॥

३४९ ढंसस्तु विवृतेरट्टः कढश्च क्वथतेर्भवेत् ।
ग्रन्थेर्गंठोवञ्च्छो ह्लादे णुमज्जो निषीदतेः ॥७।६६॥

३० ढसेति । विपूर्वस्य वृतेः ढस इति स्यात् ॥ ढसइ । विवट्टइ ॥

अट्ट इति ॥ अट्टइ । कढइ ॥

ग्रन्थेरिति । गंठइ । गंठी ॥

अवेति ॥ अवअच्छइ । छादते छादयति च व्यन्ताण्यन्तयोः स्वतन्त्रेण निर्देशात् ॥

णु इति ॥ अत्ता एत्थ णुमज्जइ = [श्वश्रूरत्र निषीदति] ॥६।६६॥

३५० छिदेर्दुहाव-णिच्छल्ल-लूर-णिल्लूर-णिव्वराः ॥
णिज्झोडश्चाप्याच्छिदेस्त्वोअंद-उद्दाल इत्यपि ॥७।६७॥

छिदेरिति ॥ दुहावइ । णिच्छल्लइ । लूरइ । णिल्लूरइ । णिव्वरइ । णिज्झोडइ ॥

आच्छिदेरिति । आङ्पूर्वस्य छिदेरेतौ वा स्त ॥ ओअंदइ । उद्दालइ । पक्षे आच्छिंदइ ॥७।६७॥

३५१ मृदेर्मलो मढो मड्डश्चड्डुः पन्नाड इत्यपि ।
खड्डुश्च परिहट्टश्च स्पन्देश्चुलुचुलस्तथा ॥७।६८॥

मृदेरिति ॥ मलइ । मढइ । मड्डइ । चड्डइ । पन्नाडइ । खड्डइ । परिहट्टइ । पक्षे । मड्डइ ॥

स्पन्देरिति ॥ चुलुचुलइ ॥ फंदइ ॥७।६८॥

३५२ निष्पद्यतेर्णिव्वलः स्याच्छदेस्तु झडपक्खडौ ।
विसंवदेर्विअट्टः स्याद्विलोट्टः फंस इत्यपि ॥७।६९॥

निष्पेति । णिव्वलइ । णिप्फज्जइ ॥ [शदेरिति । झडइ । पक्खडइ] ॥

विसमिति । विअट्टइ । विलोट्टइ । फंसइ । विसवअइ ॥७।६९॥

३५३ खिदेर्जूर-विसूरौ च आक्रन्देर्णीहरोपि च ॥
क्रुधेस्तु जूरः कुज्झश्च रुधेरुत्थभ इत्यपि ॥७।७०॥

खिदेरिति ॥ जूरइ । विसूरइ ॥

आक्रन्देति ॥ णीहरइ । अक्कंदइ ॥

क्रुधेरिति ॥ जूरइ । कुज्झइ ॥ रुधेरिति । उत्थभइ । रुधइ ॥७।७०॥

३५४ हक्को निषेधेर्जाजम्मौ जनेः थिप्पस्तु तृप्यतेः ॥
तनोतेस्तु विरल्लः स्यात्तडस्तड्डश्च तड्डवः ॥७।७१॥

हक्को इति ॥ हक्कइ । निसहइ ॥

जा इति । जाअइ । जम्मइ ॥

थिप्पेति । थिप्पइ ॥

तनोतेरिति ॥ विरल्लइ । तडइ । तड्डइ । तड्डवइ । तणइ ॥७।७१॥

३५५ उपसर्प्पेरल्लिअः स्यात् सन्तपेर्झंख इत्यपि ।
समाप्नोतेः समाणः स्याद् व्यापेस्त्वोअग्ग इत्यपि ॥७।७२॥

उपेति । अल्लिअइ ॥ उवसप्पइ ॥

सन्त इति । झंखइ । संतप्पइ ॥

समा इति ॥ समाणइ । समावेइ ॥

व्यापेरिति ॥ ओअग्गइ । वावेइ ॥७।७२॥

५ ३५६ क्षिपेर्गलत्थः सोल्लश्च पेल्लो णोल्लश्छुहो हुलः ॥

अडक्खश्च परीघत्तः खिव इत्यमी दश ॥७।७३॥

क्षिपेरिति ॥ गलत्थइ । सोल्लइ । पेल्लइ । णोल्लइ । ह्रस्वत्वपक्षे णुल्लइ । छुहइ । हुलइ । अडक्खइ ॥ परीइघत्तइ । खिवइ ॥७।७३॥

३५७ उत्क्षिपेर्गुलगुंछश्च उत्थंघोल्लत्थ-हक्खुपाः ।

१० उब्भुत्तश्च उसिक्कश्च उक्खिवश्चेति कीर्तिताः ॥७।७४॥

उत्क्षिपेरिति । गुलगुंछइ । उत्थंघइ । उल्लत्थइ । हक्खुपइ । उब्भुत्तइ ॥ उसिक्कइ ॥ उक्खिवइ ॥७।७४॥

३५८ स्वपेर्लिसः कमवसो लोट्टः सुव इतीरिताः ॥

वेपेरायंव-आयज्झा आङ्क्षिपेर्णीरवः स्मृतः ॥७।७५॥

५ स्वपेरिति ॥ लिसइ । कमवसइ । लोट्टइ । सुवइ ॥

वेपेरिति ॥ आयवइ । आयज्झइ ॥ वेवइ ॥

आक्षीति ॥ णीरवइ ॥ अक्खिवइ ॥७।७५॥

३५९ लिपेर्लिंपो विलपतेर्झंखो वडवडस्तथा ॥

णयन्तोवहः कृपयतेर्गुप्यतेस्तु विरो णडः ॥७।७६॥

२० लिपेरिति । लिंपइ ॥

विलपेति ॥ झंखइ । वडवडइ । विलवइ ॥

णयन्तो इति ॥ कृपा शब्दस्य करोत्यर्थविहितस्य णयन्तस्य णयन्त अवह इत्यादेशः स्यात् ॥ अवहावेइ । कृपां करोतीत्यर्थः ॥

गुप्येति ॥ गुप व्याकुलत्वे इति दैवादिकस्यैतौ स्त । विरइ । णडइ ।

२५ गुप्पइ ॥७।७६॥

३६० प्रदीपेस्तेअवः संधुक्कश्चाब्भुत्तश्च संदुमः ।

लुभेः संभाव इत्युक्तः क्षुभेः खउर-पड्डुहौ ॥७।७७॥

प्रदीपेति । तेअवइ । संधुक्कइ । अब्भुत्तइ । संदुमइ । पलीवइ । प्रदीप्यते ।

लुभेरिति ॥ संभावइ । लुब्भइ ॥

३० क्षुभेरिति । खउरइ । पड्डुहइ । खुब्भइ ॥७।७७॥

३६१ आङो रभे रंभढवौ जृम्भेर्जंभा च वेस्तु न ।

उपालम्भेस्तु पच्चारो झंखो वेलव इत्यपि ॥७।७८॥

आङः परस्य रमेः रंभ-ढव इत्यादेशौ स्तः ॥ आरंभइ । आढवइ । आरहइ = [आरभते] ॥

जृम्भेरिति । जभाइ । जंभअइ । जंभइ ।

वेरिति । वेरुपसर्गात्परस्य तु जृम्भेर्जंभा न स्यात् । विअंभइ मअणो [= विजृम्भते मदन.] ॥ ५

उपेति ॥ पअ्रारइ । अलइ । वेलवइ । उवालहइ ॥७।७८।

३६२ भाराक्रान्तो विनमतीत्यर्थे स्यात् णिसुढो नमेः ।
छुंद-ओहाव-उत्थार आक्रमेर्विश्रमेणिवा ॥७।७९॥

भारेति । खिसुढइ ।

छुंदेति । छुदइ । ओहावइ । उत्थारइ । अक्कमइ = [आक्रमते] ॥ १०

विश्रमेरिति । णिवाइ पक्षे वीसमइ ॥७।७९॥

३६३ भ्रमतेः स्यात् टिरिटिल्लो ढुंढुल्लश्चापि ढंढल्लः ।
चक्कम्म-भमड-भमाडा भम्मंडश्चापि तलअंट ॥७।८०॥

३६४ रुंढो झुंपो-भुम-गुम फुम फुस-ठुस-दुसपरीपराः ।
गमेस्त्वई अइच्छश्च अणुवज्जोप्यवज्जसः ॥७।८१॥ १५

३६५ उक्कुसः पच्चडः पच्छंदश्च णिम्महाणीण-णी ॥
णीलुक्कः पदअश्चाप्यवसेहोवहरस्तथा ॥७।८२॥

३६६ परिअल्लः परिअलो रंभो बोल्लस्तथैव च ॥
णिरिणासश्च णिवह अक्कुसश्चैकविंशतिः ॥७।८३॥

भ्रमतेरिति ॥ टिरिटिल्लइ । ढुंढुल्लइ । ढंढल्लइ । चक्कम्मइ । भमडइ । २०
भमाडइ । भम्मडइ । तलअटइ ॥ रुंढइ । झुपइ । भुमइ । गुमइ । फुमइ ।
फुसइ । ठुसइ । दुसइ । परीइ । परइ ॥

गमेरिति । गमेरेकोनविंशतिरेते स्यु ॥ अईइ । अइच्छइ । अणुवज्जइ ।
अवज्जसइ । उक्कुसइ । पच्चडइ । पच्छंदइ । णिम्महइ । णीणइ । णीइ ॥
णीलुक्कइ । पदअइ । अवसेहइ । अवहरइ । परिअल्लइ । परिअलइ । रंभइ । २५
बोल्लइ । णिरिणासइ । णिवहइ । अक्कुसइ ॥

आहम्मइ पहम्मइ इत्यादि तु हम्म गताविस्यस्य भविष्यति । पक्षे
गच्छइ ॥७।८३॥

३६७ संगमेस्त्वब्भिडः प्रोक्तः आगमेस्त्वहिपच्चुअः ॥
प्रत्यागमेः पच्चोट्टः स्यादुम्मत्थोऽभ्यागमेः स्मृतः ॥७।८४॥ ३०

संगमेरिति । अब्भिडइ । संगच्छइ ॥

आगमेरिति । अहिपच्चुअइ । आगच्छइ ॥

प्रत्येति । पलोट्टइ । पच्चागच्छइ ॥

उम्मेति ॥ उम्मत्थइ । अब्भाअच्छइ ॥७।८४॥

३६८ पडिसा-पडिसामश्च शमेः उत्थल्ल उच्छलेः ॥

५ रमेरुब्भावसंखुड्ड-खेड्ड-मोट्टाश्च कोट्टमाः ॥

णीसरः किलकिंचश्च वेल्लाश्चेत्यष्ट कीर्तिताः ॥७।८५॥

पडिसेति ॥ पडिसाइ । पडिसामइ । समइ [= शाम्यति] ॥

उच्छेति ॥ उत्थल्लइ ॥ पक्षे ऊमलइ ॥

रमेरिति ॥ उब्भावइ । संखुड्डइ । खेड्डइ । मोट्टाअइ । कोट्टमइ । णीसरइ ।

१० किलकिचइ । बेल्लइ । रमइ ॥७।८५॥

३६९ पूरेरग्घाड अग्घाव अहिरेमागुमोद्धुमाः ॥

त्वरेस्तुवरजअडौ तूरोपि त्यादिशतृषु ॥७।८६॥

पूरेरिति ॥ सन्ध्यकरणमसन्देहार्थम् ।

अग्घाडइ । अग्घावइ । अहिरेमइ । अगुमइ । उद्धुमइ । पूरइ ॥

१५ त्वरेरिति । तुवरइ । जअडइ ॥ त्यादिषु शतरि च तूर इति । तूरइ ।

तूरंतो ॥ पक्षे प्रागुक्तौ ॥७।८६॥

३७० तुरोपि स्यात्त्यादिवर्ज्जं विगलेः थिप्पणिट्टुहौ ।

क्षरेर्झरः खिरश्चैव पज्झरः पच्चडस्तथा ॥७।८७॥

३७१ णिच्चलो णिट्टुअश्चेव दलेर्विसट्ट इत्यपि ॥

२० भ्रंशेर्मुल्ल-चुक्क-फुट्ट-फिट्टाः फिड फुडौ तथा ॥७।८८॥

तुरोपीति । तुरिओ । तुरंतो । पक्षे प्रागुक्तौ ॥

विगेति ॥ थिप्पइ । णिट्टुहइ ॥ विगलइ ॥

क्षरेरिति ॥ झरइ । खिरइ । पज्झरइ । पच्चडइ । णिच्चलइ ॥ णिट्टुअइ ।

खरइ ॥

२५ दलेरिति । विसट्टइ । दलइ ॥

भ्रंशेरिति ॥ भुल्लइ । चुक्कइ । फुट्टइ ॥ फिट्टइ । फिडइ । फुडइ ॥ पक्षे

भंसइ ॥७।८८॥

३७२ नशेस्तु णिरणासः स्यात् णिवहोवहरस्तथा ।

सेहोवसेहः पढिसा णस्सश्चेति प्रकीर्तिताः ॥७।८९॥

३० नशेरिति । णिरणासइ ॥ णिवहइ । अवहरइ । सेहइ । अवसेहइ ।

पडिसाइ । णस्सइ ॥७।८९॥

३७३ अवकासेस्तु ओवासः अप्पाहः संदिशेरपि ।
    दृशेर्णिअच्छः पेच्छश्च अवअच्छः सव्ववस्तथा ॥७९०॥
३७४ वज्जोवअज्जोओअक्खो देक्खोवक्खोवअक्ख च ॥
    अवआसश्च पासश्च णिआव पुलअः पुलो ॥७९१॥

अवेति । ओवासइ ॥ ५

अप्पाह इति । अप्पाहइ । संदिसइ ॥

दृशेरिति । णिअच्छइ । पेच्छइ । अवअच्छइ । सव्ववइ । वज्जइ । अवअज्जइ ॥ ओअक्खइ । देक्खइ । अवक्खइ । अवअक्खइ ॥ अवआसइ । पासइ । णिआवइ । पुलएइ । पुलोएइ ॥

णिज्झाअइ इति तु निध्यायते ॥७९१॥ १०

३७५ स्पृशतेः फरिसः फंसः फास आलुक्ख आलिहः ।
    छिवः छिहश्चेति भषेर्भुक्कः प्रविशते रिअः ॥७९२॥

स्पृशेति । फरिसइ । फंसइ । फासइ । आलुक्खइ । आलिहइ । छिवइ । छिहइ ।

भषेरिति । भुक्कइ । भसइ ॥ १५

प्रविशतेरिति । रिअइ । पविसइ ॥७९२॥

३७६ म्हुसः प्राक्मृषि-मुष्णात्योः अक्षेश्चोप्पड इत्यपि ।
    पिषेस्तु णिरिणासः स्याण्णिवह चड्डु एव च ॥७९३॥
३७७ रोंचश्च णिरिणज्जश्च पक्षे वफो बलेरपि ॥
    कृषेरंचोप्यणाछश्च आइछश्च अअछ च ॥७९४॥ २०
३७८ साअढढ कड्ढ इति षट् अक्खोडस्त्वसिकर्षणे ॥
    गवेषेर्घत्तढुंढुल्ल-ढढोलाः स्युर्गमेस च ॥७९५॥

म्हुस इति । पम्हुसइ । प्रमृशति । प्रमुष्णाति वा ॥

प्राक्किम् । मरिसइ । मूसइ ॥

अक्षेरिति । चोप्पडइ । मक्खइ ॥ २५

पिषेरिति ॥ णिरिणासइ । णिवहइ । चड्डुइ । रोंचइ । णिरिणज्जइ । पीसइ ।

वफो इति । वफइ । पक्षे बलइ ।

कृषेरिति । अंचइ । अणाछइ । आइछइ । अअंछइ । साअड्ढइ । कड्ढइ । पक्षे करिसइ ॥

अक्खोडेति । खड्गविषयाकर्षणवाचिन. कृषेः अक्खोड इति स्यात् । ३०
अक्खोडइ । कोशादसिं कर्षतीत्यर्थः ।

गवेषेरिति ॥ घत्तइ । ढुंढुल्लइ । ढंढोलइ । गमेसइ । गवेसइ ॥७।९५॥

३७९ श्लिषेः सामग्गावआस-परिअंताः सिलेस च ॥
काङ्क्षेराहश्चाहिलंघो वंफो वच्चो महः सिहः ॥७।९६॥

३८० विलुंपोहिलंखश्चैव ग्रसेर्डिंभो ल्हस्सतथा ॥
५ प्रतीक्षेविरमालः स्यात् विहीरः सामअस्तथा ॥७।९७॥

श्लिषेरिति ॥ सामग्गइ । अवआसइ ॥ परिअंतइ । सिलेसइ ॥
कांक्षेरिति ॥ आहइ । अहिलंघइ । वंफइ । वच्चइ । महइ । सिहइ । विलुंपइ । अहिलखइ ।
ग्रसेरिति ॥ डिंभइ । परिल्हसइ । पससइ ।
१० प्रतीक्षेरिति ॥ विरमालइ । विहीरइ ॥ सामअइ । पक्षे पडिक्खइ ॥७।९७॥

३८१ हसेर्गुंजः तच्छ चच्छ-रंप-रंफास्तक्षतेः ।
विकसेः कोआस-वोसट्टौ वोज्ज-वज्ज-डरास्त्रसेः ॥७।९८॥

हसेरिति । गुंजइ । हसइ ॥
तक्षेति । तच्छइ । चच्छइ । रंपइ । रंफइ ।
१५ विकसेरिति । कोआसइ । वोसट्टइ । विकसइ ॥
वोज्जेति । वोज्जइ । वज्जइ । डरइ ॥७।९८॥

३८२ उल्लसेर्णिल्लसो गुंजोल्लो गुजुल्लश्च ऊसलः ॥
उसुंभः पुलअश्चापि आरोअश्चेति कीर्तिताः ॥७।९९॥

उल्लसेरिति ॥ णिल्लसइ । गुंजोल्लइ । गुजुल्लइ ॥
२० ऊसलइ । पुलअइ । आरोअइ ॥७।९९॥

३८३ पर्यस्यतेस्तु पल्हत्थः पलोट्टः पलट्टस्तथा ।
णिमो णुमो णिस्स इति न्यस्यतेस्त्रय ईरिताः ॥७।१००॥

पर्येति । पल्हत्थइ । पलोट्टइ । पल्लट्टइ । पक्षे पज्जसइ ॥
णिम इति ॥ णिमइ । णुमइ । णिस्सइ । न्यस्यतीत्यर्थः ॥७।१००॥

२५ ३८४ निश्वसेर्णीससो झंखो भिसो भासेर्ग्रसेर्घिसः ।
अवात्तुगाहतेर्वाहो वलग्गश्चड आरुहेः ।७।१०१॥

निश्वसेरिति । णीससइ । झंखइ ।
भिसो इति । भिसइ । भासइ [भासते] ॥
ग्रसेरिति । घिसइ । गसइ ॥
३० अवेति । ओवाहइ । ओगाहइ । [= अवगाहते] ॥
वलेति । वलग्गइ । चडइ । आरुहइ [= आरोहति] ॥७।१०१॥

३८५ मुहेर्गुम्मड-गुम्मौ दहेरालुंखोहिऊल च ।
  ग्रहेः पंगो बलो गेण्हो निरुवारो हरस्तथा ॥७।१०१॥
३८६ अहिपच्चुअ इत्येते ॥
  वचेस्तु वोदथान्त्यस्य तकारो रुदभुजमुचाम् ॥७।१०२॥

मुहेरिति । गुम्मडइ । गुम्मइ । पक्षे मुज्झइ ॥

दहेरिति । आलुंखइ । अहिऊलइ । पक्षे डहइ ।

ग्रहेरिति ॥ पंगइ । बलइ । गेण्हइ । निरुवारइ । हरइ । अहिपच्चु-अइ ॥७।१०३॥

[इति तिङन्तप्रकाश. ॥]

— ० —

अष्टमः प्रकाशः

अथ कृदन्तप्रकाशः

१८७ क्त्वातुमुनव्ययेषु घेद्ग्रहेर्वचेस्तु वोत् ।
अथान्तस्य तकारो रुद्-भुज्-मुचाम् ॥८।१॥

क्त्वा इति ॥ क्त्वादिषु परेषु ग्रहेर्घेत् इत्यादेश स्यात् । घेत्तूण । घेत्तुआण ॥

५ क्वचिन्न – गेण्हिअ ।

तुम्—घेत्तु ॥

वचेरिति ॥ क्त्वादिषु वचेर्वोत् स्यात् । वोत्तूण । वोत्तुआण [=वक्तुम्] ॥ वोत्तुं [= वक्तुम्] ॥ वोत्तव्य [वक्तव्यम्] ॥

अथेति । एषामन्त्यस्य तः स्यात् क्त्वादौ प्रत्यये परे ॥ रोत्तूण [रुदित्वा] ।

१० रोत्तव्वं ॥

मोत्तूण [=मुक्त्वा] ॥ मोत्तु [=मोक्तुम्] । मोत्तव्वं [=मोक्तव्यम्] ॥ भोत्तूण [=भुक्त्वा] मोत्तु ॥ मोत्तव्वं ॥८।१॥

३८८ दृशेः क्त्वादितकारेण सह दट्ठ इतीष्यते ।
क्त्वायाः स्युरत्तु तु-तूण तु-आणोत्ता यथागमम् ॥८।२॥

१५ दृशेरिति । दट्ठूण । दट्ठुआण । [= दृष्ट्वा] । दट्ठु [=द्रष्टुम्] । दट्ठव्वं [= द्रष्टव्यम्] ॥ भूतभविष्यत्-क्त्वातव्यतुम्सु का इति कृञ आदेश । काऊण । काअव्वं । काऊ [= कृत्वा । कर्तव्यम् । कर्तुम्] । धातोरत इदेव स्याल्लुट्लृट्-क्त्वा-तव्य-तुमसु तु इतीत्वमेत्वं च ॥ हसिऊण । हसेऊण ॥ हसिअव्व । हसे-अव्व ॥ हसिउं । हसेउं ॥ [=हसित्वा । हसितव्यम् । हसितुम्] ॥

२० अतः किम् । काऊण । होऊण ॥ [= कृत्वा । भूत्वा] ।

क्त्वाया इति । क्त्वा-प्रत्ययस्यैते षडादेशा यथाप्रयोग स्यु । अत्—भमित्वा= भमिअ । रमिअ ॥ वदिअ= वन्दित्वा । तुम्-वन्दितु । [द्रष्टुम् =] दट्ठुं ॥ भोत्तु [=भोक्तुम्] ॥ तूण—घेत्तूण [गृहीत्वा] । काऊण [=कृत्वा] । तुआण-भोत्तुआण [भुक्त्वा] । सोउआण ॥ इत्ता-वदित्ता । भमित्ता [= भ्रमित्वा] ॥ क्त्तू इति

२५ त्वार्थ ॥ ॥८।२॥

३८९ कृद्यस्य जो द्विरुक्तो वा आणिज्जं वा अणीयरः ।
शत्रानशोस्तु न्तमाणौ ई च पक्षे स्त्रियान्तयोः ॥८।३॥

कृद्यस्येति । कृत्प्रत्ययस्य संबन्धिनो यकारस्य द्विर्भूतो ज्ज इत्यादेशः स्यात् । पेया=पेज्जा ॥ पेआ ॥ सेज्जा । सेआ ॥

अणीति । भावकर्मणोरनीयर् विहितस्तस्य अणिज्ज इत्यादेशः स्यात् । करणिज्जं । करणीअं [= करणीयम्] ॥ संभरणिज्जं । संभरणीअं [संभरणीयम्] ।

शत्रेति ॥ अनयोरेतौ प्रत्येकं स्तः ॥ हसन्तो । हसमाणो [=हसन्] ॥ वेवन्तो । वेपमाणो [=वेपमान] ॥

ई चेति । स्त्रियां वर्तमानयो शत्रानशो स्थाने पक्षे ईत्वं च स्यात् । पक्षे न्त-माणौ च ॥ हसई । हसन्ती । हसमाणी । [=हसन्ती] ॥ वेवई । वेवन्ती । वेवमाणी [=वेपमाना] ॥

आर्षप्रयोगौ बहुलम् ॥ इतीप् ॥८।३॥

३९० तृनर्थप्रत्ययस्येरः क्ते तु स्यादत इत् क्वचित् ।
क्तान्तेषु दत्तादिषु तु दिण्णाद्याः स्युर्निपातनात् ॥८।४॥

तृनेति । तच्छील तद्धर्म-तत्साधुकारिषु तृन् विहितः । तत्समानार्थानां प्रत्ययानामिरः स्यात् ॥ हसनशील हसिरो । [लज्जाशील] लज्जिरो ॥ जम्पिरो [=जल्पक] । [नम्र]= णमिरो । [कम्र]= [कमिरो] ॥

क्ते इति ॥ हसिअं । पढिअ । लविअं ।

हासिअ । पाढिअ ॥

क्वचित् किम् । गअ [= गतम्] । णअ [= नतम्] ॥

अत किम् । झाअ [= ध्यातम्] । लूअं । भूअ ॥ क्ते तु इरपि । अणुहूअ [अनुभूतम् ॥

क्तान्तेषु इति । दत्तं दिण्णं । छीणं । झीणं [= क्षीणम्] । रुदितम् = रुण्णं । जीर्णम् = जिण्ण ॥८।४॥

तथाहि

३९१ आक्रान्तेस्त्ववप्फुण्णो वोलीणोतिक्रान्तः स्फुटं फुडं ॥
स्यादुत्कृष्टन्तु उक्कोस्स निसुट्ठं त निपातितम् ॥८।५॥

३९२ स्याद् वोसट्ट विकसितं विढत्तं त्वर्जितं स्मृतम् ॥
पम्हुट्ठोपि प्रमृष्टे स्यात् स्थापितं णिमिअं स्मृतम् ॥८।६॥

३९३ आस्वादितं चक्खिअं स्यात् हेषे हीसमणं मतम् ।
स्यात्पल्हत्थं पर्यस्त पल्लोट्टं च तथाविधम् ॥८।७॥

२६४ अड्ढं त्यक्तं क्षुण्णं लूनमित्याद्यूह्यं प्रयोगतः ॥
अनेकार्थ्यात्तु धातूनां योज्या अर्थान्तरेष्वपि ॥८।८॥

आक्रान्तेत्यादि स्पष्टम् । अप्फुणो = आक्रान्त. ॥

अनेकेति । यथा कलि. संख्याने पठितः । कलह शापनेपि वर्तते ॥ रिग्गिगौ
५ प्रवेशेपि वर्तते ॥ कांक्षेर्वंफ आदेशः खादनेपि वर्तते ॥ इत्यादि ॥८।८॥

॥ इति कृदन्तप्रकाशः ॥

[इति अष्टम. प्रकाशः]

—०:—

अथ

विविध-भाषा-संज्ञकः

नवमः प्रकाशः

३९५ सैषा भाषातिमृद्वङ्गी महाराष्ट्राश्रया मया ।
लक्षिता सर्वभाषाणां बीजं शृङ्गारजीवितम् ॥९।१॥

३९६ शौरसेन्यामयुक्तस्य तस्य दोनादिवर्तिनः ॥
क्वचिद्योगनिमित्तस्यापि वा त्वादेरपि तावति ॥९।२॥

[शौरेति] शौरसेन्यां भाषायामसंयुक्तस्यानादेस्तस्य दः स्यात् ॥ क ग च इति ५
लोपापवादः ॥ तदो पूरिदपदिण्णेण मारुदिणा मंतिदो एदु एदु भवं [= तत
पूरितप्रतिज्ञेन मारुतिना मन्त्रित आगच्छतु आगच्छतु भवान् ।] ॥

अयुक्तस्य किम् । हला सउंतले [=शकुन्तले] ॥ संतावेइ [=सन्तापयति] ॥

अनादे किम् । तेण तधा भणिअं = [तेन तथा भणितम्] ॥

क्वचिदिति । संयोगान्तिमस्यापि तस्य क्वचिद्दत्वं स्यात् शौरसेन्यामित्या- १०
प्रकरणान्तमनुसन्धेयम् ॥ महंदो । णिच्चिंदो । अंदेउरं [= महान्तः । निश्चिन्तः ।
अन्तःपुरम्] ।

वा त्वादेरिति ॥ तावच्छब्दे त्वादेरपि तस्य दत्व वा स्यात् ॥ दाव । ताव
[= तावत्] ॥९।२॥

३९७ भगवद्भवदादीना सौ नकारस्य मो भवेत् ॥ १५
धौ तु वा मो न-मात्रस्य नेन्नन्तस्य आ तु वा ॥९।३॥

भवेति । एदु भव [आगच्छतु भवान्] । भअव कुसुमाउहो [= भगवान्
कुसुमायुध.] । मघव पागसासणो [मघवा पाकशासन] ॥

धौ इति । संबुद्धिरूपे सौ तु परे भवदाद्यन्यसम्बन्धिनोपि नकारस्य मो
स्यात् । भो राअं [भो राजन्] । भो वम्हं [=भो ब्रह्मन्] । सुकम्मं [=सुकर्मन्] । २०
भअवं हुतवह [भगवन् हुतवह] ॥

पक्षे लोपोन्त्यस्य हल इति न-लोपः ॥ भो राअ । भो वम्ह । भअव
हुदवह । इत्यादि ॥

नेति । इन्नन्ते नकारस्य मो न स्यात् आत्वं तु वा स्यात् धौ परे ॥
भो कंचुइआ । भो तवस्सिआ । पक्षे भो कंचुइ । भो तवस्सि [= भो कञ्चुकिन् । २५
तपस्विन् ॥९।३॥

३९८ यस्य य्यो वा थस्य धो वा हृस्यापीह ह्याः सका।
भवतेहस्य भो वा स्यात् पूर्वस्य पुरवापि वा।९।९४॥

यस्येति। अय्यर्या इति योगस्य अ उक्तस्तस्यापवादः॥ पक्षे यस्य य्यो विधीयते शौरसेन्याम्॥ अय्यउत्त पय्याउलीकदह्मि [= आर्यपुत्र पर्याकुली-कृतास्मि]॥ सुय्यो [= सूर्यः]। कय्यपरवसो [= कार्यपरवश.]॥ पक्षे अज्जउत्त पज्जाकुलीकदह्मि॥ इत्यादि॥

थस्येति। कधेहि। कहेहि। [= कथय]॥ णाधो। णाहो [= नाथः]। राजपधो। राजपहो [राजपथः]॥

अनादावित्येव। थामो [स्थामन्]। थेओ [स्थेय.]॥

१० हस्येति। इह शब्दे लोण्मध्यमपुरुषबहुवचनादेशो हचि च स्थितस्य हस्य धो वा स्यात॥ इध। होध। [इह। भव॥ परित्ताअध। पक्षे इह। होह। परित्ताअह [= परित्रायध्वम्]॥

भवतेरिति। भवतोर्होहुवहवाः दिदेस्थामितात्र हुः इत्यद्यवतादेशसम्ब-न्धिनो हस्य भो वा स्यात्॥ होदि। भोदि। हुवदि। भुवदि। हवदि। भवदि॥

१५ पर्वेति॥ अपुरवं णाडअं [= अपूर्वं नाटकम्]। पक्षे अपुव्वं।७।४॥

३९९ क्त्वायास्तु इअदूणौ वा कृगमोर्डडुअः स्मृतः।
भविष्यदर्थविहिते प्रत्यये स्मिनि स्सिहाः॥९।९५॥

क्त्वाया इति। भविअ। भोदूण। हविअ। होऊण। [भूत्वा]। रमिअ। रंदूण। पक्षे रंतूण। रंतुआण [रमित्वा] इत्यादि॥

२० कृगिति। डित्त्वाट्टिलोप। कडुअ [= कृत्वा]॥ गडुअ [= गत्वा]॥ पक्षे करिअ। करिदूण॥ गच्छिअ। गच्छिदूण [= गत्वा]॥

भविष्येति॥ भविस्सिदि। करिस्सिदि॥ [भविष्यति। करिष्यति॥९।५॥

४०० इदेतोः परयोर्मस्य वा णकारागमो भवेत्।
इदानीमित्यस्य दाणीं तस्मादित्यस्य ता स्मृतः॥९।९६॥

२५ इदिति। दाणिं करेम्हि।

तस्मादिति॥ ता सखि सअेसु करणिज्जं [तस्मात् सखि शय्यासु करणीयम्]॥।१॥

अथ निपाताः

४०१ एवार्थे जेव्व हीमाणहे इत्याश्चर्यखेदयोः।
३० णं नन्वर्थम्महे हर्षे हीं ही विदूषकोक्तिषु॥९।९७॥

एवेति ॥ मम उजेव बम्हणस्स [= ममैव ब्राह्मणस्य]। एसो उजेव एसो [= स एव एषः]॥

हीमाणहे । हमाणहे जीवंतवच्छा मे जणणी [= हन्त जीवद्वत्सा मम जननी]॥ हीमाणहे पुणोवि पुलोइस्सं [= आश्चर्यं पुनरपि प्रलोकयिष्यामि ।]॥

णमिति । णं भणामि [= ननु भणामि]॥ णं भवं मे अग्गदो चलदि ५ [= ननु भवान् ममाग्रतश्चलति]॥

अम्मेति ॥ अम्महे एदाए सुम्मिलाए सुपलिगढिदो भवं ।

हीति । विदूषकस्य वाक्येषु हर्षे द्योत्ये हीहीति निपातः । हीं ही भो संपण्णा मणोरधा पिअवअस्सस्स [= संपन्ना मनोरथा प्रियवयस्यस्य ॥९।८॥

४०२ शेषं प्राकृतवज्ज्ञेयं मागध्यां तु निरूप्यते ॥ १०

रस्य लः सस्य शो ग्रीष्मे संयोगाद्योः सषोस्तु सः ॥६८॥

शेषमिति ॥ शौरसेन्यामनुक्तविषयेषु महाराष्ट्रप्रयोगेषु प्राकृतवदेव कार्यं द्रष्टव्यम् । यथा अन्तावेदी [= अन्तर्वेदि]। सामिद्धी [= समृद्धिः]॥ वट्टदि [= वर्तते]॥

मागध्यामिति ॥ रस्येति ॥ नरः = नले ॥ करः=कले ॥ १५

सस्येति । हंसः = हंशे ॥ पुरुषः = पुलिशे ॥

अग्रीष्मेति ॥ ग्रीष्मशब्दादन्यत्र संयोगादिस्थयोः सकारषकारयोः सः स्यात् । ऊर्ध्वलोपापवादः ॥ पस्खलदि [= प्रस्खलति]॥ बहस्पदी [= बृहस्पतिः] मस्कली [= मस्करी]॥ शुस्कं [= शुष्कम्]॥ कस्टं [= कष्टम्]॥ णिस्फलं [= निष्फलम्]॥ धनुस्खंडं [= धनुष्खण्डम्]॥ २०

ग्रीष्मे तु गिम्हआले [= ग्रीष्मकाले]॥ ९।८॥

४०३ द्विष्ठयोः स्टः स्थर्थयोः स्तो जद्ययोः यः न यस्य जः ।

न्यण्य-ज्ञ-ञ्जां ञ्ञो व्रजेश्च जस्य श्चछस्य नादितः ॥९९॥

द्विरुक्तस्य टस्य ष्ठशब्दस्य च स्ट इति स्यात् । पस्टे = स्पष्टः ॥ भस्टिणी भट्टिणी = ॥ सुस्टु कृतम् = शुस्टु कदं । [कोष्ठागारं] = कोस्टागालं ॥ २५

स्थेति ॥ स्थ—[उपस्थितः =] उवस्तिदे ॥ [सुस्थितः =] शुस्तिदे ॥

र्थ—[अर्थपतिः =] अस्तवदी ॥ [अर्थवाहः =] अस्तवाहे ॥

जयेति । ज—[जानाति =] याणादि । [जनपदे =] यणवदे ॥ [अर्जुनः =] अय्युणे ॥ [गर्जति =] गय्यदि ॥

द्य—[मद्यम् =] मय्यं ॥ [अद्य किल विद्याधर आगतः =] अय्य किल विय्याहले आगदे ॥ ३०

येति ॥ आदेर्यो जः इति विहितो जो मागध्यां न स्यात् ॥ यदि । यथा [= यथा] । याण [= यानम्] । यवणो [= यवनः] ॥

न्योति । एषां द्विरुक्तो ञकारः स्यात् । अञ्ञदेशे = [अन्यदेशः ॥ अहिमञ्ञू [= अभिमन्युः] । कञ्ञका [= कन्यका] ॥

५ ण्य — पुञ्ञं [= पुण्यम्] ॥ पुञ्ञवंते [= पुण्यवन्तः] ॥ अब्बम्हञ्ञं [= अब्रह्मण्यम्] ॥

ज्ञ — पञ्ञवंते [= प्रज्ञावन्तः] ॥ शव्वञ्ञे = [सर्वज्ञः] । अवञ्ञा [= अवज्ञा] ॥

अञ्जली [= अञ्जलि] ॥ धणञ्जए [=धनञ्जय] । पञ्जले [=पञ्जरः] ॥

१० व्रजेरिति ॥ ञ्ज स्यात् । वञ्जदि [= व्रजति] ॥ श्च इति ॥ गश्च [= गच्छ] ॥ पिश्चिले [= पिच्छिलः] । तिरश्चि पेश्चदि [= तिर्यक् प्रेक्षते] ॥

आदीति ॥ आदौ स्थितस्य छस्य श्चो न स्यात् ॥ छाले [= क्षारः] । छिदइ [= छिनत्ति] ॥९।९॥

४०४ क्षस्य ष्कः प्रेक्षत्याचक्ष्योः स्कः स्याच्चिष्ठस्तु तिष्ठतेः ।

१५ शेषं तु शौरसेनीवत् स्यादि-कार्यं पुरोदितम् ॥९।१०॥

क्षस्येति ॥ यक्ष = यष्के ॥ लक्ष्मणः = लष्कणे ॥

नादित इत्येव । खयजलहला [= क्षयजलधरा] ॥

प्रेक्षेति ॥ पेस्कदि [= प्रेक्षते] । आचस्कदि [= आचक्षते] ॥

चिष्ठदि ॥ चिष्ठइ [= तिष्ठति] ॥

२० शेषमिति । मागध्यां यद्विशिष्य न लक्षितं तत् शौरसेनीवत् ज्ञेयम् । यथा तस्य दः । एदे राउले [एतत् राजकुलम्] । भो लाअं [= भो राजन्] । भो कञ्चुकिआ [= भो कञ्चुकिन्] ॥ इत्यादि ॥

तत्राविशेषं प्राकृतवदनुवर्तत एव ॥

स्यादिति ।

२५ स्यादिषु विशेषकार्यं स्यादिप्रकरण एवोक्तम् इति अत्र न निरूपणीयम् अवशिष्यत इत्यर्थ ॥९।१०॥

मागध्यामत एत्वं सौ पुंसि डाहस्तु वा ङसः ।

आमो वा ठाहँ नासिक्यः स्यादहं-वयमोर्हगे ॥

४१५ पैशाचिकेपि ज्ञो ञ्ञः स्याद् राज्ञस्तु ज्ञस्य वा चिञः ।

३० न्यण्ययोर्ञ्ञः णस्य नः तस्तु तदयोः टोस्तु वात्र तुः ॥९।११॥

पैशाचीति । मागध्यामुक्तं पैशाच्यामपि स्यादित्यर्थ ॥ पञ्ञा [= प्रज्ञा] । सञ्ञा [= संज्ञा] ॥ ञ्ञाणं [= ज्ञानम्] ॥

राज्ञ इति। राचिञा लपितं [= राज्ञा लपितम्] रञ्ञा वा ॥ राचिञो धनं [= राज्ञो धनम्] रञ्ञो वा ॥

ज्ञस्य किम्। राजा ॥

न्येति। कञ्ञ का [= कन्यका] ॥ अहिमञ्ञु [= अभिमन्युः। पुञ्ञकम्मो [=पुण्यकर्मा] ॥ पुञ्ञाह [=पुण्याह.] ॥ णस्येति। गुनगनयुत्तो [=गुणगणयुक्त.] ॥ ५

तद्दस्वेति। भगवती पब्बती [=भगवती पार्वती] । दस्य—मतनो [=मदनः]। सतनं [= सदनम्] ॥ सोतरो [सोदर]। होतु [= होदु] ॥ रमतु [रमदु= रमताम्] ॥ तकारस्य तकारविधानं विकारबाधनार्थम् ॥ तेन पताका वेतसो पतिपक्खो इत्यादौ डत्वादि न भवति ॥

टोरिति। पैशाच्या टुशब्दस्य तु-शब्दो वा स्यात्। कुटुम्बकम् = १० कुतुंबकं ॥०।११॥

४१६ हृदये यस्य पः प्रोक्तो यादृशादौ दृशस्तिसः।
क्त्वायास्तु तूनः ष्ट्वाया द्धून-त्थून इतीष्यते ॥९।१२॥

४१७ रियो र्यस्य सिनः स्नस्य सटः ष्टस्य कचित्तु न।
यक इय्यः कृञो डीरः देय्योरेय्यो भविष्यति ॥९।१३॥ १५

हृदये इ.त। हितपक। हितय [=हृदयकम्। हृदयम्] ॥

यादृशेति। यातिसो। तातिसो। भवातिसो अम्हातिसो [यादृशस्तादृशो भवादृश अस्मादृश] ॥

क्त्वाया इति ॥ गतून। रतून। हसितून [=गत्वा। रमि त्वा। हसित्वा]

ष्ट्वाया इति। क्त्वाप्रत्ययसम्बन्धिन ष्ट्वाशब्दस्यैतौ स्त। तूनस्यापवाद. ॥ २० नष्ट्वा=नद्धून। नत्थून ॥९।१२॥

रिय इति। र्यशब्दस्य रिय इत्यादेश। भार्या = भारिया ॥

सीति। [स्नानम् =] सिनान।

सेति। कष्टम्=कसटं ॥

क्वेति ॥ सुज्जो [= सूर्य]। सुनुसा [= स्नुषा]। तिट्ठो [=दृष्ट.] ॥ २५

यक इति। शय्यते = सिय्यते। दीयते = दिय्यते। रमिय्यते = रम्यते। [पठ्यते =] पठिय्यते ॥

कृ इति। कृञ परस्य यको डीरः स्यात्। पुधुमतंसने सब्बस्स य्येव सम्मानं कीरइ [= प्रथमदर्शने सर्वस्यैव सम्मानं क्रियते] ॥

दे इति ॥ भविष्यति काले विहितयो दिदे इत्येतयो. एय्य इत्यादेशः ॥ ३० हुवेय्य भविष्यति इत्यर्थः ॥९।१३॥

४१८ न कगादिप्रश्नाशोक्तं न वे ह ह-ठ-दादयः ॥
　　नानीय-तीय-कृद्योक्तं सप्ततावपि तेर्न रिः ॥९।१४॥
　　नेति ॥ कगा—इत्याद्युक्तं लं यादि पैशाच्यां न स्यात् ॥ मकरकेदू [=मकरकेतुः] ॥ विजयसेनो [= विजयसेनः] ॥ सत्तं [= सत्यम्] । पापं [=पापम्]
५ यस्य हस्वं न [आयुधम् =] आयुधं ॥ टो डो न । नटो । भटो ॥ ठो न मठो सठो इत्यादि ॥
　　ना इति । अणिज्जं वा अनीयर. तीयस्य इज्जं वा कृद्यस्य जो द्विरुक्तो वा इत्यादि कार्यं पैशाच्यां न स्यात् ॥ करणीअं [=करणीयम्] विईअं [=द्वितीयम्] पेआ [= पेया ॥
१०　[सप्ततेरिति ।] सत्तती = सप्तति. । ९।१४॥
४१९ चूलिकापैशाचिके तु रस्य लत्वं विभाषया ॥
　　तृतीयतुर्ययोस्त्वाद्यद्वितीयौ वादिवर्तिनोः ।९।१५॥
　　चूलीति ॥ नरो । नलो [= नरः] ॥ पुरिसो । पुलिसो [= पुरुषः] ॥
　　तृतीयेति ॥ वर्ग्ययोरेतयोरेतौ क्रमात्ततः । नगरं नकरं [=नगरम्] ॥ मार्गणः=
१५ मक्कनो ॥ मेघ =मेखो । व्याघ्र. = वक्खो । राजा = राचा । निर्झरः = निच्छरो । तडाग = तटाकं ॥ दामोदर = दामोतरो ॥ [मधुरम् =] मथुरं ॥ दाढा । दाठा [= दंष्ट्रा] ॥
　　वादीति । पदादौ त्वेतयोरेतौ वा स्त ॥ गिरितटं । किरितटं । [धर्मः=] धम्मो । थम्मो ॥ धूली । थूली ॥ बालको = पालको । [जीमूतः =] जीमूतो चीमूतो ॥९।१५॥
४२० शेषं तु पैचाचिकवत् शौरसेनीयवच्च तत् ॥
　　चूलिकापैशाचिके यदनुक्तं तत्पैशाचीवदुन्नेयम् ॥९।१६॥
शौरेति । पैशाचिकेऽपि यदनुक्तं तच्छौरसेनीयवद्बोध्यम् ॥९।१६॥
४२१ तदेवं प्राकृतं प्रायो लक्षितं लक्ष्यसम्भवम् ॥
२५　आर्षं तु स्वल्पभेदत्वाद् बहुलोक्त्यैव लक्षितम् ॥९।१७॥
४२२ अपभ्रंशस्तु यो भेदः षष्ठः सोऽत्र न लक्ष्यते ।
　　देशभाषादितुल्यत्वान्नाटकादावदर्शनात् ॥९।१८॥
४२३ अनत्यन्तोपयोगाच्चातिप्रसंगभयादपि ।
　　एवमन्येपि ये भेदा लक्षिताः पूर्वसूरिभिः ॥९।१९॥
३० ४२४ नेहोक्ताः किन्तु नाम्नैव कीर्त्यन्ते स्पष्टबुद्धये ।
　　सप्तविंशत्यपभ्रंशा वैडालादिप्रभेदतः ॥९।२०॥

४२८ काञ्चीदेशीय पाण्ड्ये च पाञ्चालं गौडमागधम् ।
आवन्त्यं दाक्षिणात्यं च शौरसेनं च कैकयम् ॥९।२१॥
४२६ शाबरं द्राविडं चैव एकादश पिशाचजाः ।
एवमार्षमनार्षं च सङ्कीर्णं चोपजायते ॥९।२२॥
४२७ देवानां भूपतीनां च सचिवानां पुरोधसाम् ।
अमात्यवणिजादीनां पाठ्यमिच्छन्ति संस्कृतम् ॥९।२३॥
४२८ संस्कृतेनैव केप्याहुः प्राकृतेनैव केचन ।
साधारण्यादिभिः केऽपि केचन म्लेच्छभाषया ॥९।२४॥
४२९ न म्लेच्छितव्यं यज्ञादौ स्त्रीषु ना प्राकृतं पठेत् ॥
संकीर्णं नाभिजातेषु न प्रबुद्धेषु संस्कृतम् ॥९।२५।
४३० परिव्राण्मुनिविप्राणां संस्कृतान्नान्यदिष्यते ॥
अन्येषामुत्तमानां च प्रतीपं क्वापि दृश्यते ॥९।२६॥
४३१ बालस्त्रीवृद्धवेश्यानां कितवाप्सरसां तथा ॥
वैदग्ध्यार्थं प्रदातव्यं संस्कृतं चान्तरा ॥९।२७।
४३२ ऐश्वर्यादिप्रमत्तस्य दारिद्र्योपप्लुतस्य च ॥
उत्तमस्यापि पठतः प्राकृतं नैव दुष्यति ॥९।२८॥
४३३ क्रीडार्थं नृपतेरिष्टं प्राकृतं च द्विजन्मनाम् ।
भरतेनोदितं ग्राह्यमबाधितमिदं वचः ।९।२९॥
विशेषमाह भरद्वाज.—
४३४ गाथासु तु महाराष्ट्री अन्या नाट्याश्रया मता ।
बालस्त्रीवृद्धभिक्षूणां श्रावकव्याजलिङ्गिनाम् ॥९।३०॥
४३५ ग्रहोपसृष्टमत्तानां प्राकृतं खण्डरूपि च ।
नायिकानां सखीनां च शौरसेन्यविरोधिनी ।९।३१।
४३६ प्राच्या विदूषकादीनां धूर्तानामप्यवन्तिका ॥
मागधी राक्षसादीनामन्तःपुरनिवासिनाम् ॥९।३२॥
४३७ चेटानां राजपुत्राणां श्रेष्ठिनां चार्द्धमागधी ॥ ———>
शकाराणां तु शाकारी बाह्लीकादिन्यभाषिनाम् ॥९।३३॥
४३८ योधानां भारिशादीनां शाबरी च प्रशस्यते ॥
द्राविडी द्रविडादीनामोड्री खनकरक्षमाम् ॥९।३४॥
४३९ काव्ये वैतालिकादीनां वेतालादीना मुभाषितम् ॥
किरातबर्बराजदानां न भाषा नैव लक्षणम् ॥९।३५॥

४४० तदिमां पदचन्द्रिकानुजातां
प्रगुणां प्राकृतचन्द्रिकां विदग्धाः ॥
परिशिल्पचिरादपास्ततापाः
कविगोष्ठीषुविहारमातनुध्वम् ॥९।३६॥

५ ४४१ इति कृतिपरितोषप्रार्थनालम्पटेन
प्रकटितपरभागाशेषकृष्णेन सेयम् ॥
रचयतु गुरुतोषं शेषवंशावतंस
गुरुमिह नरसिंहं प्रापिता तत्पदाब्जे ॥९।३७॥

इति श्रीकृष्णपण्डितविरचिता
१० प्राकृतचन्द्रिका समाप्ता ॥

—:०:—

प्राकृतचन्द्रिकान्तःपाति-

विशिष्टशब्दानुक्रमणिका

शुद्धिपत्रम्

पृष्ठे	पंक्तौ	अशुद्धिः	शुद्धिः
१	२	देवें	देव
२	३१	इत्यथ	इत्यर्थ
,,	,,	चोरस्स	चोररस
३	१७	श्रय	श्रेय
४	९	प्रत्तय	प्रन्यय
४	१२	एष वलि	एषा वलि
४	३०	पदयोद्वयो	पदयोर्द्वयो'
६	२४	अष्सर.	अप्मर
६	२५	स्त्रीव्वात्	स्त्रीत्वात्
७	१	० तुग	० तुग ।
७	१२	पराङ्ख	पराङ्मुख
७	१७	–मूर्द्धं सु	मूर्द्धं सु
७	१८	श्मश्रु	श्मश्रु
७	२१	द्वितीया	द्वितीयात्
७	२८	अतिमुत्ककम्	अविमुक्तकम्
८	२	पुष्फ	पुप्फ
८	३	बाहुलकान्	बाहुलकात्
८	१९	ग्मस्म	ग्मस्य
८	३१	मुक्कम् ।	मुक्तम्
९	९	मक राणा	मकाराणा
९	१५	विउणो	बिउणो
९	२५	समुद्रा	समुद्रो
१०	१	मधुमथन	मधुमथन
१०	५	०चद्रं	०चन्द्र
११	९	विष्वक्र	विष्वक्

पृष्ठे	पङ्क्तौ	अशुद्धिः	शुद्धिः
१२	१३	लाअण्ण	लाअण्णं
१५	१४	वग्र्योपि	वग्र्योयि
१४	२५	पवर्गीयस्य	पवर्गीयस्य
१६	१८	पिसाओ	पिसाओ
१६	२६	दक्षेरिच्छो	० दक्षे रिच्छो
२५	१८	विछड्डो	विछड्डी
२७	७	मजरिइति	Delete
२८	११	मुवखो	मुक्खो
२९	२४	हत्तिआरो	हलिआरो
३०	२१	०शवृत्य	शब्दस्य
३१	३	वासमृद्धि-	वा समृद्धि-
३१	२१	सय्ह्लो	सय्ह्रो
३२	२३	वोत्र वाते	वोत्खाते
३५	१७	सिह्लदत्त	सिहदत्त
३६	१८	दक्षसिहेण	दरिअसिहेण
३९	२४	पोत्फल	पोप्फल
४०	३१	अस्माके म्हेच्चय	अस्माकेम्हेच्चय
४१	१	ह्लत्थुल्लो	हत्थुल्लो
४३	३	व्राहुलकात्	बाहुलकात्
४३	४	आलेष्डुअ	आलेट्ठुअ
४७	७	ह्लरे	हरे
५०	२६	Add after रामस्य	रामस्स
५१	२६	हाहाह्लिन्तो	हाहाहिन्तो
५७	२४	डेसिम्–	डेसिम्
५८	५	सर्वस्मिन्	सर्वेषाम्
,,	,,	अन्यस्मिन्	अन्येषाम्
,,	,,	यस्मिन्	येषा
	१०	कस्मिन्	केषा
,,	,,	सर्वस्याम्	सर्वासाम्
,,	,,	अन्यस्याम्	अन्येषाम्

पृष्ठे	पंक्तौ	अशुद्धिः	शुद्धिः
६१	१५	विहृते	विहिते
६२	२४	चोनुक्र-	चोनुक्त
६४	३०	ह्लीति	हीति
६६	११	ब्राह्मणा	ब्रह्माण
,,	,,	ब्राह्मणान्	ब्रह्मण
,,	,,	ब्राह्मणम्	ब्रह्माणम्
६८	२२	दोण्ह्ल	दोण्ह
७०	२१	चउद्दहे	चउद्दह
७	२२	सा	वावण्णासो
७२	२१	Add after सवण	असी।
७७	१९	भविप्यद्-	भविष्यद्
८१	२५	ह्ललन्तत	हलन्तत
८२	२०	लोह्लिआइ	लोहिआइ
८५	२	छुष्पइ	छुप्पइ
१२०	२०	ह्लोऊण	होऊण

—•—